

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 6 SEPTEMBER 2021 PRIS: 89:-

Bokhöst

Johan Sundeen om politisk aktivism
i Bibliotekssverige

SAMHÄLLE

SUSANNA BIRGERSSON
tar in på badhotell och drabbas
av estetisk depression.

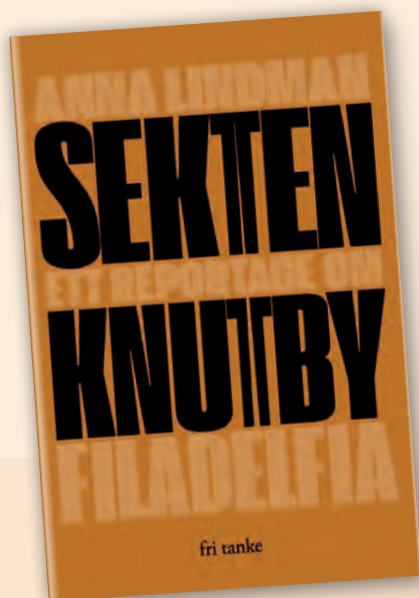
TEMA

EFTER MERKEL
Ny tysk kansler i höst.
Men blir det nypolitik?

TRADITION

HENRIK NILSSON
om Fernando Pessoa's
flerstämmiga värld.

Sekten

Anna Lindman

I Anna Lindmans stora reportage berättas för första gången hela historien om Knutby Filadelfia inifrån. Utifrån ett ojämförbart stort intervjumaterial vävs händelserna i församlingen samman till en berättelse om Sverige, om vår komplexa relation till religion och om samhällets okunskap, passivitet och missriktade konvenans i förhållande till människor som far illa i sammanhang som kallas sekter.

Äkta Nyheter

Erik Fichtelius

I en tid då det svajar i gamla hederliga begrepp som opartiskhet och saklighet har Erik Fichtelius skrivit *Äkta nyheter*, en journalistisk kavalkad av rafflande berättelser från ett långt arbetsliv sammanvävda till en reflektion över nyhetsförmedlingens avgörande roll i en fungerande demokrati.

Därför Demokrati

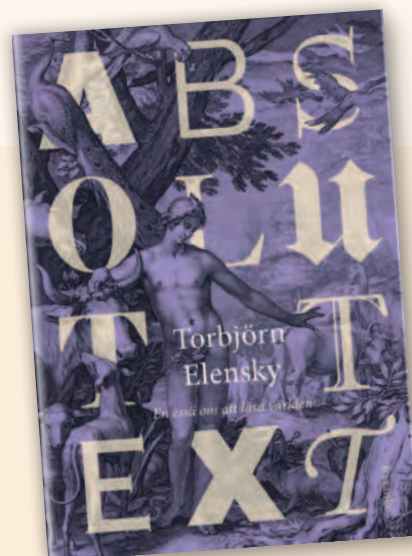
Åsa Wikforss

Håller utbredningen av halvsanningar och rena falskheter i det offentliga samtalet på att försvaga demokratin? I *Därför demokrati* reder Åsa Wikforss ut kunskapens betydelse i ett fungerande folkstyre och förklarar varför och på vilka sätt hoten mot kunskapen också riskerar undergräva demokratin.

Absolut text

Torbjörn Elensky

Frågan om hur världens struktur kan framställas i språket och hur språket både kan skymma, förstå och forma verkligheten är en av filosofins äldsta. Med sin hängivna fascination för språket, läsande och skrivande rör sig Torbjörn Elensky i sin nya bok *Absolut text* från antiken till den digitala tidsåldern för att närma sig sprickan mellan framställning och verklighet.

SENASTE NYTT

Nu lanseras Tidningen Näringslivet

Näringsliv • Ekonomi • Arbetsmarknad • Entreprenörskap • Opinion

www.tn.se

tidningen näringslivet

Vem bryr sig om konstnärlig frihet?

**PJ Anders
Linder**

Det ni fruktar ska hända pågår redan för fullt. Så skulle man kunna sammanfatta det budskap till Kultursverige som levererades av Myndigheten för kulturanalys i juni. "Så fri är konsten" har väckt riktigt skapligt med intresse för att vara en lägesrapport från en av våra mindre kända myndigheter, men den förtjänar att uppmärksammas ännu mycket mer.

Syftet med studien har varit att undersöka "hur den kulturpolitiska styrningen påverkar den konstnärliga friheten" och myndighetens strama slutsats blir att "det i dag äger rum kulturpolitisk styrning som kan och bör undvikas". Det behövs inte någon sverigedemokratisk folkdansfantast med centraleuropeiska förebilder som kulturminister för att pekpinnarna ska börja vina över anslagsäskande kulturskapare; det räcker utmärkt med en miljöpartist som har sina sympatier i den medvetna mittfåran.

En bidragsgivande myndighet som Kulturrådet får redan idag detaljerade instruktioner från regeringen om vilka angelägna värden som ska främjas: allt ifrån grupprättigheter och inkludering till Agenda 2030. Det leder i sin tur till att kulturskapare som söker bidrag får frågor om "hur de ska integrera ett jämställdhets-, hbtq-, mångfalds- och interkulturellt perspektiv i sin verksamhet", och även om det tekniskt sett går att få anslag även om man inte skulle kryssa i dessa rutor kan man nog förmoda, som Kulturanalys skriver, att frågorna "förstärker bilden av att myndigheten värderar ansökningar utifrån dessa perspektiv på ett sätt som är problematiskt utifrån idealet om konstnärlig frihet".

Att värdena som ska integreras numera är allmänt gillade i det svenska samhället gör det inte mer lyckat att propsa på att de ska behandlas. Det är allmänt gillat även att tala sanning, lyda lagen och sköta sin personliga hygien, men vem tror att uppmaningar till konstnärlig integration av dessa dygder skulle ge upphov till kreativa lyft och vidgade horisonter? Det skulle tvärtom ses som självklart att det satte tvångströja på skapande själar, men av någon märklig anledning tror man inte att krav på att främja just dagens mest omhulda-de attityder kan ha någon begränsande effekt.

Eller så är den bistra sanningen att varken beslutsfattare eller bidragsmottagare bryr sig så värst mycket. Myndigheten för Kulturanalys påpekar att "idealet om konstnärlig frihet inte betonas, utan tvärtom ges ett sparsamt

utrymme, i regeringens styrning av de statliga bidragsgivarna". På regional och kommunal nivå önskar sig politikerna i själva verket ofta att kulturen ska vässa bygdens profil och öka den ekonomiska tillväxten. Och vad kulturskaparna själva anbelangar finns det "en relativt stor grupp" som "ser positivt på att värdera konstens nytta, perspektiv och budskap i olika bedömningsprocesser. Det gäller både de rättighetsperspektiv som diskuterats ovan och konstens och kulturens roll för samhällets utveckling, exempelvis vad gäller folkhälsa och hållbar utveckling."

Vad innebär detta? Att vi har kulturpolitiker som främst ser litteratur, film och bildkonst som verktyg för att främja FN:s utvecklingsmål? Att vi har kulturutövare som gladeligen tar emot instruktioner om att deras verk bör få folk att motionera och dra ner på det mättade fettet?

Det är förstås inte hela bilden. Men det verkar vara mer av bilden än man skulle önska.

Somliga röster i debatten hamnar snabbt i slutsatsen att man ska skrota allt vad offentligt kulturstöd heter. Det tror jag inte är någon vidare lyckad idé för ett litet land och språkområde. Fast det vore uppenbarligen bra med fler olika finansieringskällor – och med en mer engagerad diskussion om kulturpolitik, kulturpolitiserings och hur den statliga styrning ska äga rum som trots allt är oundviklig när skattepengar ska spenderas. Det är lätt att säga armlängds avstånd. Det är svårare att hålla tassarna borta, och det behövs självvranssakan även i det borgerliga lägre.

*

ETT GLÄDJANDE TECKEN på just borgerlig nytändning i kulturfrågor kom för övrigt också i början av sommaren när en arbetsgrupp inom Moderaterna lade fram "En mediepolitik för mångfald". Rapporten tar ett brett grepp och innehåller ett stort antal handfasta förslag, som vart och ett tål att diskuteras, men ambitionsnivån är glädjande hög. Så diskuteras till exempel mediefrågorna i ett EU-perspektiv på ett betydligt mer genomtänkt sätt än man annars brukar se.

Fast föga förvånande har det blivit frågorna om de skattefinansierade etermediebolagen SVT, SR och UR som har ådragit sig störst intresse.

M vill ha en tydligare definition av vad "radio och tv i allmänhetens tjänst" egentligen innebär, vilket pekar fram mot en mer fokuserad uppgift och sannolikt minskad ekonomi. Detta har förstås väckt missnöje, men vad kritikerna framförallt skjutit in sig på är en idé om att bolagen bör

Kulturminister Amanda Lind.

FOTO: JESSICA GOW/TT

”Det är allmänt gillat att tala sanning, lyda lagen och sköta sin personliga hygien, men vem tror att uppmaningar till konstnärlig integration av dessa dygder skulle ge upphov till kreativa lyft och vidgade horisonter?”

ha en sorts internrevisorer som ser till att sakligheten och opartiskheten utvärderas på ett kvalificerat och mer övergripande sätt. Granskningsnämnden, som utövar tillsyn idag, tar bara ställning till enskilda program och inte till hur utbudet ter sig i ett helhetsperspektiv. Dessa internrevisorer är tänkta att rekryteras av den så kallade Förvaltningsstiftelsen, som fungerar som ägare till SVT, SR och UR.

Aha, ropar då kritikerna. Här är värsta sortens politisering på gång! Ledamöterna i Förvaltningsstiftelsens styrelse utses nämligen av regeringen på förslag från riksdagspartierna. Förslaget ”för tankarna till regeringsskick med en styrning och kontroll som vi aldrig tidigare har upplevt i Sverige”, skriver UR-chefen Sofia Wadensjö Karén i SvD (12/7). Förra TV 4-chefen Jan Scherman hävdar i DN (11/8) att det blir ”staten som utser de nya bolagsrevisorerna” och att M nu går längre än SD i sina attacker på public service-bolagen. Han ondgör sig dessutom över att M inte vill skapa ett särskilt grundlagsskydd för public service.

Här är inte lätt att hänga med i svängarna. Plötsligt är Förvaltningsstiftelsen Satan själv. Men vad ska man då säga om gällande ordning, som innebär att Förvaltningsstiftelsens styrelse utser styrelserna i SVT, SR och UR? Nog verkar det innebära större makt att få tillsätta styrelser, som i sin tur tillsätter verkställande direktörer, än att utnämna tjänstemän som ska ha i uppgift att beställa ”breda och vetenskapligt grundade granskningar”? Och vad ska man säga om Granskningsnämnden, vars ledamöter tillsätts direkt av regeringen? Wadensjö Karén och Scherman hamnar märkligt nära slutsatsen att systemet redan är hopplöst genompolitiserat.

Vad gäller grundlagsskyddet är det tämligen oklart vari det skulle bestå. Den redaktionella friheten från inblandning är redan skyddad av Ytttrandefrihetsgrundlagen. Vad är det som ska stadgas därutöver? Att det ska finnas statligt finansierade etermedier? Det blir inte mycket till skydd. Att de ska ha minst si och så mycket i budget? Men varför då inte också grundlagsskydda anslagen till Försvarsmakten, Svea hovrätt och Karolinska institutet, som knappast är mindre viktiga för rikets välbefinnande än bolagen på Gärdet?

Politisering av innehållet i konstverk och program är ett otyg. Att debattera allmän inriktning och ekonomiska ramar är däremot ett självklart inslag i en väl fungerande demokrati.

*

TALIBANERNAS SEGER och scenerna vid Kabuls fall väcker oändligt många tankar och känslor. En av alla reflexioner gäller betydelsen av tillit, vilja och beslutsamhet när det drar ihop sig till väpnad konflikt. Regeringssidan hade mycket mer folk och mycket modernare vapen, men förtroendet för ledningen och uppdragsgivarna fanns inte där och styrkorna smalt bort som smör i sol.

När Pew och andra institut mäter försvarsviljan i europeiska länder hamnar Sverige ständigt bland de främsta. Exakt vad det är värt är det ingen som vet förrän läget blir skarpt, men här finns en potential som det är lika kostnadseffektivt som klokt att ta ytterst väl hand om.

PJ Anders Linde

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg varnar för attacker mot kristna **10**
 Susanna Birgersson nedslås av hur folk klär sig **10**
Frankrike Staffan Heimerson besöker de rättfärdigas by **12**
Polen Ulrika Carlsson upptäcker en katolsk vänster **16**
Svenska kyrkan Susanne Wigorts Yngvesson om den psalmbok som format oss **18**
Norge PJ Anders Linder diagnostiserar det norska tillståndet **20**
I korthet Great lives. Nyförnumstighet **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Johan Sundeen känner kollegernas förakt **24**
 Nathan Shachar berättar om en ödesdiger grundstötning **28**
 Birgitta Johansen tar parti för Sara över Emma **34**

38 OPINION

Håkan Lindgren upprörs över offrade individer.

”

Åtta procent av amerikanerna räknar med att gå segrande ur striden med ett lejon.

TEMA: EFTER MERKEL

42 Den eviga frågan

Historien har gjort tyskarnas förhållande till varandra komplicerat. Men kanske är slutligen Tyskland på väg att bli ett normalt land. **Av Johannes Tångeberg**

46 Slut på semestern

Tyskland måste ta ett större ansvar för sin och Europas säkerhet. Men frågan är hur – oavsett vilken regering som tar över efter höstens val. **Av Elisabeth Braw**

50 Vägval vartåt?

Tyskland går till val mot en fond av coronapandemin och Angela Merkels sista år som förbundskansler. Hur mår de olika partierna och vad säger deras tillstånd om epoken Merkel? **Av Erik Thyselius**

54 I väntan på ett Wunder

Tysk ekonomi dras med åtskilliga självförvållade problem. Men potentialen finns för ett nytt ekonomiskt under. **Av Stefan Fölster**

58 TRADITION

Henrik Nilsson om Fernando Pessoa.

62 CIVILISATION

- Poesi* Martin Lagerholm om den svenska Rilkefebern 62
Litteraturhistoria Katarina Barrling läser Albert Camus *Fallet* 64
Litteraturhistoria Lars Lönnroth läser om världslitteraturen 66
Idéhistoria Carl Rudbeck läser en handbok i statskonst 68
Litteraturhistoria David Andersson om svenska Shakespeareöversättningar 69
Konst Laura Barbagallo om Anders Zorn 70
Krönika Anders Rönmark tar sig an en sund själ i en sund kropp 71
I korthet Cecilia Jonsson om arkiv 71

72 RECENSIONER

- Jan Knutsson kikar bakom kulisser 73
Carl Rudbeck beträder minerad mark 77
Karin Stensdotter undrar vad som har hänt i Frankrike 80
Mats Fält testar att vara vanlig 82
Håkan Arvidsson reser långt 85
Ninna Rösiö äter sämre 87
Jonas Elvander krigar kulturellt 89
Helena Granström lider med plågat geni 92
Klas A M Eriksson svingar ett tveeggat svärd 94
Erik W Larsson avfärdar forskning 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson försöker be om ursäkt.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Catta Neuding

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman och
Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 19 oktober 2021

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Niklas Eriksson

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 729 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

David Andersson
Författare och redaktör i Axess

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Laura Barbagallo
Frilansskribent

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Wilhelm Behrman
Psykolog

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Elisabeth Braw
Forskare i säkerhetspolitik vid
American Enterprise Institute

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Jonas Elvander
Kritiker och utrikesredaktör
i *Flamman*

Klas A M Eriksson
Doktorand i ekonomisk historia

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Stefan Fölster
Chef för tankesmedjan
Better Future Economics

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Staffan Heimerson
Journalist

Birgitta Johansen
Chef för Länsmuseum i Örebro

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Cecilia Jonsson
Lektor på institutionen
för polisiärt arbete Linné-
universitetet

Jan Knutsson
Sveriges ambassadör i Schweiz

Hugo Lagercrantz
Barnläkare och senior
professor i barnmedicin
vid Karolinska institutet

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Henrik Nilsson
Författare och essäst

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Anders Rönnmark
Arbetar för Bonnier News Local

Ninna Rösiö
Fri skribent, tidigare
minister i UD

Nathan Shachar
Journalist och författare

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt

Johan Sundeen
Docent i idé- och lärdoms-
historia samt universitetslektor
i biblioteks- och
informationsvetenskap

Erik Thyselius
Medarbetare i Axess

Johannes Tångeberg
Historiker och journalist

Susanne Wigorts
Yngvesson
Professor i etik vid Enskilda
högskolan i Stockholm

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

FOTO: TT

Descartes på piedestal

NÄR TOLV SKRIBENTER får chansen att sätta olika personer på piedestal i *Axess* (nr 5/21) görs visserligen uppfriskande okonventionella val av alltifrån en kung, två präster till en nu levande skådespelare och en akademiledamot, men ingen framstående forskare, läkare eller ens filosof. Jag kom att tänka på det när jag hörde om att två av Sveriges mest framstående medicinska forskare: Lars Hamberger och Alf Lindberg avlidit under försommaren. Men det uppmärksammades inte som nyheter varken i *Dagens Nyheter* eller *Svenska Dagbladet*. Däremot omtalades ett par skådespelare, en musikjournalist och en reggaemusiker, som avled ungefär samtidigt både i radio och tv och på nyhetsplats i de stora tidningarna. De personer som gjort framstående insatser inom hälsovården kanske också förtjänar en viss uppmärksamhet åtminstone när de dör.

Hamberger utförde den första provrörsbefruktningen (IVF) i Norden år 1982. Han förbättrade tekniken så att chanserna till befruktning ökade, så att det räckte att befrukta ett ägg. I början lade man in alltför många vilket kunde leda till flerbördsgravititet och för tidig födsel. Hamberger var den självklara pionjären och ledaren för en verksamhet som idag lett till att tusentals barn kommer till världen årligen med hjälp av IVF i vårt land.

Alf Lindberg var en framstående mikrobiolog som var engagerad i utvecklingen av nya antibiotika och vaccin. Hans forskning är inte minst aktuell i dessa coronatider. Dessutom hade han en viktig roll vid utseende av Nobelpristagare i fysiologi eller medicin.

FLER LÄKARE OCH FORSKARE som bör kunna sättas på piedestal eller åtminstone ihågkommas på annat sätt kan man läsa om i en nyutkommen bok, *Vetenskap och vård* av Helena Ek (Hagströmerbibliotekets skriftserie nr 24).

Axel Höjer (1890–1974), till exempel, var generaldirektör för Medicinalstyrelsen och lade grunden till den svenska barnhälsovården, som resulterat i en världslåg spädbarnsdödlighet.

Han verkade för att ta emot antal judiska läkare på flykt undan nazismen, men motarbetades av medicinerna. Han är värd en byst utanför Socialstyrelsen.

Rolf Luft (1914–2007) kom från fattiga förhållanden på Södermalm och blev en världsledande hormonforskare, som upptäckte en ny sjukdomstyp. Gatan där han växte upp borde uppkallas efter honom.

Ingenjören Rune Elmqvist utvecklade den första pacemakern, som opererades in av den framstående thoraxkirurgen Åke Senning år 1958. Det måste betraktas som ett av de största framstegen inom den moderna sjukvården och hedras med en pacemakerskulptur i Solna.

Bengt Robertson utvecklade en lungmedicin som räddat ungefär en miljon för tidigt födda barn till livet. När han dog år 2008 skrev jag

en minnesruna om honom för DN. Familjeredaktörens enda synpunkt var att runan skulle kortas, för hans död hade inte uppmärksammats på nyhetsplats.

För övrigt anser jag att en staty av René Descartes borde stå på Kornhamnstorg. Descartes dog år 1650 i ett hus vid det torget.

Hugo Lagercrantz

Axess nr 5/2021.

Krönikor

När kyrkor brinner

För fem år sedan startade jag och två kvinnliga prästkolleger Facebookgruppen Mitt Kors. Vårt initiativ var sprunget ur en förtvivlan över förföljelsen av kristna. Avrättningen av den katolske prästen Jacques Hamel i Frankrike utgjorde den konkreta händelse som ledde till att vi formade gruppen. Vår idé var enkel: Vi uppmanade människor att i solidaritet med utsatta kristna ta en bild av sig själva med ett kors runt halsen och posta fotografiet i gruppen.

Föga anade vi det nationella och internationella genomslag Mitt Kors skulle få. Människors engagemang för världens utsatta kristna var starkt. Vi förstod också att korset var en levande symbol i Sverige, i det

land som vi så ofta beskriver som genomsektulariserat. De tiotusentals korsbilderna skapade på kort tid en virtuell katedral.

HUR SER DET UT idag, fem år senare? Oroväckande nog har intoleransen mot kristna och kristna symboler tilltagit i Europa. I Frankrike inträffade under år 2019 i snitt 2,7 attacker per dag mot kyrkor. Det rör sig om allt från brand, kors som välts och statyer som får sina huvuden avhuggna till grov nedsmutsning. Enligt organisationen OIADCE, Observatory on Intolerance and Discrimination Against Christians in Europe i Wien, som bevakar intolerans mot kristna, ökade antalet antikristna – kristofobiska – incidenter med 258 procent mellan åren 2008 och 2019.

Folket som gjorde rätt

12 Byn Le Chambon-sur-Lignon gömde tusentals judiska barn undan nazisterna.

Katolikvänstern gör sig hörd

16 Kyrkan och dess allians med den högerpopulistiska regeringen kritiserar även av troende polacker.

Hur ska psalmerna gå?

18 Bara ett fåtal är engagerade inför tanken på en ny psalmbok. Annat var det förr.

Det norska tillståndet

20 Allt talar för att stortingsvalet leder till att Erna Solbergs regering faller. Men vad ska komma i dess ställe?

I korthet

22 Nyförnmstighet. Great lives.

Samtiden

23 Fredrik Johansson ägnar sig åt det djuriska.

Men hur ser du ut?

JAG HAR VARIT på badhotell. Det var underbart. Så underbart det nu kan bli, när man försöker ha semester och samtidigt ska administrera tre ganska små barn. Men ändå, underbart. Att dra ifrån gardinerna och möta den disiga morgonen över havsbandet, ett svalt morgondopp före kaffet, ta med barnen till poolen och låta timmarna gå med tyngdlös, konfliktfri lek.

(Jag vill särskilt rekommendera att man tar tillfället i akt och sammanstrålar med familjemedlemmar man inte träffat på länge. Man ses till måltider, gör någon gemensam utflykt, ses på bryggan och utbyter tankar om badtemperaturen – men var och en sköter sitt däremellan. Äldre släktingar kan glädjas över de yngre, utan att fördenskull behöva besväras av det oavbrutna stömmet och stojet.)

Passande nog började jag samtidigt titta på den danska långköraren *Badehotellet*, som handlar om gäster och personal på Andersens badehotel utanför Skagen under mellankrigstiden. Allt är som man

förväntar sig av en sådan serie: intriger och hierarkier, vänskaper och förälskelser, lust och svek. Stundtals är det lite segt, med klichéartade rollfigurer och överdrivna dialoger, men man tittar ändå för det är mysigt på ett småputtrigt vis.

DET ÄR INTE MYCKET i min badhotellssemester som liknar fiktionens sommarvistelse för medlemmarna ur Köpenhamns övre borgerskap. I huvudsak är jag glad över skillnaderna: att jag slipper dinera kväll efter kväll med folk som är uppfyllda av sin egen plats i samhällshierarkin, att jag slipper låtsas att fabrikören är charmerande och teaterkändisen intressant, att även serveringspersonal kanske är gäster nästa år och att gästerna kanske arbetar på hotell när de inte har semester. Men ändå sjunker hjärtat som en sten i bröstet så fort jag kliver in i matsalen. Här syns den sorgligaste differensen mellan sommaren 1928 och sommaren 2021.

Folk ser ut som om de tror att de är

Data från brittiska Organisation for Security and Co-operation in Europe visar att antalet brott med antikristna förtecken dubblerades från år 2017 till år 2018. Mörkertalen är betydligt högre, då många underlåter att rapportera incidenterna eller inte tolkar dem som antikristna. Underrapporteringen är ett faktum och ett problem. Myndigheter avstår från att utreda brotten på grund av okunskap, för att de förminskar det som inträffar eller inte ser sammanhang och helhetsbild. Offren för

Sverige är ett av de länder i vilka incidenterna ökar.

brott är inte heller alltid medvetna om vad som är en kristofobisk incident eller ett hatbrott, dessutom rör det sig ofta om skador på egendom.

SVERIGE ÄR ETT av de länder i vilka incidenterna ökar. I år har flera vandaliseringar av kyrkor skett, som brandattacker mot Spånga kyrka och den omfattande skadegörelsen av en kyrka i småländska Målilla. Förra sommaren utsattes Västra

Skrävlinge kyrka i Malmö för vandalisering sju dagar och nätter i rad. Stenar krossade trettio kyrkfönster och glassplittret gjorde att man fick ställa in gudstjänster, då det inte gick att sitta i bänkarna utan att skära sig. Kristusstatyn inne i kyrkan vältes. Året innan uppmärksammades att hakors målat på kapellet inne på Stora Kopparbergs kyrkogård i Falun. Tidigare drabbades Sankt Olovs kyrka i Skellefteå av skadegörelse och klotter, där ordet *jihad* hade sprejats på kyrkans ena vägg.

Exemplen från Sverige är ett axplock ur en större och allvarligare bild, men åskådliggör att attackerna mot kristna kommer från olika håll. Det rör sig om nynazistiska grupper, religionshat och islamistiska krafter, men i världen har det även rapporterats om extremfeministiska rörelser, anarkister och LGTB (HBTQ)-nätverk.

FLERA ORGANISATIONER och experter understryker att medvetenheten i Europa måste öka om incidenterna, brotten och attackerna mot kristna, inte minst bland myndigheter och medier.

När kyrkor brinner, vandaliseras eller avsakraliseras är det inte enskilda händelser. De förödda och tomma kyrkorummen utgör tecken, blir tomrum efter en

civilisation. Den brinnande katedralen Notre-Dame i Paris blev för många just en skrämmande symbol för vår civilisations undergång.

Men det är inte för sent att värna och bevara fundamentet i den europeiska kulturen. Korset är en levande symbol i vårt eget land och i Europa. Insikten om att kristna och kristendomen är under attack även på vår egen kontinent måste sättas högt upp på den samhällsagenda och leda till samling och handling. ✨

Av Annika Borg

ensamma, iklädda funktionskläder av tristaste snitt, som om de ska ut och arbeta i trädgården, eller bege sig till ett fitnesscenter och motionera. Plagg i tajt triå oavsett kroppstyp, korta shorts över ådriga ben, fotröta sandaler, huvtröjor oavsett ålder, jeans och urtvättade pikétröjor.

Det är som om människor inte förstår

digttvis trevligare. Föreställningen om att ens egen bekvämlighet är överordnad allt annat när man är ledig, är utbredd i alla samhällslager, i alla åldrar. Äldre är inte ett dugg bättre än yngre, fast man hade trott att de kanske mindes och saknade en tid när man förväntades klä sig med värdighet.

Måste det vara så här? Måste en tur till

Finkläder till helgdag och fest, arbetskläder till vardags, och alltid så prydligt som möjligt.

Som jag saknar den inställningen.

Den handlar om respekt, om respekt för medmänniskor, såväl för jämlikar som underordnade och överordnade, och allra mest om självrespekt, om att ta sig själv på allvar och inse sin egen betydelse för andra människors trivsel. ✨

Men ändå sjunker hjärtat som en sten i bröstet så fort jag kliver in i matsalen.

att de inte bara klär sig för sig själva, de förstår inte att utseende inte enbart är en privatsak, och att vackra och prydliga kläder har en social betydelse. Min hotellvistelse är inte bara min hotellvistelse, jag är en del av andra människors hotellvistelse. Man klär sig för andra, också när man är ledig, ja, särskilt när man är ledig. Av respekt för omgivningen bör man se proper ut. Är inte detta självklart?

INTE ALLS, TYVÄRR. Till viss del är det en fråga om klass. Kanske hade badgästerna klätt sig bättre om jag valt ett mer exklusivt hotell – fast säkert är det verkligen inte, dyrare kanske, men inte nödvän-

köpcentret strax utanför stan skicka mig rakt ner i en estetisk depression? Måste männen se ut som förvuxna dagisbarn, iklädda jeans med alldeles för många sömmar och trekvartsbyxor om det är sommar. Måste kvinnor så fort de nått medelåldern, eller strax därefter, klä sig i säckiga t-shirtar över tajta vita byxor? Var finns värdigheten?

JAG MINNS ETT SAMTAL för några år sedan mellan mästervisdomaren Eric Schöldt och Magdalena Ribbing, vår sedan några år så ledsamt saknade etikettexpert. De talade om kläder, och Ribbing sa att förr i tiden klädde man sig efter situationen.

Av Susanna Birgersson

FRANKRIKE

Folket som gjorde

rätt

Judiska barn
vid barnhemmet
Tante Solly.

FOTO: FONDS SÈCHES-TANTE SOLY, LIEU
DE MÉMOIRE AU CHAMBON-SUR-LIGNON

I en liten fransk by räddades tusentals judiska barn undan Förintelsen. Över 75 år senare fick Le Chambon-sur-Lignon ett oväntat och storslaget tack, skriver **Staffan Heimerson**.

ESTER WIELAND STÄLLDE SIG bredbent framför sin massiva, matt mörkgrå kyrka i Le Chambon-sur-Lignon. Den 58-åriga pastorn, klädd i sportiga kläder, sade:

”Ja, det är nya tider. Religionen spelar inte samma roll. Men fortfarande gäller: Vi måste göra det rätta.”

Det var tack vare denna levnadsregel – predikad och spridd i den karga bygden – som människor här för tre generationer sedan utan åthävor riskerade sitt eget liv för att rädda livet på 4 000 judiska barn.

Det var en moralisk bragd som mer eller mindre hållits hemlig i 80 år.

Le Chambon-sur-Lignon med 2 400 invånare ligger avsides i Frankrike, på en högplatå i Franska centralmassivet under en bergstopp om 1 800 meter i landskapet Auvergne. Vulkantoppar skjuter som svampar upp vid horisonten. Djupa raviner och oåtkomliga skrev bryter genom terrängen. Vintern präglas av snö och mera snö. Våren kommer sent. Sommaren är kort. Vägarna in från Rhonedalen är smala och slingrande. Under 1940-talet låg Le Chambon-sur-Lignon långt bort från den fega franska verkligheten och dess skamliga samarbete med Hitlers ockupationsarmé och dess många nazistiska organ.

Byarna är gråa och husen byggda i granit. Dess invånare är ännu gråare och även de är mejslade i granit.

Det var för att få lyssna till en stenhård berättelse som jag nu gick ner till Rue des Quatre Saisons, som är ortens Stortorget med fontän och en räcka barer och trottoarserveringar, och slog mig ner på l'Epicurien och bad kaféägaren Philippe att berätta om gamla tider.

”Själv var jag naturligtvis inte med”, sa han. ”Jag var inte ens påtänkt. Men det var här det hände.” Monsieur Philippe pekade: ”Där. Framför mitt kafé. Det var 1943.”

NAZI-TYSKLAND HADE ockuperat Paris och stora delar av Frankrike i juni 1940. Frivilligt, ”för att skydda medborgarna” hade en krigshjälte från första världskriget, den 84-åriga marskalen Philippe Pétain, en officer, politiker och diplomat, upprättat ett ”fritt” Frankrike i landets centrala delar med kurorten Vichy som huvudstad.

Pétain var fascist och samarbetade entusiastiskt med Nazi-Tyskland. Han var en helhjärtad kollaboratör. Tyskarna hade genast börjat skicka dissidenter och framför allt judar, först till arbetsläger i Tyskland, efter 1942 gick tågen direkt till Auschwitz. Den ockuperade delen började bli tom på judar.

Klaus Barbie, som under Himmler var Gestapos man i Vichy-Frankrike och kom att kallas ”Slaktaren från Lyon”, fick order om att leverera fler till gaskamrarna.

Då började även jakten på judarna inne i den till dess någorlunda säkra platån. De judiska barnen kom från många europeiska länder; deras föräldrar hade flytt med dem, när Hitler tagit makten.

I Le Chambon-sur-Lignon och i byarna kring staden rådde regeln: Inga frågor, inga svar. Gör bara vad som är rätt.

Därför togs barnen emot av familjer som ingenting hade med världspolitiken eller det judiska att göra. Barnens identitet doldes. En vuxen flykting, Oscar Rosowsky, var mästertlig på förfälskningar och med ett litet leksakstryckeri skapade han nya id-handlingar till alla. Barnen fick nya namn och gjordes yngre än sin riktiga ålder. De gömdes på höskullar och i källare. Men de gick i skola och blev aktiva scouter.

Tyskarnas förbindelseman i området, major Julius Schmaling, kommenderade nu de lokala gendarmerna och polismännen på platån att driva fram ”de underjordiska barnen”.

>>

DET VAR I SLUTET AV juni 1943 som femton tyska poliser, civilklädda men rustade med kpistar och pistoler, dök upp på torget i Le Chambon-sur-Lignon. Deras befälhavare ställde sig framför Café l'Epicurien och läste med låg röst och tysk brytning upp namnen på judarna som skulle fångas in.

Det var nu som kaféägaren med låtsad hjälpsamhet hoppade in. Med skallande hög röst och fransk accent ropade han ut namnen så att de hördes över byn. "Hjäl-

Barnen fick nya namn och gjordes yngre än sin riktiga ålder.

pen" var hans varningssignal: Fly genast till era gömställen, sätt er i säkerhet!

Raiderna pågick några dagar och poliserna fångande in arton män som kom att anklagas för att tillhöra den gryende motståndsrörelsen, *La Résistance*. Fjorton av dem var utlänningar, fyra var fransmän, varav en vuxen jude.

Men inte ett enda judiskt barn hittades och greps. Le Chambon skyddade dem. Många tonåringar fanns i det hem i Le Chambons centrum som döpts till Getingboet.

Nu, 78 år senare, stod kaféägaren Philippe på platsen, där modet provats och listen desamrerade en akut kris.

Philippe sa: "Jag är inte stolt. Jag är mycket stolt."

Upp i backen från Café l'Epicurien låg Pension des Acacias. Där hade den franska poliskommissarien Praly, en kollaboratör, flyttat in och det var han som kartlagt flyktningarnas närvaro på Le Plateau. En kväll satte sig tre män på terrassen. När kommissarien kom ut från matsalen reste sig en av männen och sköt Praly.

Hur, har många genom åren frågat sig,

kunde på denna enda plats finnas så mycket mod, både fysiskt och psykiskt? Hur hade denna tillits- och samarbetskultur uppstått och hur hade orten förskonats från opportunisterna och tjallare?

DET VAR INTE en slump. När Frankrike i juni 1940 kapitulerat och Vichyregimen gjort sig till nazismens förlängda arm insåg flera judiska organisationer att de måste skydda barnen och få dem i säkerhet i något icke-krigförande land, helst Schweiz. Schweiziska Röda korset tog på sig en roll. Vichyregimen motarbetade dem. Frivilliga, gärna från främmande länder, började i regi av Kyrkans världsråd leverera hjälp till flyktningläger. "I en Simca (ett bilmärke) dök en Miss Lieven upp", står det i en dokumentation, "som bragte in förnödenheter från Kväkarna (ett pacifistiskt trossamfund från 1650-talet). Hon visade sig vara prinsessan Bernadotte av Sverige."

Vem är denna hjältninna? Ingen prinsessa i det Bernadotteska släktträdet passade in. Jag fick hjälp av slottsbibliotekarie Arvid Jakobsson, vårdare av det Bernadotteska arkivet. Han skrev till mig:

Frågan är vem det kan ha varit, de personer som med fog kunde kalla sig prinsessor av Sverige var veterligen inte i Frankrike under andra världskriget.

Nu för ju inte alla i familjen Bernadotte med Karl Johan till Sverige utan en del blev kvar i Frankrike. Dessa ingick inte i det svenska kungahuset och kunde därför inte kalla sig prinsar eller prinsessor av Sverige. Om någon med namnet Bernadotte var inblandad i den typen av arbete som Du nämner så kan det ha varit en av de franska Bernadottarna, och att man trots att alla med det namnet var medlemmar i det svenska kungahuset.

MED DE KRISTNA organisationernas hjälp upprättades det först en hemlig räddningsrutt genom bergen till Le Chambon. Hem-

lig och hemlig – det var i huvudsak den smalspåriga järnvägen, Velay-Express, från Saint-Étienne, sex mil längre norrut i landet, fram till Le Chambon. Några år senare upprättades ännu en "underjordisk" rutt, nu till gränsen med Schweiz, nära Genève.

Ett av de mest frekventerade gömställen, Hotel Coteau Fleuri i byn Tavas var till en del bekostat av svenskar, okänt vilka och på vilket sätt.

Byggnaden finns kvar som ett kristet semesterhem och föreståndarinnan sa: "Det händer att äldre människor kommer hit och sätter sig på en trädgårdsbänk och bara gråter."

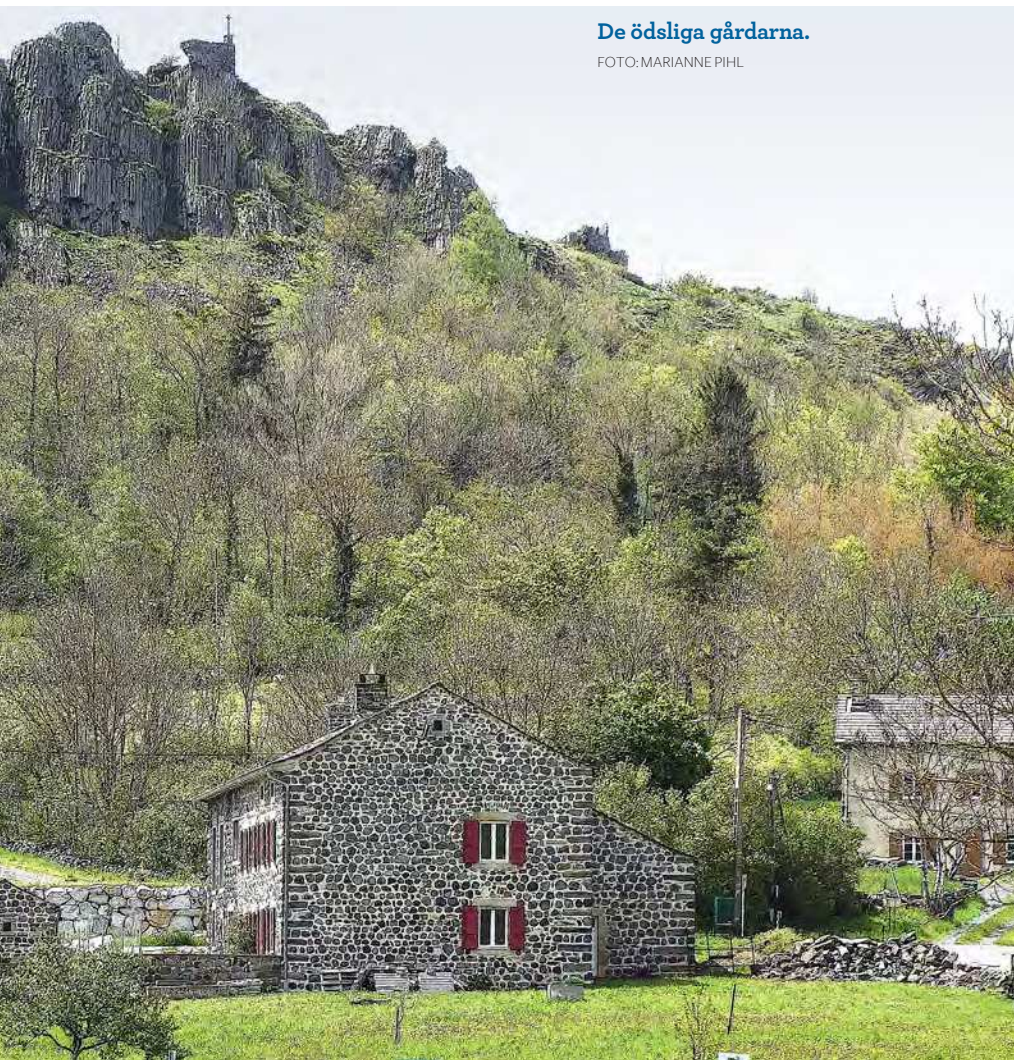
Men det verkliga värdet med Le Chambon-sur-Lignon och dess kringliggande byar är områdets historia. Dess befolkning är ättlingar till de hugenotter som på 1500-talet utsattes för religiös förföljelse och satte sig i säkerhet här i det avlägsna, otillgängliga Centralmassivet, i bygder med namn som Ardeche och Cevennerna.

Hugenotter var en produkt av reformationen. Ungefär samtidigt ifrågasatte augustinmunkens Martin Luther, som var professor i teologi vid universitetet i Wittenberg, sekularprästen och humanisten

Israeliska statens tack till Le Chambon och dess invånare.

FOTO: MARIANNE PIHL

De ödsliga gårdarna.

FOTO: MARIANNE PIHL

Huldrych Zwingli i Zürich och juristen Jean Calvin i Basel, senare i Genève, de rådande katolikernas utövande av kristendomen. Den hade blivit för teatralisk, åbakig och kommersiell. Deras reformation återbördade religionsutövningen till enklare vanor.

vetsfrihet och rätt att förrätta gudstjänst på platser, där de varit verksamma, dock inte i Paris, i biskoparnas residensstäder, inte vid hovet eller inom armén. De fick tills vidare behålla 200 befästa städer och slott. Men dessa "säkerhetsplatser" från-

Denna anda är en arvtagare till hård religion och en märklig mix av civilkurage, pacifism och motståndsvilja.

I FRANKRIKE VALDE en del människor Calvins väg i tron. De kom att kallas hugenoter. Det ledde till infekterade, blodiga religionskrig, massakrer med kulmen under Bartolomeinatten den 24 augusti 1572. Storbritannien intervenerade på protestanternas sida, Spanien på katolikernas. Mellan de två lägren fanns de som försökte vidmakthålla statens fortbestånd och införa religionsfrihet.

I det så kallade Ediktet i Nantes, en av den franske kungen Henrik IV år 1598 utfärdad kungörelse, blev katolicismen statsreligion. Hugenoterna fick sam-

togs dem bara trettio år senare och ediktet återkallades av Ludvig XIV 1685.

Hugenoterna – misshandlade, förföljda och förlorare. 300 000 av dem lämnade landet. Många sökte sig i säkerhet på Le Plateau med Le Chambon och andra orter. Först med franska revolutionen utropades religionsfrihet och deras liv blev tryggare; till dess utsattes de för övergrepp, deras kyrkor raserades.

PÅ DETTA SÄTT inympades i dem både ett asketiskt levnadssätt, principfasthet och motståndsvilja. Det skilde sig markant

från övriga delar av 1940-talets Frankrike, där människor underkastade sig ockupationsmakten. *La Résistance* är i huvudsak en myt, skapad av brittiska tv-serier. När general Charles de Gaulle vid krigsslutet politiskt skickligt hade skapat bilden av Frankrike som en av segermakterna lades skonsamt en slöja över Vichyregimens samarbete med nazisterna och dess bidrag till Förintelsen.

I Le Chambon-sur-Lignon var det annorlunda. Den calvinistiska befolkningen var i samklang med sin då 40-åriga pas-

Falsa id-handlingar producerades en masse. FOTO: MARIANNE PIHL

tor, André Trocmé, en stilig karl med ett klädsamt skägg. Hans prestige – inte bara i den reformerta kyrkan utan också bland katoliker i hela bygden – var oomtvistad. I sin predikan sa han klart och enkelt: "Låt vår församling ge skydd åt Bibelns folk."

Så blev det. Pastor Trocmé använde ofta och gärna begreppet *rättfärdighet*. Han var pacifist men predikade samtidigt, att du inte ska kompromissa med maktens (i detta fall Vichyregimens och Gestapos) orättfärdiga påbud, inte frestas av smarta egoistiska tankar, inte drabbas av ängslan.

På detta vis blev Le Chambon-sur-Lignon en moralisk fackla.

Facklan flammade upp i vintras när *Le maire*, borgmästaren i Le Chambon, Jean-Michel Eyraud, mottog en försändelse i vilken han underrättades om att ett av de barn hans stad under andra världskriget gömt nu hade avlidit 90 år gammal.

ERICH SCHWAM, en österrikisk jude, hade 1943, då han var 12 år gammal av sina föräldrar, fadern var läkare, mamman arbetade i en judisk frivilligorganisation, skickats i säkerhet undan Förintelsen till Le Chambon-sur-Lignon. Han hade efter kriget vid universitetet i Lyon utbildat sig till apotekare och senare, 1956, blivit fransk medborgare och gjort sin värnplikt.

Schwam avled utan arvingar och testamentade sitt arv till "invånarna i Le Chambon för att tacka dem för att de välkomnat honom och för den undervisning de såg till att jag fick".

Arvet uppgick till ett värde av 20 miljoner kronor.

När borgmästare Eyraud, en jovialisk herre, tog emot mig för en intervju i »

kommunens plenisal sa han: "Mycket pengar att hantera. De går till ungdomsverksamhet och stipendier."

"En dygdens belöning...?" försökte jag.

"Hm. Vi har här i bygden en fyraundraårig historia av att inte svika människor i nöd. Det är naturligtvis rörande att en liten judepojke 75 år senare kommer ihåg oss. Det är lång tid. Ingen här kommer ihåg honom."

Borgmästaren angav sedan skälen till varför räddningsaktionerna gått bra och angiveriet inte blomstrat: "Den tyske kommendanten Schmäling var lat, han intresserade sig mest för konst och gamla stenar. De lokala poliserna visste det mesta men det var deras släktingar som gömde judebarnen."

Hans kulturråd, Denise Vallat, bröt in och underströk hur flyktingar från inbördeskriget i Spanien på 1930-talet tagit sin tillflykt hit.

"Och nu?"

"Mycket har förändrats. Religionen spelar inte samma roll i människors liv. Men traditionen att ge hjälp lever kvar."

DEN REFORMERTA KYRKANS nuvarande pastor, Ester Wieland, en tyska upp vuxen i Heidelberg, bekräftade bilden: "Frankrike är avkristnat. Bara få går i kyrkan.

"Men", tillade hon, "andan finns kvar."

Denna anda är en arvtagare till hård religion och en märklig mix av civilkurage, pacifism och motståndsvilja.

"Så enkelt", sa pastor Wieland, "det hänger bara på medkänsla och civilkurage."

Le Chambon-sur-Lignon tar därför, som vore det den enklaste sak i världen, nu emot afrikanska flyktingar från de terrordrabbade Sahel-länderna, Mali, Burkina Faso, Niger och fler.

Mottagningscentret någon kilometer bortom torget kallas Cada och de flesta där är kvinnor med barn. En ung analfabetisk etiopiska lät sin tvååriga son, Arabi, leka vid stadsfontänen.

En kvinna från Angola hade, i väntan på att hennes asylansökan skulle behandlas, redan efter en månad skaffat sig jobb som kokerska och diskerska på ett litet hotell längre ut på Le Plateau. Hennes arbetsgivare sa: "Jag behöver henne. Fransmän vill inte arbeta."

Vad händer med dem om de inte beviljas asyl?

I pastor Trocmés anda från andra världskriget, med både motstånd och pacifism, svarade dagens pastor Wieland:

"Då gömmer vi dem. Vi har ett vapen – våra själar." ✨

I allians med kyrkan: president Andrzej Duda.

FOTO: BEATA ZAWRZEL / TT

POLITIK

Katolikvänstern gör sig hörd

Kyrkan och dess allians med den högerpopulistiska regeringen kritiserar även av troende polacker. En liberal katolsk falang mobiliserar, skriver **Ulrika Carlsson**.

ETT NUMMER AV det polska veckomagasinet *Tygodnik Powszechny* från juni bjuder på artiklar om lyckan i att återigen få kramas (skriven av en professor i psykiatri); det israeliska partiet Samlingslistans arabiske ledare och hur hans pragmatism riskerar att betraktas som ett svek av de egna; ett polskt band som tar sin inspiration från klassisk indisk musik; och hur hjärnan kan lära sig arbeta med en tredje, mekanisk, tumme. Man går kritiskt igenom den nya ekonomiska politik som enligt analysen kommer att öka skattetrycket på de fattigaste med 49 procent. Ärkebiskop Grzegorz Ryś reflektioner över utvalda Bibelavsnitt inleds med citat av Simone Weil och Ludwig Wittgenstein.

Tygodnik är bland de största av de många tidskrifter som tillhör vad man i den konservativa och hierarkiska majoritetskyrkan avfärdande kallar katolewica, en term där ordet "katolsk" bara hinner utsägas till hälften innan det övergår i "vänster." Själv har den sedan 1950-talet kallat sig förespråkare för en "öppen kyrka," en som är öppen gentemot andra religioner och icke-religiösa, och där teologin inte lämnas åt de institutionella auktoriteterna utan ska diskuteras fritt på gräsrotsnivå. Karol Wojtyła, doktor i filosofi och sedermera påve, var en drivande medlem i denna rörelse.

Dess mest officiella organ, KIK (Katolska intelligentians klubb), organiserar seglar kurser för barn och fritidsaktiviteter

för pensionärer; föreläsningar om klassisk musik och seminarier om "ansvarsfullt" turistanter; och stöd för både oppositionella i Vitryssland och familjer i Aleppo. Termen "intelligentia", säger man i sin programdeklaration, avser en etisk ståndpunkt: att var människas talanger och förmågor bör odlas; att den existerande kunskapen hela tiden bör utvidgas och detta i "en atmosfär av dialog"; och att frukterna av allt detta ska komma hela samhället till godo. Det är ett etos som genljuder med den "personalistiska" teologi som Wojtyła anammade, och som har sin grund i en viss tolkning av idén att varje person är ett självändamål.

Den katolska intelligentsian anses mesig och alltför moderat. Även om de fördömer kapitalistisk girighet är deras världsbild inte marxistisk.

TERESA BOGUCA, framträdande motståndskraftig aktivist under kommunismen och en av dem som etablerade Polens första fria och fortfarande största dagstidning, den liberala (och inte religiösa) *Gazeta Wyborcza*, säger att kyrkan under kommunistregimen tolererade de "öppna" prästerna och deras studiecirkel av strategiska skäl. De gav kyrkan ett progressivt ansikte utåt, och som man levde osäkert var det viktigt att hålla ihop. Men så fort friheten kom lade man band på prästerna.

Tveklöst gjorde kyrkan som helhet mycket gott under kommunisttiden. På 1980-talet spelade den, bland annat tack vare moraliskt och politiskt stöd från Johannes Paulus II, en avgörande roll i motståndet mot regimen som drogs igång av fackföreningsrörelsen Solidaritet. Det gjorde denna institution gott att leva under hot, säger Bogucka; den tvingades då bry sig om viktiga saker. Idag är kyrkan lierad med den högerpopulistiska regeringen som ger den ekonomiska fördelar och politiskt inflytande i utbyte mot att den välsignar regeringspartiet inför sina församlingar. Den nya stränga lagstiftning som förbjuder abort även när fostret har så grava missbildningar att det inte kan förväntas överleva eller leva ett meningsfullt liv är en eftergift till kyrkan. En majoritet av troende polacker och 59 procent av befolkningen som helhet anser att abort bör vara tillåtet i sådana fall, enligt en opinionsundersökning beställd av *Wyborcza* (United Surveys fann att andelen var hela 75 procent). Det var likaså kyrkan som drev på att skolor inte skulle få "propagera" för homosexualitet, en "kulturell epidemi" i väst som man säger kommer att leda till att muslimerna, med sina många barn, tar över världen. Och när det blev kriminellt att skuld-

belägga polacker för delaktighet i Förintel-sen var detta en seger för sådana som fader Tadeusz Rydzyk, ägare till den inflytelserika radiostationen *Maryja*, där man gärna lämnar ordet till historikern Ewa Kurek som hävdar att judarna under de senaste hundra åren förföljt det polska folket.

OM "KATOVÄNSTERN" är på väg att vinna något slag i konflikten med kyrkan så handlar det om pedofilhärvan. Chefredaktören för den katolska *Wież*, Zbigniew Nosowski, har nominerats till flera journalistpriser för sitt idoga kartläggande av präster som begått sexuella övergrepp och de

samhälle, och på uppfattningen, som *Wyborcza* chefredaktör Adam Michnik uttryckte i våras: att Polen inte kan klara sig utan katolicismen, eftersom kommunismen tog kol på alla andra etiska mönster. Marta Lempart, ledare för den feministiska rörelse som hösten 2020 demonstrerade i hundratusental mot den nya stränga abortlagen, bad en redaktör på *Tygodnik* dra åt helvete när han uttalade sitt stöd för demonstrationerna.

Och visst skulle det vara svårt att hitta en präst som förespråkar fri abort. De liberala inom kyrkan idkar inte någon feelgoodkristendom som hoppar på alla samtidens progressiva tåg. På sin höjd säger man att abortfrågan "är komplicerad", och att kyrkan väl har viktigare saker att ägna sig åt än att slåss för skadade fosters rättigheter: att ta hand om flyktingar, till exempel, eller hjälpa HBTQ-ungdomar som slängts ut av sina föräldrar.

ENLIGT BOGUCA har dock aktivister som Lempart inte själva mycket att komma med. Det finns ingen organiserad opposition i Polen, säger hon; kvinno- och HBTQ-rörelserna har ingen övergripande politisk agenda. De studenter som marscherade genom Warszawa under en rasande pandemi går inte ut och protesterar mot att fattiga pensionärer får vänta två år på att få tid hos en specialistläkare.

Znak ägnade 2018 ett nummer åt troende som inte längre kan med att vara medlemmar i kyrkan som den nu ser ut, och sådana som trots allt väljer att stanna kvar. Där intervjuades bland andra Szymon Hołownia – journalist och författare till böcker som *Monopol på frälsning*, före detta programledare för en talangshow på tv, och presidentkandidat 2020. (Det var honom Lempart förolämpade.) Han är en av dem som insisterar på att stanna kvar, och han är frustrerad över den passivitet han ser hos många av dem som förtyvlar över den korruperade kyrkan. Om barnen prackas på vidrig ideologi i skolans religionsundervisning, säger han – låt dem då inte gå på lektionerna. Han är övertygad om att kyrkan förr eller senare kommer att få betala ett högt pris i trovärdighet för den politik de nu för och deras allians med en regering som steg för steg nöter bort det demokratiska systemet i Polen.

Och i motsats till vad utomstående ibland tror består inte katolicismen av de doktriner som påven och biskoparna beslutar om. Kyrkan är mitt hem, säger Nosowski, och ingen överordnad kan hävda något annat. Den som inte håller med om de officiella ståndpunkterna är inte därför de facto protestant. Först och främst är katolicismen en tradition grundad på ett etos, och varje tradition tillhör dem som identifierar sig med den. Det är deras sak att vårda och utveckla den. ✧

Teresa Bogucka.

FOTO: PIOTR MOLECKI/AGENCIA GAZETA

leda till bestraffningar och avskedanden på hög nivå, även om Nosowski än så länge är besviken på Vatikanens respons.

Att dessa katoliker står i opposition till regeringen och de ledande inom kyrkan betyder inte att sekulära liberaler och vänsteraktivister gärna gör gemensam sak med dem. Den katolska intelligentsian anses mesig och alltför moderat. Även om de fördömer kapitalistisk girighet är deras världsbild inte marxistisk. Många i den yngre generationen är också utleda på allt vad religion heter, på att katolicismen fortfarande genomsyrar polsk identitet och

SVENSKA KYRKAN

Hur ska psalmerna gå?

Svenska kyrkans psalmer har format generationers svenskars tänkande. Men idag är bara ett fåtal engagerade inför tanken på en ny psalmbok. Annat var det förr, skriver **Susanne Wigorts Yngvesson**.

I HÖST SKA kyrkomötet i Svenska kyrkan besluta om att eventuellt revidera psalmboken eller påbörja arbetet med en ny. Senast det begav sig var 1986, då psalmbokskommittén hade arbetat med ett förslag sedan 1969. Det har alltid varit en stor

sak när det Kungliga Majestätet och senare riksdagen har bejakat en ny psalmbok: 1695, 1819, 1937 och 1986. Frågan är idag nästintill en futilitet, men det fanns en tid då varje dagstidning, Svenska Akademien, politiska partier och majoriteten av medborgarna hade en åsikt.

Sedan reformationen har det alltså endast funnits fyra nationella och av Sveriges rike erkända psalmböcker. Ett skäl till fåtalet är att alla revisioner har orsakat djupa konflikter kring teologi, politik och estetik. Konflikterna har rört såväl människors innersta tro som makten över vad folk förväntas tro. Psalmboken är nämligen ett bekenntelsedokument som har haft inflytande på tankar, tro och föreställningar. Bekännelsen har lärts över generationer genom den sjungna teologin, som Martin Luther kallade psalmen. På så sätt har både läran och melodierna blivit en del av

det svenska kulturarvet. Alla psalmböcker, förutom den från 1986, har också varit en viktig politisk faktor för att aktivt forma en nationell svenskhet där alla förväntats bekänna innehållet i en gemensam tro – bortsett från de som under 1800-talet fick dispens för en egen trostillhörighet fram till religionsfrihetslagen 1951.

EN AV DE SISTA STORA bataljerna ägde rum 1920 och 1921 och rörde ett förslag om revision av den Wallinska psalmboken från 1819. Det streds inom kyrkan och blev även en styrkemätning mellan regerande socialdemokrater och delar av prästerskapet. Vad fick det för betydelse? Frågan kan inte enkelt besvaras, men en konsekvens rör avförtrollningen av kyrkans tro, språk och poesi som syns genom debatten för hundra år sedan. Tiden kringgärdas av tunga frågor såsom kvinnors rösträtt,

första världskrigets slut, industrialisering, spanska sjukan, fattigdom, hunger, missväxt, tilltagande urbanisering och emigration. Sedan decennier glesnar det i kyrkbänkarna medan frikyrkorna drar folk. I allt detta handlar psalmboksfrågan om förnyelse av gudstjänstlivet och att vara fortsatt angelägen som evangelisk luthersk kyrka. Två nyckelpersoner är ärkebiskopen Nathan Söderblom och biskopen i Karlstad JA Eklund.

Strax efter klockan elva den 3 december 1920 öppnas Det allmänna kyrkomötet. Ledamöterna har firat första advent föregående söndag och därefter rest till huvudstaden för att delta i det kyrkomöte som kontraktsprosten Rydholm efteråt skulle beskriva som det viktigaste sedan 1593. "En ny psalmboks antagande torde blifva inledningen till en ny epok i svenska kyrkans historia", hoppades Rydholm högtidligt i samband med kyrkomötets avslutning kvart i sex kvällen därpå. Dessförinnan har debatten varit hård i två dagar.

REDAN NÄR KYRKOMÖTET öppnas sätter Söderblom agendan med ett inledningsanförande som varar i nästan tre timmar och som utgör 33 sidor i protokollet. Kanske han harklar sig och gnuggar gruset ur ögonen efter få timmars sömn: "Jag satt uppe till klockan tre i natt", avslöjar ärkebiskopen för att understryka allvaret. Söderblom anar att han endast har ett fåtal av ledamöterna med sig men känner däremot ett starkt stöd från det kulturella etablissemanget. Effekterna av det han ska säga är svåra att förutse. Som ärkebiskop ligger det i hans ansvar att som *primus inter pares* ena kyrkan, inte att splittra den. Men hans språkliga engagemang, hans samvete och teologiska profil uppmanar honom att agera med kraft. "Huvudskälet för mig är själva principen", säger han och markerar att de förändringar som föreslås av biskoparna JA Eklund och Gottfrid Billing i den Wallinska psalmboken är försämringar. Istället är det bättre att behålla den Wallinska i befintligt skick och komplettera med ett tillägg, såsom andliga sånger av Lina Sandell och andra.

När Söderblom argumenterar emot förslaget söker han kanske ögonkontakt med Eklund eller med Billing som är vice ordförande för kyrkomötet och därtill både riksdagsledamot och ledamot av Svenska Akademien. Båda har arbetat i psalmboksnämnden på Kungl. Maj:ts uppdrag sedan 1915, med uppdraget att ta fram en ersättning till den Wallinska.

DET HÖR TILL OVANLIGHETERNA, sägs det i efterhand, ja det är så sällsynt att ingen kan minnas om det någonsin har hänt, att en ärkebiskop ägnar nästan tre timmar åt att förkasta ett förslag på det sätt som

gjordes. Eklund var dessutom inte vem som helst. Från sitt säte i Karlstad har den lärde och respekterade biskopen och professorn under ett par decennier uttalat sitt motstånd mot Wallins psalmbok. Den var enligt Eklunds tycke teologiskt svag och kvalmigt romantisk. Det behövdes en ny ansåg han och flera med honom. Flera av förslagets psalmer var dessutom Eklunds egna, såsom *Fädernas kyrka*.

Om kyrkan för etthundra år sedan kritiserades för att vara präststyrd kritiserades den idag för att vara politikerstyrd."

Var och en av ledamöterna känner spänningen i rummet. Kanske några skruvar på sig, spanar över församlingen för att avläsa atmosfären. De fåtal som stöder Söderblom nickar diskret mot bundsförvanter, medan de som stöder Eklund och Billing skakar på huvudet. En tredje grupp vill ha en kombination av nytt och gammalt och vet inte vem de ska titta på medan Söderblom talar. Trots ärkebiskopens motstånd mot förslaget, trots hänvisningen till att "i stort sett hela svenska folket" tänkte som han, förlorade han omröstningen.

Ärkebiskop Nathan Söderblom.

FOTO: GUSTAF RYDÉN/TT

I PRESSEN, Svenska Akademien och i politiska kretsar väcker beslutet ett ramaskri. Socialdemokraterna, som annars propagerar för skilsmässa mellan stat och kyrka, har trots det tydliga åsikter. Svenska kyrkan är på väg att stympa och vandalisera den Wallinska psalmboken, varnar de. *Dagens Nyheter*, som sällan missar tillfället att häckla kyrkan, menar att Wallins

och kulturens ande är på väg att ersättas med "dogmatik och litterärt skolmästari". Prästerskapet är bara en liten klick av den folkvilja som vill bevara den Wallinska. Från Svenska Akademiens håll leder Erik Axel Karlfeldt motståndet. Redan före kyrkomötet har han dömt ut Eklunds och Billings förslag. Tre socialdemokrater och en liberal skriver en motion till riksdagen 1921 som sänker kyrkomötets beslut. Kyrkomö-

tet blir överkört av den politiska makten. Psalmboksfrågan tas upp på nytt av kyrkomötet 1921. Därefter tillsattes kommittéer under översyn av den socialdemokratiska ecklesiastikministern Arthur Engberg som beslutade vilka som skulle ingå. År 1937 antogs slutligen en ny psalmbok, men redan 1969 tillsattes en ny kommitté på uppdrag av den socialdemokratiska regeringen och Sveriges riksdag.

VAD DENNA INBLICK illustrerar är att psalmboken historiskt sett har haft en relevans i kyrka och kultur som nuvarande *Den svenska psalmboken* från 1986 har förlorat. Det är svårt att idag förstå vilken omvälvande betydelse psalmboken har haft för flertalet generationer. Psalmer har format tänkande, moraliska uppfattningar och enskildas själsliga liv likväl som politiska idéer och kulturliv. När Svenska kyrkans kyrkomöte i höst ska diskutera en möjlig revidering eller en ny framtida psalmbok kommer endast ett fåtal att engagera sig. Om kyrkan för etthundra år sedan kritiserades för att vara präststyrd kritiserades den idag för att vara politikerstyrd. Beslutet inför ett kommande arbete är inte prästers, teologers eller musikers utan fattas av ledamöter från politiska eller politiskt obundna partier.

De största grupperna i kyrkomötet är Socialdemokraterna, POSK (partipolitiskt obundna), Centerpartiet, Sverigedemokraterna och Borgerligt alternativ. När tunga instanser gick emot kyrkomötets beslut 1920 avslöjade det ett engagemang och en inställning att kyrkan inte ensam borde få sista ordet om ett gemensamt kulturarv. Det breda engagemanget kommer inte att väckas 2021 eller därefter, vilket beslut kyrkomötet än tar. Ärkebiskop Söderblom fick mer rätt än han själv hade kunnat ana när han 1907 förklarade: "Psalmboken är inte beroende af modet. Den hör till det gamla, som blir nytt ständigt igen. Men den har på vissa trakter kommit betänkligt ur bruk. Folk bär andra sångböcker med sig." ✨

NORGE

Det norska tillståndet

Allt talar för att stortingsvalet leder till att Erna Solbergs regering faller. Men vad ska komma i dess ställe, undrar **PJ Anders Linder**.

FÖR DRYGT 30 ÅR SEDAN satte fastighetsmagnaten Seymour Durst upp en "skuld-klocka" på Sjätte avenyn i New York, inte långt från Times Square. Med hjälp av ett rullande räkneverk illustrerade denna *National Debt Clock* hur USA:s statsskuld sköt i höjden och hur mycket den motsvarade per familj. Sedan dess har klockan fått ändrad utformning och flyttats några gånger. När statsskulden 2008 gick över 10 biljoner dollar blev det till exempel nödvändigt med en justering, eftersom siffrorna tog slut. Numera är USA:s statsskuld över 28 biljoner dollar och visar inte precis fallande tendenser.

Rör man sig några hundra mil österut över Atlanten hittar man den amerikanska skuldklockans motsats. På webbplatsen nbim.no, som hör till Norges Bank Investment Management, kan man också följa ett snabbt rullande räkneverk, men detta illustrerar inte ökande förpliktelser utan växande tillgångar. Det handlar om den norska Oljefonden, eller *Statens pensjonsfond utland* om man ska vara litet formell, och det snurrar på riktigt bra.

I slutet av maj i år rapporterade affärs-

sajten e24.no att fondens värde ökat med 400 miljarder norska kronor sedan årsskiftet och nu var uppe i 11,4 miljarder, men när jag en bit in i augusti satte mig för att skriva denna artikel stannade räknaren först på 12,3 miljarder. Det slår litet fram och tillbaka beroende på hur börserna och kronkursen rör sig, men på färdriktningen är inte att ta miste.

SEDAN ETT PAR decennier går olje- och gasinkomsterna inte längre rakt in i statsbudgeten utan till Oljefonden, som placeras i en rad olika tillgångar utanför Norges gränser. Pengarna från olje- och gasutvinningen rullar fortfarande in men numera står investeringarnas avkastning för lejonparten av värdet. Oljefonden äger aktier i cirka 9 000 företag och därmed knappt 1,5 procent av världens samlade börsvärde.

I syfte att förhindra snabb och lättsinnig förbrukning av resurserna (och obalanserna som det skulle medföra) har stortinget ställt sig bakom den så kallade handelsregeln, som enkelt uttryckt innebär att man årligen får använda i genomsnitt 3 procent av fondvärdet vid årets början till

statsutgifter. Det är tänkt att motsvara den långsiktiga värdeutvecklingen. Men det handlar just om genomsnitt, så när konjunkturen sviktar kan man spendera mer och föga förvånande gör stortinget också det i budgetarna för covid-19-åren 2020 och 2021.

Fast den intressantaste utvecklingen är hur mycket Oljefondens pengar har växt i betydelse över tid. Om man både får goda oljeintäkter och investerar framgångsrikt så att fondvärdet ökar snabbare än tillväxten i ekonomin kommer ju successivt de 3 pro-

På fallrepet: Høyres partiledare statsminister Erna Solberg.

FOTO: LARS LINDQVIST/TT

FOTO: LARS LINDQVIST/TT

centen i avkastning att motsvara en allt större andel av BNP, och det är just vad som har skett. Fram till 00-talets mitt låg Oljefondens bidrag till statsfinanserna i spannet 2–3 procent av BNP, men under åren före coronakrisen hade andelen stigit till 7–8 procent. Ifjol och i år rör det sig om cirka 12 procent – eller 400 miljarder kronor.

Att det går knackigt för H och uselt för de övriga borgerliga betyder alls inte att Ap går som tåget.

NÄR LÄGET så småningom normaliseras glider man säkert en bit nedåt igen, men näppeligen till nivåerna före finanskrisen. I klartext betyder detta att Oljefondens betydelse för statsfinanserna har ökat kraftigt relativt vikten av skatter och avgifter. Plötsligt blir det mer betydligt mer begripbart hur den ytterst generösa norska välfärdsstaten kan hålla sig med ett klart lägre skattetryck än Sverige.

Även skatter och offentliga utgifter står förstås på dagordningen inför stortingsvalet den 13 september, men frågorna hade varit väldigt mycket hetare om hela statsbudgeten skulle finansieras skattevägen. Under de åtta åren med Høyres (H) Erna Solberg som statsminister har de offentliga

utgifterna men inte skatterna ökat rejält, och en hel del väljare kan tycka att man faktiskt får ganska mycket för pengarna. Frågorna om skattesänkningar och mer gynnsamt företagsklimat engagerar i vissa kretsar, men det är svårt att få dem att lyfta på bredare front.

Och så vill förstås många väljare gärna få mer. Det råder bred enighet bland partierna om att hålla någorlunda fast vid handlingsregeln och avstå från att öppna kranarna, men det går samtidigt att spela på känslan att politiken gott skulle kunna vara ännu mer generös.

DETTA FÖRKLARAR i alla fall en del av utvecklingen för Senterpartiet (Sp), som under partiledaren Trygve Slagsvold Vedum har haft stora framgångar i opinionen. I början av året var man till och med uppe över 20 procent i vissa mätningar och utmanade Arbeiderpartiet (Ap) om att vara störst i oppositionen. Därefter har Sp sjunkit tillbaka till 16–17 procent, men det är inte heller så illa för ett parti som noterade 5,5 procent i stortingsvalet 2013 och 10,3 procent sist det begav sig 2017.

Senterpartiet satsar på regionalpolitik och skarp kritik mot den borgerliga regeringens ”centralisering” i form av bland annat kommun-, hälso- och polisreformer. Staten ska vara närvarande med service i varje kommun, hur liten den än månde vara och i stort sett oavsett kostnad. Lägg därtill restriktiv invandringspolitik, kritik mot EES-avtalet, kulturkritik mot storslidsfasoner och en miljöpolitisk inriktning som snarare handlar om att man ska kunna leva och verka på landet än om ekologiska idéer och högre avgifter på diesel. Alltsammans framfört av Vedum med gott humör och ständiga leenden. I Oslo räcker

Solbergs regering kommer att falla. Hennes åtta år vid makten påminner en hel del om Merkels sexton. Det reformerades i början men ganska snart blev regeringsdugligheten och tryggheten det viktiga och rörelsen framåt stannade av. Stor kraft har gått åt till regeringens inre liv och att lotsa budgetar genom stortinget.

FOTO: TORSTEINBØE/TT

Solberg började som ledare för en tvåpartiregering i minoritet med H och Frp. Efter valet 2017 och mycken vända anslöt sig så småningom mittenpartierna Venstre (V) och Kristelig folkeparti (Krf), varefter regeringen ett kort tag var i majoritet innan Frp kände sig alltför drabbat av regeringsslitage och klev av. Både V och Krf löper stor risk att inte klara fyraprocentsspärren i september.

Alltså vänsterregering. Men hur ska den se ut och fungera? Att det går knackigt för H och uselt för de övriga borgerliga betyder alls inte att Ap går som tåget. Partiet må ha repat sig något men ligger kvar på en fallande kurva. Istället är det dels högervänstern i form av Sp och vänstervänstern i form av Sosialistisk Venstreparti (SV), Miljøpartiet De Grøne (MDG) och Rødt (R) som går bra.

AP-LEDAREN JONAS GAHR STØRE vill regera ihop med Sp och SV. Vedum vill ha en Sp-Ap-regering som kan göra upp åt både vänster och höger men har inte helt stängt dörren till SV. MDG och nykommunisterna i R vill varken Ap eller Sp ha att göra med.

SV är inte förtjust i en regering med bara Ap och Sp, så Støres trepartilösning får mycket lättare att bli accepterad av stortinget. Men vad i all världen ska den kunna få uträttat? Sp och SV är som hund och katt i en lång rad tunga frågor som oljelandets framtid, miljöpolitiken, invandringspolitiken, skatterna och rovdjursförvaltningen. Å andra sidan avskyr både Sp och SV EES-avtalet och vill sätta igång någon sorts process för att få det ut- och omvärderat, vilket Ap är helt emot.

När de tre partierna styrde tillsammans förra gången 2005–2013 kunde Ap fungera som skiljedomare med auktoritet, eftersom man var dubbelt så stor som de båda andra partierna tillsammans. Men det var då det. ✨

denna nationalkonservatism med mänskligt ansikte bara till några få procent i mätningarna, men i flera landsbygdsfylken går stödet för Sp upp över 30 procent.

SOM TIDSKRIFTEN *Minervas* chefredaktör Nils August Andresen konstaterar (4/8) har Fremskrittspartiet (Frp) förlorat mycket av sin populistiska fingerspitzgefühl och fått se sig besegrad på hemmaplan. Medan Sp numera fångar upp underrepresenterat missnöje gör Frp allt oftare misstaget att lyssna på sina argaste egna väljare i stället för ”folk i allmänhet”. Den högljudda nya partiledaren Sylvi Listhaug är en personlig symbol för vad som skett.

Det råder inga större tvivel om att Erna

Alla dessa mästranden

Koleriska busschaufförer är en gåtfull företeelse. Vad är det de hoppas? Att just den här sarkastiska avhyvlingen av passagerarna ska få polletten att äntligen trilla ner? Att mänskligheten hädanefter kommer att bete sig annorlunda när den befinner sig tätt sammanpackad på 76:ans buss? Att deras arbetsplats imorgon kommer att vara helt förändrad till följd av denna avgörande uppfostningsinsats?

Det här förhållningssättet, att beteendeförändringar bäst uppnås genom amper ordergivning och tillrättavisningar, verkade under en period vara på väg ur modet. Klyftigare och mer skonsamma metoder blev vanligare. Så kallad "nudging" handlar om att genom smärre förändringar i miljön göra det enklare och naturligare för folk att agera på önskvärt vis, motionera mer eller utträtta sina behov utan att skvätta. Stadsbyggnadsbegreppet "desire paths" går ut på att det fiffigaste sättet att till exempel anlägga en gångväg genom en park är att först vänta och se vilka stigar som uppstår spontant när man låter folk fritt välja rutt genom terräng-

en, och sedan anlägga gångarna i enlighet med resultatet. Man tar reda på hur människor funkade och anpassar regelverket efter det.

Sedan kom covid-19.

I ett slag var alla beteendevetenskapliga erfarenheter bortglömda och vi dränktes av en paternalistisk flodvåg av ukaser och kollektiva uppsträckningar. Lena Hallengren uttryckte sin bestörtning över vår bristande regelefterföljelse (jag minns inte om det gällde att bära eller inte bära munskydd) och förklarade att de stackars anställda inom vården faktiskt var människor och de orkade inte mer nu – en upplysning som gissningsvis fick miljoner svenskar att börja sprita dörrhandtagen.

Stefan Löfven fräste med faderlig ilska att det fick vara slutfestat nu. I radions *Studio Ett* kunde man i våras höra två professorer unisont och på fullt allvar fastslå att de svenska coronareglerna var alldeles utmärkta, felet låg i människornas underlåtenhet att följa dem. Vilket är ungefär lika skarpsinnigt som att hävda att Choklad-Zingo var en fulländad affärsidé, det var konsumenterna som var dumma i huvudet.

Coronan verkar ju vara i dalande men förmaningsepidemin grasserar vidare och börjar likna en samhällsanda. Låt oss kalla fenomenet nyförnumstigheten. Jag fann mig nyligen stå framför en reklampelare där Stockholms stad på övre halvan berättade för mig att jag inte skulle kasta snus, fimpar och skräp i naturen och på nedre halvan omständligt förklarade varför. Den senaste som talade till mig i den tonen var fröken Gerd på kyrkans barntimmar. Det var inte så här vuxna människor pratade med varandra för ett par år sedan.

Kanske är det en väntad utveckling. När de verkliga samhällsproblemen ter sig alltmer överväldigande och opåverkbara känns det skönare för en maktthavare att mästra och korrigera en lydig medelklass som gör vad den kan för att hjälpa till. Kavla upp, säger man och spänner blicken i just de medborgare som aldrig skulle drömma om att hoppa över vaccinationen.

Jag tror det här kan bli outhärdligt.

Wilhelm Behrman

GREAT LIVES

Under det år jag läste statsvetenskap på ett amerikanskt universitet fick jag bland annat lära mig att enskilda individers insatser hade nästintill noll betydelse för såväl uppkomsten som utgången av krig eller andra dramatiska händelser.

Vad som räknades var vad man kunde räkna på, det vill säga kvantifiera: upp- och nedrustningar, arméers storlekar, infrastruktur och annan hårddata. För all del, intentioner och hotfulla appeller gjorde väl sitt till – men det var ändå subjektivt och omätbart. Känslan vi studenter fick var att människan var underordnad processer som man visserligen bar ansvaret för men där ett slags abstrakt egendynamik utvecklats bortom – just det – den enskildes bedömning och kontroll.

Kanske bottnade aversionen mot individen i en misstänksamhet mot allt som kunde andas "the great men of history". Det vore att kasta empiri åt sidan för att vördnadsfullt knäböja inför den karismatiska och geniale man i vars händer vi lägger våra öden.

Nej, man kan inte i vetenskaplig mening bevisa att Churchill räddade Storbritannien och Europa från katastrof, eller att utan Hitler inget världskrig och Auschwitz. Naturligtvis var de båda produkten av väldiga, hart när oöverblickbara skeenden. Naturligtvis styrde och ställde de inte i ensamt majestät men de personliga drivkrafterna kan omöjligt räknas bort.

Jag kom att tänka på min tid vid University of Illinois efter att ha lyssnat på ett avsnitt från podcasten "Great lives" från BBC:s Radio 4. Matthew Parris, tidigare konservativ parlamentsledamot och numera kolumnist på *Sunday Times* och *Spectator*, har genom åren presenterat hundratals personer som kan göra anspråk på ett levnadsöde långt utöver det vanliga.

Orwell och Shakespeare är förstås givna, men här får även Rasputin, Henry Cooper (engelsk boxare) och Hildegard von Bingen (nunna från 1200-talet som komponerade underbar musik), och Sex Pistols manager

Malcolm McLaren plats. (Dag Hammarskjöld är ende svensk på listan.) Parris väljer ut ett namn, bjuder in den som nominerat tillsammans med en expert och därefter får lyssnarna ta del av en halvtimmes avspänt samtal.

Att ha levt ett "great life" innebär alltså inte att man varit en god människa eller haft en livsgärning uteslutande kantad av framgångar. Istället, visar det sig ofta, att det är misstagen och felbedömningarna som danar och bidrar till att göra det storartade möjligt. Parris förbehåller sig dessutom rätten att inta en skeptisk eller direkt negativ hållning till den vars liv avhandlas. Till exempel gjorde han klart sin fullständiga avsky för Frank Sinatra. Men det blir bra radio.

Och för att återvända till Churchill. Vad, frågar Parris sin gäst, är så great med Churchill? Tre sekunders tystnad och sedan: "He got the British people to believe in themselves."

Mats Wiklund

Hur gör djur?

Vad ger du dig själv för chanser i ett slagsmål med en örn? Frågan låter sig ställas. Åtminstone om man får tro undersökningsföretaget YouGov som har tillfrågat några tusen amerikaner och några tusen briter hur de bedömer sina chanser i en fajt med olika mer eller mindre skräckinjagande djur. Från råtta och huskatt till krokodil och gorilla.

Åtta procent av amerikanerna räknar med att gå segrande ur striden med ett lejon. Lika stor andel menar sig slå ut en gorilla eller en elefant. En inte allt för vild gissning är att dessa återkommande åtta procent är ungefär samma individer. Jag antar att många av Förenta staternas smartaste människor är anställda av landets försäkringsbolag för att identifiera vilka dessa personer är.

DET AMERIKANSKA självförtroendet är genomgående starkare än det brittiska. För vart och ett av de femton djuren i undersökningen är den amerikanska gruppen förhoppningsfulla större än den brittiska.

Klyftan mellan brittiska och amerikanska självuppskattningar i djurslagsmål har av vissa lyfts fram som ett perfekt uttryck för amerikansk exceptionalism. Det faktum att allt från gäss till större hundar skulle möta ett mer självövertygat motstånd i en amerikan skulle visa på en nationalkaraktär präglad av – beroende på perspektiv – livsbejakande optimism eller livsförnekande självöverskattning.

Det är när det kommer till grizzlybjörnen som flest amerikaner får kalla fötter. Sex procent tror sig med list och egna fysiska förmågor få det flera hundra kilo tunga djuret på fall. En grizzlybjörn har upp till sju centimeter långa huggtänder och på en riktigt stor rackare kan klorna vara en decimeter. På nätet är råden för envig med en grizzly mest inriktade på hur man på ett trovärdigt sätt spelar död. En förklaring kan vara att björnen kan röra sig i 50 kilometer i timmen.

Det finns alltså betydligt fler amerikaner som tror sig gå segrande ur en sådan strid än vad det finns invånare i Sverige.

INTRESSANT NOG finns här inga könsskillnader. Ungefär lika stor andel kvinnor som män räknar med att vinna mot de farligaste djuren. Större könsskillnader är mätbara först med kängurur och vargar, där män är mer optimistiska. Och för

medelstora hundar och gäss är skillnaden som störst. Sju av tio amerikanska män tror sig vinna över en gås, bara varannan kvinna.

Amerikanska kvinnor har större förtroende än brittiska män vad gäller de egna möjligheterna att vinna en kamp mot krokodiler, elefanter, gorillor, grizzlybjörnar och lejon.

Brittiska kvinnor är realisterna i sammanhanget, men en procent räknar ändå med att slå ut en krokodil. Det ska jämföras med att var tionde amerikansk man som förväntar sig gå segrande ur en kamp med ett djur som kan bli fem meter långt, väga över 900 kilo och ha ett åttio-tal tänder.

ENLIGT EN ARTIKEL i *Guardian* ska man försöka peta ut ögonen på krokodilen om man blir attackerad i vatten. Ett annat tips är att sträcka in armen i munnen och försöka öppna struplocket så att det forsar ner vatten i lungorna. Frågan är om det är bland kvinnliga *Guardian*-läsare eller bland enarmade som de potentiella krokodilbetvingarna går att finna.

Frågan om hur ett slagsmål med en örn skulle sluta är naturligtvis noggrant tröskad i olika internetforum. Människan har klara fördelar. Vi står upprätt och har därmed bättre överblick och kan snabbt rotera vårt synfält. Örnar däremot kan flyga, har en påfallande kraftig näbb och klor som kan krossa ben.

En nykter röst påpekar att dessa klor kan slita av en artär. Då är frågan hur långt man kommer med överblicken.

En fastighetsutvecklare i Florida – möjligen ett yrkesval som fordrar en positiv livssyn – ger människan 70–30. Förutsatt att människan kan tänka sig ”slåss till döden”. En rejäl ”jabb” mot fågelns bröst bör räcka, meddelar en annan.

USA ÄR JU ETT gudfruktigt land och i första Samuelsboken förklarar David att kampen mot Goliat ska ses i ljuset av att ”Kom det ett lejon eller en björn och tog ett får ur hjorden, så följde jag efter vilddjuret och slog ner det och räddade fåret ur munnen på det. Om vilddjuret då reste sig mot mig, så grep jag det i manen och slog det och dödade det.” Bibeln lämnar däremot läsaren svarslös vad gäller Davids bedömning av utgången av en kamp mot en gås eller en känguru.

Man ska dock komma ihåg – menar ett inlägg – att David var en exceptionell individ i sin generation. Och inte en del av ”the upper six percent”. Ligger onekligen en del i det. ✨

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

”Det är när
det kommer till
grizzlybjörnen
som flest
amerikaner får
kalla fötter.”

Av Johan Sundeen

Kritisk analys av aktivism inom biblioteksväsendet bemöts med smädelser snarare än argument.

1

Johan Sundeen är docent i idé- och lärdomshistoria och universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap.

I boken *Burning the Books* tar den brittiske universitetsbibliotekarien Richard Ovenden läsarna med på en expedition genom bokbälens 3 000-åriga historia. Handlingen ger oräkneliga inblickar i mänsklig ofördragsamhet. De brända och de förbjudna böckerna representerar tillsammans en historia om kunskap under attack.

Som alla berättelser har framställningar om bildliga och bokstavliga bokbål sina skurkar och hjältar. Gärna framträder den katolska kyrkan, kungar och kejsare, blodröda och bataljonsbruna revolutionärer samt sedlighetsivrare på den mörka sidan. Till ljusets representanter hör den brittiske 1600-talsdiktaren John Milton. Han framhöll, skriver Karl-Erik Lundevall, att "censuren gör större skada än [...] en fiendes blockad av hamnar [...] ty den hindrar den viktigaste

varan, sanningen. [...] Att tysta en tryckt skrift är värre än mord, för det betyder anslag mot förnuftet." Till hjältarna i Richard Owendens framställning – hör bibliotekarier och arkivarier, skräna hyllas med rätta för att ha bevarat kunskapsbärande skrifter till samtid och eftervärld.

Bortom stereotyperna rymmer emellertid den samlade bibliotekshistorien exempel på hur de dokumentbevarande institutionernas kunskapsbärande uppgift kan hotas inte bara utifrån utan också inifrån. Bibliotekarieprofessionen har sin del i den omfattande berättelsen om tystade böcker.

I den uppmärksammade rapporten *Så fri är kulturen* konstaterar Myndigheten för kulturanalys att forskning på senare tid riktat uppmärksamhet mot offentliga tjänstemäns roll för instrumentaliseringen av kulturen. Vad som åsyftas är de kulturhistoriska studier som jag

FOTO: SHUTTERSTOCK

tillsammans med en kollega, professor Roger Blomgren, har bedrivit om vänsteraktivistiska idéers etablering och konsolidering inom bibliotekssektorn. Närmare bestämt intresserar vi oss för ideologiskt bestämda yrkesidentiteter och yrkesroller. Vilka kan konsekvenserna på synen på urval och bestånd – och i förlängningen informations- och yttrandefrihet – bli av att delar av professionen uppfattar biblioteken som arenor för samhällsutveckling i socialistisk riktning?

Vi formulerade vårt forskningsprojekt mot bakgrund av den intensiva debatt som för några år sedan rasade om politisk aktivism inom svenskt myndighetsväsen. Debatten berörde bland annat Utrikesdepartementet, Migrationsverket samt polis- och åklagarmyndigheter. Det Weberska idealet om neutrala och sakliga ämbetsmän hade kommit att utmanas av ideologiskt uttolkade tjänstemannaroller. Vi ville pröva denna diskussions relevans för utvecklingen inom kulturvärlden och problematisera uppfattningen att den fria kulturen hotas endast av kraft utanför, och inte innanför, institutionerna.

Om vi hade vetat vilket pris i form av hot och

hat samt kollegial utfrysning och förakt som forskningen skulle resultera i hade kanske idéerna förpassats till byrålådan. Varken min kollega eller jag själv är känd för överdriven försiktighet och feighet – i sakkunnigutlåtet som ligger till grund för min docentur poängteras tvärtom modet jag anses ha visat genom att i forskning utmana 68-etablissemangen inom kyrkans värld. Likväl har vi båda två blivit tagna av kraften i de drev som ifrågasätter fri forskning och rätten till att anlägga kritiska perspektiv inom ramen för akademiska professionsutbildningar.

I tentativ form presenterade vi vårt forskningsprojekt på Bokmässan 2019. I ett mejl som jag fick inför mässan skrev en mångårig besökare att hon hade slagits av den åsiktsmässiga likriktning som kännetecknade kultursamtalen på Bokmässan. Presentationstexten till seminariet "bibliotekarien som aktivist" skapade, skrev hon, emellertid hopp om ett åsiktsutbyte i verklig mening.

Laddningen låg i luften när vi angjorde scenen i den fullsatta mässhallen 2019. Kulturturjournalisten Gunilla Kindstand har fångat atmosfären: "Seminaries på bokmässan brukar vara ganska lugna, men det här var inte lugnt. Många var upprörda och det var en aggressiv stämning." Vår presentation avbröts på tidig punkt av en verbal attack. Ni ljuger, hördes sålunda en aktivist knuten till socialistiska *Bibliotek i Samhälle* vråla från en av de främsta raderna.

Vad som fick seminariemarodörens känslor att koka var en genomgång av politiskt motiverad utsortering av litteratur vid svenska bibliotek. Vi påminde sålunda publiken om ett väl dokumenterat fall av censursträvande: Med anledning av att en upplysningsinsats om marxism-leninismens brott mot mänskligheten efterlystes 2007, framhöll två skolbibliotekarierna i *Biblioteksbladet* att det pågick en högerkampanj "med McCarthyistiska förtecken" mot kommunismen som ideologi. I egenskap av offentligfinansierade tjänstemän med ansvar för medieinköp deklarerade de: "Om vi snart kan förvänta oss en skrift [...] som [är] ett led i en kampanj för att vrida svenska skolelevers historiesyn åt höger, så må det vara sagt: *den kommer inte över det här bibliotekets tröskel*". De båda bibliotekariernas inlägg kom att mötas av en skur av reaktioner. Östeuropakännaren Kjell Albin Abrahamson talade om "en stalinistisk biblioteksideologi".

Invid Humboldtuniversitetet i Berlin finns ett effektfyllt monument ägnat 1933 års bokbål. Genom ett fönster i gatunivå ses ett rum med bokhyllor gapande av tomhet. Det mot mccarthyansk antikommunistisk litteratur riktade angreppet skulle inte skapa ett tomt bibliotek, men väl en ideologiskt betingad lucka i beståndet av antitotalitär litteratur. På en senare punkt mottog vi brevledes hot om rättsliga åtgärder om vi i vår forskning på ett enligt brevskrivaren missvisande sätt fortsatte att uppmärksamma den omdebatterade artikeln i *Biblioteksbladet*.

Presentationen på Bokmässan föregicks av att vi publicerade ett vetenskapligt, kollegialt granskat, paper på en internationell kulturpolitisk

”

Vilka kan konsekvenserna på synen på urval och bestånd – och i förlängningen informations- och yttrandefrihet – bli av att delar av professionen uppfattar biblioteken som arenor för samhällsutveckling i socialistisk riktning?

»

”

Ingen ledande sektorsföreträdare trädde offentligt in i debatten för att välkomna eller försvara rätten till den kritiska forskning vi bedrivit. Framställningarna av oss som sverige-demokratiska hantlangare blev legio.

konferens. Här anlade vi ett bredare perspektiv som utöver bibliotek innefattade politisk aktivism på teaterscener och vid museer. En isländsk forskare beskrev vårt papper som ”provokativt i bästa mening”, det vill säga en text som ifrågasätter hävdvunna sanningar.

V i följde upp konferensen med att publicera en populär version av texten i *Axess* under rubriken Kulturlivets tillrättaläggare. Nu tog det hus i helsike. Reaktionerna gällde innehållet men också det faktum att två kulturforskare publicerade sig i *Axess*, ”denna reaktionära skittidskrift” som en professor uttryckte saken. På Bibliotekshögskolans Facebooksida inflöt ett icke obetydligt antal aggressiva, och av personangrepp kännetecknade, inlägg. Bland annat karakteriserades Roger Blomgren och jag som kulturforskningens svar på de sverigedemokratiska järnrörsmännen. Här etablerades ett tema som skulle bli bärande: Brunsmetningen var ett faktum.

En god vän, docent i sociologi, förvånande sig över att de ansvariga på Bibliotekshögskolan inte sanerade bland kommentarerna på Facebook: Hur kan sådana angrepp på er som forskare och på den akademiska friheten få stå oemotsagda? Jag kan bara spekulera om orsaken här till, men jag tror att den konservativa kulturdebattören Lars Anders Johansson är något viktigt på spåren i sin bok *Att dansa efter maktens pipa*. Han talar om ett kulturpolitiskt system där politiker, tjänstemän och kulturutövare lever i symbios och i samförstånd verkar för kulturens politisering. Många forskare och lärare kan fogas till detta av konformism kännetecknade sammanhang. Kritiska perspektiv undanbedes bestämt och som framgått inte alltid vänligt. Kollegor högt upp i hierarkin på Bibliotekshögskolan har därtill visat aktivt gillande för smädelsorna mot Blomgren och mig.

En viktig utgångspunkt för vår forskning har varit de kritiska yttranden som Justitieombudsmannen (JO) riktat mot ett antal svenska folkbibliotek för att dessa på politiska grunder nekat låntagare att få del av viss litteratur inom fältet samhällsdebatt. I en vetenskaplig, kollegialt granskad,

artikel i *Nordisk kulturpolitisk tidskrift* (nr 2/2020) undersöker Blomgren och jag konceptuellt och empiriskt yrkesidentiteter och uppfattningar om yrkespraxis. Eftersom *Bibliotek i Samhälle* (BiS) är Sveriges livaktigaste politiska professionsförening inom kulturområdet, och därtill en känd kritiker av uppfattningar att biblioteken ska vara neutrala och politisk opartiska, föreföll valet av empiriskt studieföremål naturligt.

I vår artikel – ”Offentliga bibliotek som arena för politisk aktivism” – går vi systematiskt igenom material med bäring på frågan om bibliotek och yttrandefrihet från 1970- och 2010-talen i tidskriften *Bibliotek i Samhälle*. Vi belägger att talrika artiklar har argumenterat för att vissa kategorier av litteratur inte bör sorteras av offentliga bibliotek. Det rör sig bland annat om så kallad massmarknadslitteratur, antikommunistiska böcker, väckelsekristen litteratur, böcker som anses förstärka könsstereotyper samt, inte minst, migrationskritisk litteratur.

Det är viktigt att skilja dessa ideologiskt betingade bortsorteringsprocesser från de kvalitetsbaserade urval som alltid har varit en del av bibliotekarieprofessionens uppgift. Biblioteksforskarna Casper Hvenegaard-Rasmussen och Henrik Jochumsen menar att en socialistisk diskurs etableras inom biblioteksvärlden på 1960- och 1970-talen. På grundval av marxistisk ideologi lanserades uppfattningen att biblioteken skulle vara organ i klasskampen. Vi har enligt de danska forskarna skäl att tala om ett socialistiskt bestämt förmynderi som riktar sig mot litteratur som anses stå i det förtryckande samhällets tjänst.

Här närmar vi oss en förklaring till den antagonism som vår forskning har mötts av, vi utmanade en hegemoni. Lars Anders Johansson skriver: ”Det märkliga är att medan det radikala sjuttio-talet sedermera blåste över på de flesta andra politikområden [...] så kom det att leva kvar på det kulturpolitiska området.” Flertalet reaktioner på vår forskning intresserar sig inte för de frågor denna i sig kretsar kring. Desto mer upptagna är debattörerna av mina och Roger Blomgrens föregivna politiska sympatier (att den senare är fostrad i arbetarrörelsens led har ingen av kritikerna gjort sig möda att notera). Biblioteksdebattören Mikael Böök inleder på representativt sätt ett inlägg med skrivningen: ”Sundeens och Blomgrens politiska åsikter ligger förmodligen några ljusår till höger om [...] undertecknad.” Innan Böök diskuterade sakinnehållet såg han sig med andra ord nödgad att understryka att han tillhör den anständiga sidan.

P ubliceringen av artikeln i *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift* föregicks av en process som i sig är intressant för frågan om det kulturpolitiska klimatet i Sverige. Medan två danska och norska forskare i kollegiala utlåtanden menade att vår artikel kännetecknas av hög vetenskaplig kvalitet och har betydande samtidsrelevans sablade en svensk granskare ner texten. Märk väl inte primärt på forskningsmässiga

Bokmässan 2019: intensiv debatt.

FOTO: ANN ÖSTMAN

Ljusets representant: John Milton. FOTO: ALAMY

utan ideologiska grunder. Vår artikel kritiserades sålunda för att sprida budskap som granskaren tyckte sig känna igen från antigender- och främlingsfientliga diskussioner.

Efter publiceringen intensifierades angreppen på sociala medier och i olika biblioteksforum. Attackerna gillades regelmässigt på sociala medier av personer högt upp i den nationella bibliotekshierarkin och inom ämnet Biblioteks- och Informationsvetenskap. Ingen ledande sektorsföreträdare trädde offentligt in i debatten för att välkomna eller försvara rätten till den kritiska forskning vi bedrivit. Framställningarna av oss som sverigedemokratiska hantlangare blev legio. I inlägg ifrågasattes uttryckligen vår frihet att välja forskningsföremål och vår lämplighet att undervisa vid Bibliotekshögskolan. Brunfärgen plockades fram också när vi publicerade oss i andra ämnen än frågan om urvalet av litteratur vid folkbiblioteken. Det gäller bland annat en artikel av oss om debatten i bibliotekariekretsar om coronarestriktioner!

Har våra kritiker då inte gett några prov på seriös granskning? Det erkännandet ska ges till styrelsen för *Bibliotek i Samhälle* att den bemödat sig att skriva en genomgång av den artikel vi publicerade i *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*. Det mångordiga inlägget i *Bibliotek i Samhälle* avslutas emellertid med den vanliga relateringen av vår forskning till högerextremistiska kontexter. De få substantiella invändningar som riktas mot den empiriska presentationen i vår artikel skjuter därtill över målet. Styrelsen vänder sig mot att vi – bland hundratala andra källbelägg – återger ett par inlägg från *BiS*-bloggen hemsida skrivna av personer som inte tillhör föreningen. Poängen är emellertid att dessa inläggs innehåll ligger i linje med censurkulturen inom *BiS* och dessutom görs i ett forum för vilket föreningen står som ansvarig utgivare.

I en angränsande artikel försöker *BiS*-veteranen Lena Lundgren skriva ned Blomgrens och mitt anseende som bibliotekshistoriker genom att ge en missvisande bild av vad vi skrivit om biblioteksideologen Valfrid Palmgren. Lundgren påstår grundlöst att vi skulle ha tagit Palmgrens förordande av öppna hyllor i folkbiblioteken på svenskt 1910-tal till intäkt för att denna stora

pionjär motsatt sig kvalitetsurval vid bibliotek. I själva verket skriver jag i en artikel i *Axess* ("I öppna hyllors landskap"): "Den puritanskt lagda Palmgren bekämpade i likhet med många andra smakdomare inom kultureliten och folkbildningsväsendet de massdistribuerade böcker som av kritikerna omväxlande benämndes smuts-, kolportage- och gottköpslitteratur. Hon var med och jagade den amerikanska deckarhjälten Nick Carter på flykten." Lundgrens syfte är uppenbart inte att föra ett seriöst bibliotekshistoriskt samtal utan att – återigen – söka smutsa ned bilden av undertecknad och Blomgren.

Påhoppet som vi har utsatts för kan relateras till andra samtida angrepp på akademisk frihet. Terrorforskaren Magnus Ranstorp har varit föremål för trakasserier, orkestrerade av bland andra Socialdemokrater för Tro och Solidaritet. Vid Malmö universitet handlade ledningen resolut sedan en moderat politiker ifrågasatt valet av kurslitteratur och försvarade den undervisande lärarens autonomi. Från Bibliotekshögskolans ledning har inget motsvarande offentligt försvar för den vetenskapliga och pedagogiska friheten formulerats. Återigen tycks konsensuskulturen – alla är en del av samma familj – inom sektorn göra sig påmind.

I en uppmärksammat debattartikel (*DN* 4/1-12) reste författaren Bengt Ohlsson spørsmålet: Går det att i Sverige vara kulturutövare och samtidigt ifrågasätta vänstern? Man kan i anslutning till Ohlsson fråga: "Måste kulturforskningen vara vänster?" Våra vetenskapliga studier utgår förvisso inte från en ideologisk världsbild i något annat avseende än att vi problematiserar aktivistiska åsikts- och handlingsmönster utifrån ideal om yttrandefrihet, neutralitet i offentlig tjänstutövning och representativ demokrati. Men vår ansats skiljer sig från den form av kulturforskning som bygger på axiomatiska föreställningar om enkla samband mellan bibliotek och demokrati.

Mitt svar på frågan om kulturforskningen måste vara vänster lutar åt ett ja om det handlar om att erhålla acceptans och respekt inom tongivande – eller i vart fall högljudda – delar av kulturinstitutionernas professioner och vid somliga akademiska institutioner. Ett av de fördömande spåren i receptionen av vår forskning har rört just en bristande sektorstillvändhet. Sundeen och Blomgren är inte *hjälpssamma* som *BiS*-skribenten Nick Johnson Jones har formulerat saken. En dylik syn på universitetens uppgift är naturligtvis omöjlig att förena med klassiska akademiska ideal om kritisk distans och problematisering.

Emellertid måste svaret vara ett bestämt nej om frågan uppfattas på ett annat sätt: Måste kulturforskningen vara vänster för att ha kritisk relevans och ha förmåga att väcka intresse? Den stora positiva uppmärksamhet i dagspress och seriösa tidskrifter vi har möts av, till oss riktat stöd från bibliotekarier på golvnivå och inte minst de internationella erkännanden som vår bibliotekshistoriska forskning har skapat, ger mig – trots allt – visst hopp för framtiden. ✨

”

En dylik syn på universitetens uppgift är naturligtvis omöjlig att förena med klassiska akademiska ideal om kritisk distans och problematisering.

Av Nathan
Shachar

Alle man på däck!

2

Det svenska fartyget M/S Limas grundstötning vid Chiles sydvästra kust för 100 år sedan utvecklades till en ekonomisk och juridisk sammandrabbning. De diplomatiska och politiska förvecklingarna pågick i flera år.

Nathan Shachar är
journalist och författare.

När Johnson-rederiets M/S Lima gick på grund i Magellans sund i kvällen den 22 oktober 1921 stod kapten Ludvig Lindh på kommandobryggan. På sin väg dit hade han passerat, geografiskt och socialt, genom ett gott stycke av det dåtida Sverige. Lindhs karriär var en askungesaga, men en omvänd sådan, från trygghet och herremansliv till hemlöshet och bleka nöden. Hans far var disponent, det vi skulle kalla vd, på det småländska bruket Ankarsrum, känt då som nu för sina gjutjärnsspisar. Ludvig och hans många syskon hörde därmed till ortens

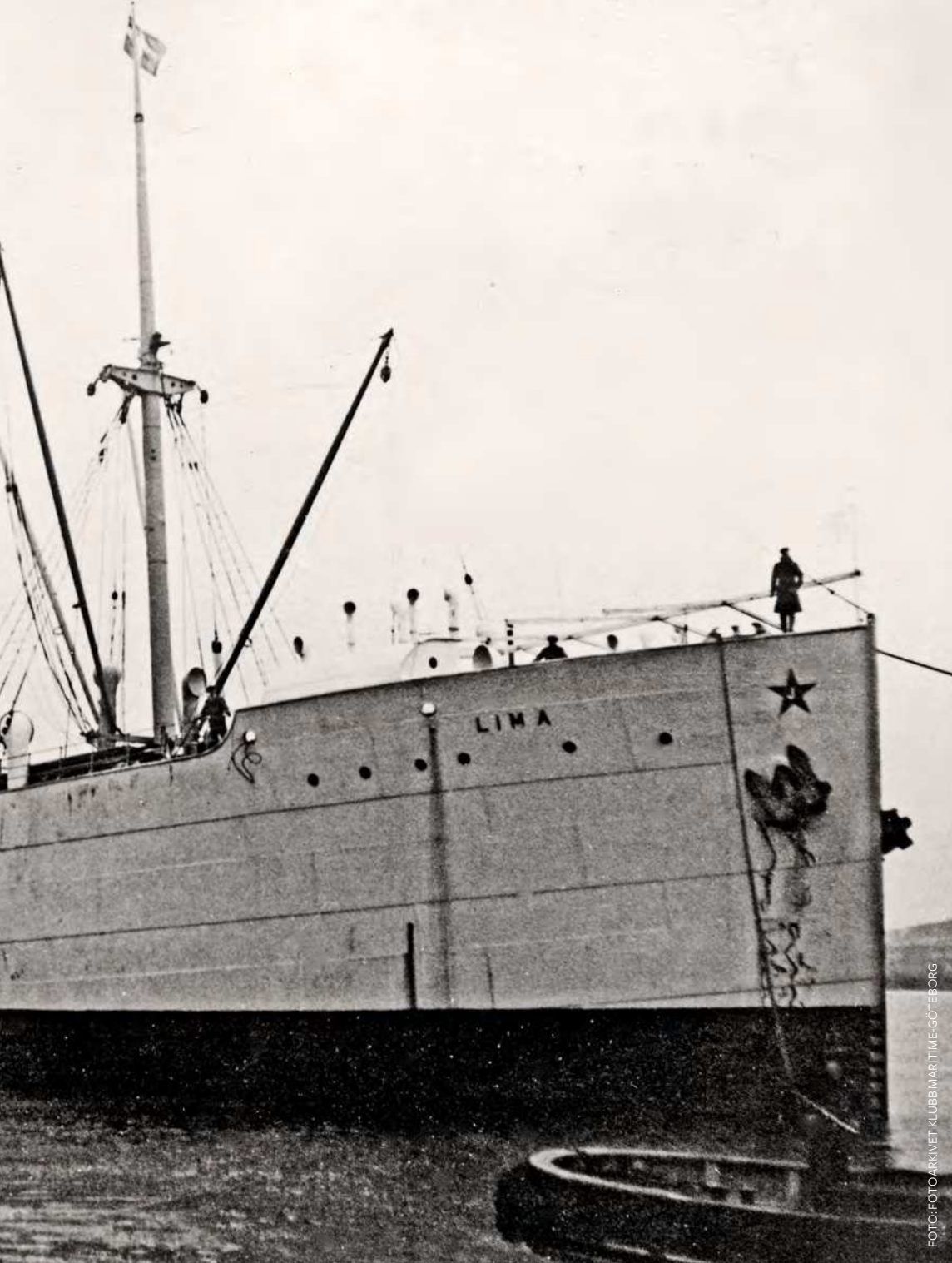

FOTO: FOTOTEKNIKET KLUBB MARITIME-GÖTEBORGS

”

Kapten Lindh lämnade kommandobryggan några minuter. Just då han återvände, sju minuter före midnatt, skakades fartyget av flera våldsamma skrapningar.

överklass. Men de hade ingen hemortsrätt där och när fadern plötsligt gick bort – någon gång i mitten av 1890-talet – hamnade hans efterlevande på bar backe, utan hem och utan inkomst. Ludvig, fjorton år gammal, fick ta farväl av sina läroverksplaner och flytta från brukets herrgård till skansen på ett segelfartyg, där han gick i tjänst på knappa villkor.

1898, efter några hundår för om masten, sökte han in på Navigationsskolan, där han tog både skeppar- och ångbåtsexamen. När han gick ut 1899 fann han ingen hyra på svenska båtar. Den stora svenska linjeexpansionen låg ännu några år framåt i tiden. Han for till storhamnen Hamburg där han mönstrade på en fyrmastare från Liverpool. Vid ankomsten till Calcutta, snopet nog,

såldes fartyget och han fann ingen skuta tillbaka. Lindh tog då tjänst som matros i den indiska kusttrafiken, ”ett hårt men lärorikt sjöliv”, med hans egna ord, tills han fick hyra på en riktig långfarare, som skulle ända till Trinidad på andra sidan klotet. Men han upptäckte bestört att han tagit hyra på ett ”slavskepp”, som han kallade det. Lasten han skulle föra från Bengalen till Karibien bestod av människor, närmare bestämt ”1017 indiska kulier till den brittiska kolonin Trinidad”.

Världsekonomin, och världen, ser ut som den gör idag tack vare två väldiga befolkningsflöden under 1800-talets senare del. Det ena är väl känt: femtio miljoner européer drog till USA, Kanada, Argentina, Brasilien,

»

”

Domaren i Punta Arenas, som fick detta ärende på sitt bord, lystrade till det överraskande namnet Humberto Nordenflycht. Ingen kunde dock, under de följande turerna, anklaga den svenskättade för att gå det svenska rederiets ärenden.

Chile, Australien, Nya Zeeland och Sydafrika. Samtidigt lämnade lika många Indien och Kina för att arbeta som kontraktsbunden arbetskraft på tropiska plantager, i gruvor och järnvägsprojekt. Dessa migrationer är nyckeln till de ojämna bytesförhållanden som länge påverkade handeln mellan den rika världen och den fattiga: Det fanns en ouslinlig reserv av indier och kineser som var redo att lämna allt för att jobba för en shilling om dagen. (En oskolad kroppslarbetare i Australien tjänade vid samma tid nio shillings om dagen.) När England flyttade indier till tropiska plantager blev effekten att plantageprodukternas pris hölls nere på ett sätt som blev ödesdigert. Nobelpristagaren W Arthurs Lewis – född på en av de karibiska sockeröarna – har visat att ”Om te hade odlats i tempererade zoner i stället för i tropikerna så hade det kostat fyra gånger så mycket. Och om ull hade varit en tropisk vara i stället för en tempererad, så hade vi fått den för en fjärdedel av det pris vi nu måste betala.”

Johnsonrederiets tillkomst och blomstring var intimt knuten till denna demografiska och ekonomiska mega-förvandling: efterfrågan på råvaror från platser med låga arbetslöner var länge underlaget för Johnsonlinjens Latinamerikalinjer. Så småningom började skutorna gå med full last också i andra riktningen, då Argentinas och Brasiliens råvarudrivna uppsving gjorde det möjligt för dem att förvärva industriprodukter från de växande svenska pionjärföretagen: Aga, Asea, Atlas Copco, LM Ericsson, AB Separator (Alfa Laval), STAB (det Kreugerska tändsticksimperiet), Bofors, SKF, Electrolux och många fler. I denna trafik av svensk know-how till Latinamerika spelade Johnsonföretagen en nyckelroll som förmedlare.

I nga övergrepp begicks mot de 1 017 indier som Lindh var med om att frakta till deras nya hemland. För ett nytt hemland blev Trinidad, på gott och ont, som vi läst i den stora romanen om detta, VS Naipauls självbiografiska *Ett hus åt Mr Biswas*. Men det berörde Lindh illa att fungera som en sorts polisbefäl ombord: ”Något sjömansarbete ombord var utslutet då allt utrymme på och under däck var helt upptaget av hinduerna. Uppror i liknande transporter hade hänt och man fick ständigt vara beredd” – berättade den drygt nittioårige Lindh i en bandupptagning kort före sin död.

Den 18 oktober 1921 lade M/S Lima ut från den chilenska hamnen Talcahuano, efter att ha tagit ombord tretusen ton nitrat, gemenligen kallat ”Chilesalpeter”, ett av det dåtida jordbrukets viktigaste gödningsämnen. Förutom denna dyra last, som skulle till Skandinavien, hade man lastat fyrahundra ton styckegods till Chiles sydligaste samhälle, Punta Arenas i Magellans sund, och tvåtusen ton till Buenos Aires.

Lima var ett av Nordstjernans – utomlands känt som Johnson Line – modernaste dieselfartyg, en 6 500-tonnare med trettio mans besättning. Hon hade gått av stapeln tre år tidigare vid det danska varvet Burmeister & Wain och trafikerade ”Sydpacific-linjen”, som Axel

Ax:son Johnson efter stor tvekan lanserat 1914, med fokus på Sydamerikas västkust. Kriget gjorde strax en reva i kalkylerna och det var först ett par år efter dess slut som avkastningen började motsvara förväntningarna. Vid det laget hade Lindh seglat på Latinamerika med Johnson i nio år, inklusive krigsåren med dess permanenta nervpress under hotet från flytminor, ubåtar och visiteringar från krigförande flottor. Flera gånger mötte man minor, som dock kastades åt sidan av den kraftiga bogvågen. Ju högre fart desto bättre prognos, mindes Lindh.

Chiles sydvästra kust är känd för sin fruktade västanvind, de beryktade *roaring forties* som blåser jorden runt mellan 40:e och 50:e breddgraderna. De var nog så viktiga för segelfartyg på väg runt Kap Horn på hemväg från Australien till Europa. Men sydgående motortrafik valde och väljer än idag att gå inomskärs, så snart det blir möjligt, i någon av ”kanalerna”. Kanalerna är inga kanaler utan tio- och tjugomila sund, öppna i bägge ändar. Lima gick in i Mesierkanalen och avverkade raskt sextio sjömil i sydlig riktning, innan man saktade in vid mörkets inbrott den 22 oktober. Så långt är Mesierkanalen en sjömil bred och navigationen okomplicerad, men sedan smalnar den dramatiskt vid den så kallade Angostura Inglesa, ”The English Narrows”, där farleden är 180 meter bred och djupet mindre än 10,7 meter.

Till råga på detta var rännan späckad med grynnor, många ommarkerade på sjökortet. Den svenske styrmannen lämnade som vanligt över till den medföljande chilenske lotsen. Denne var en engelsman, William Griffiths, med fjorton års erfarenhet på ruten. Man höll nu enbart styrfart. Kapten Lindh lämnade kommandobryggan några minuter. Just då han återvände, sju minuter före midnatt, skakades fartyget av flera våldsamma skrapningar. Lotsen hade navigerat efter kända landmärken, men hade i mörkret förväxlat en kobbe, Isla Robert, med en annan, Isla Juan, med påföljd att Lima rände på den ökända Edward’s Rock, vars topp låg någon decimeter under vattenytan.

Skeppsklockan ringde ”Alle man på däck!”. Fartyget hade redan några minuter efter påstötningen åtta graders slagsida. Vid inspektion visade det sig att lastrum ett var vattenfyllt och att även tvåans lastrum sakta vattenfylldes. Pumparna sattes igång och arbetade sedan oavbrutet dag och natt. Efter skeppsråd mellan befälens lämpades delar av lasten ombord för att lätta fartyget och försöka få det flott. Men vindarna tilltog i styrka och sjöhävningen med den, så att åtgärderna var förgäves. Efter ett dygn telegraferade kapten Lindh till Braun & Blanchard, Johnsonlinjens agenter i Punta Arenas, som genast skickade iväg en bärgningsstyrka på flera fartyg. Efter en äventyrlig bärgning strandsattes Lima i Wide Bay för en provisorisk reparation. Efter några veckor kunde hon fortsätta till Punta Arenas, för mer omfattande lagningsarbeten.

Till att börja med gick haveriutredningen sin gilla gång. Lotsen Griffiths utsågs till "direkt ansvarig" för olyckan, och fråntogs sitt sjökaptenbrev, medan kapten Lindh befanns "moraliskt ansvarig". I vanlig ordning aktiverades principen om "gemensamt haveri" – på engelska *General Average* – vilket betyder att alla som har

andel i frakten solidariskt delar på förlusten när last offras för att avstyra en ännu större olycka.

Den 7 januari 1922, efter ett uppehåll på två och en halv månad, var Lima redo att kasta loss från Punta Arenas. Men då tillstötte komplikationer, efterhand så allvarliga att de förmörkade relationerna mellan Sverige och Chile, vållade upprivan-

Axel Ax:son Johnson:
förlorade aldrig tilltron
till sin kapten.

FOTO: LENNART NILSSON 1950/TT-BILD

>>

”

I samma ögonblick som något av det svenska rederiets fartyg visade sig i chilenska vatten skulle det tas i beslag som pant på fordringarna!

de debatter i Chiles parlament och till slut satte punkt för Johnsonlinjens trafik på Chile.

Under sitt uppehåll i Valparaiso hade Lima tagit ombord etthundraen lårar hårnålar, som ankommit till Chile med ett annat Johnsonfartyg. När den väldiga kvantiteten levererades till beställaren, en importör i Santiago, blev denne förskräckt och protesterade. Efterforskningar visade ett bokföringsfel: 101, inte 001, lårar hårnålar hade skickats över havet. Efter telegraferande kors och tvärs gick en grosshandlare i Buenos Aires med på att ta över de herrelösa hundra lårarna till kraftigt reducerat pris, och de lastades på Lima.

Under försöken att få loss Lima från *Edward's Rock* hade över tvåtusen ton last, chilesalpet och styckegods, vräkt i havet, inklusive de hundra lårarna hårnålar. Dessa var försäkrade hos ett bolag i Santiago, La Hormiga, vars hela aktiekapital uppgick till 500 000 pesos, ungefär 250 tusen dåtida svenska kronor. Likvida tillgångar saknades helt. La Hormiga hade inte återförsäkrat sig och kunde inte honorera fordringen. När värderingsmannen gjort upp listan över vad de olika försäkringsbolagen måste skjuta till inledde La Hormiga en febril kampanj för att kullkasta den ordinarie rutinen.

Kapten Lindh meddelade befraktarna och deras försäkringsbolag att han ämnade kassera in deras betalningsandelar i det gemensamma haveriet. Då blev det fart på La Hormiga, som lämnade in besvär mot gemensamt haveri med hänvisning till rederiet Nordstjernans "försummelse och totala ansvar" för olyckan. Gemensamt haveri, hävdade La Hormigas ombud, kunde endast återopas efter *force majeure*, alltså förluster åsamkade av rena naturkrafter eller andra icke-mänskliga faktorer. Chilensk lag hade en obskyr paragraf, som La Hormigas advokater nu klamrade sig fast vid: Chefsdomaren där ett fartyg sökt nödhamn efter ett haveri kunde i speciella fall suspendera principen om gemensamt haveri. Om orsaken till haveriet kunde skrivas på rederiet och inte på väder och vind så skulle hela bördan för den förlorade lasten falla på rederiet och inte på försäkringsbolagen.

Domaren i Punta Arenas som fick detta ärende på sitt bord, lystrade till det överraskande namnet Humberto Nordenflycht. Ingen kunde dock, under de följande turerna, anklaga den svenskättade för att gå det svenska rederiets ärenden.

La Hormigas advokater stämde kapten Lindh och yrkade på att domaren skulle belägga Lima med kvarstad, vilket också skedde. Johnsonlinjens ombud på platsen reste genast besvär mot beslutet, men appellationsdomstolen i Punta Arenas hade mangrant tagit semester för resten av månaden. Rederiet accepterade då att betala en säkerhet på 4500 brittiska pund för rätten att avsegla. Men under tiden hade också de andra berörda chilenska försäkringsbolagen – som stod i begrepp att punga ut med sina andelar av det "gemensamma haveriet" – följt La Hor-

migas exempel och börjat bearbeta myndigheterna i Punta Arenas.

Om försäkringsbolagen kunde få domstolen att vältra över hela ansvaret på Nordstjernan, och pressa rederiet att ta på sig hela skulden för olyckan, så skulle de alla slippa betala. Domaren Nordenflycht spelade dem i händerna då han krävde en gigantisk deposition på nära fyrtio tusen brittiska pund för att låta Lima avsegla. Rederiet vägrade utan resonemang och överklagade beslutet.

Vid det här laget hade affären blivit känd både i Chile och i Sverige, och i bägge länderna började pressen granska domare Nordenflychts agerande. *El Mercurio*, Chiles ledande tidning, avslöjade att La Hormigas aktier var alldeles värdelösa, och att dess egentliga näringsfång inte alls var försäkringar, utan en tämligen ljusskygg procentarverksamhet.

Affären tog sig allt vildare turer. De chilenska bolagen, med la Hormiga i spetsen, approcherade Johnsonlinjens matrosar och erbjöd dem pengar om de vittnade om sina egna befäls inkompetens och slarv före olyckan. När dessa inte nappade "anskaffades" – med titeln *Social-Demokratens* ord – "chilenska vittnen och 'sakkunniga' från land". Ingen av dessa ägde någon kännedom om sjöfartsförhållanden och hade inte varit i närheten av vare sig fartyget eller olycksplatsen, men trots sin okunnighet "intygade de friskt att haveriet var illegitimt".

Efter att Johnsonledningen i Stockholm tänjt på sina principer en smula och erlagt en pant på sjutusen pund, och efter påtryckningar från den chilenska regeringen, drog de övriga försäkringsbolagen tillbaka sina invändningar. Men La Hormiga vägrade återta sin redan beviljade ansökan om seglingsförbud för Lima. Endast om rederiet gav La Hormiga garantier för att det aldrig skulle stämmas för de förluster som åsamkats Johnsons av försinkningen, skulle bolaget och dess handgångne man, domare Nordenflycht, godvilligt låta Lima avsegla. Generalkonsul Axel Ax:son Johnson slog bort alla tankar på en sådan lösning, och rederiet fortsatte att fäkta för sin sak i högre chilenska instanser.

Kongressen i Santiago och de viktigaste tidningarna i Chile satte affären överst på dagordningen. Grävande artiklar avslöjade skojarna i Punta Arenas och deras maskopi med La Hormiga. Det liberala partiets ledare, Francisco Bulnes, varnade i kongressen för de internationella följderna av rättsskandalen. "Bara tänk", sade han, "vilka konsekvenserna blivit om detta drabbat ett engelskt eller nordamerikanskt fartyg!" Den ansvarige på regeringsnivå, finansminister Guillermo Edwards, medgav att det inträffade var "ytterst allvarligt". Bulnes varnade, enligt *Dagens Nyheter*s referat, för att "utländska rederier kommer att dra tillbaka sin trafik från våra hamnar".

Appellationsdomstolen i Valparaiso, möjligtvis hårt pressad av landets politiska ledning, hävde den 14 maj 1922 Limas segelförbud, men domaren i Punta Arenas stod

Kapten Ludvig Lindh.

FOTO: ENGELSBERGS ARKIV

på sig och vägrade släppa fartyget förrän han fått i sin hand en skriftlig kopia på utslaget i den högre rätten. Amiral Aguirre, chefen för det södra militärområdet, gav då sina befälhavare i Punta Arenas order att låta Lima avsegla utan klartecken från den styvsinte domare Nordenflycht. Det var ett avsteg från Chiles – då som nu – hyperformalistiska beslutsrutiner, och alla förstod att Aguirre fått order från högsta ort att köra över Nordenflycht, klippa av alla resonemang och få slut på skrivierna. Den 17 maj, med den chilenska flottans goda minne, smet M/S Lima från sin fångenskap i Punta Arenas.

Därmed var saken *inte* ur världen. Nordenflycht höll fast vid La Hormigas partiska skildring av Limas haveri. Det betydde att de olika försäkringsbolag som redan pungat ut med pengar enligt det gemensamma haveriets principer, nu kunde börja processa för att få dem tillbaka. I samma ögonblick något av det svenska rederiets fartyg visade sig i chilenska vatten skulle det tas i beslag som pant på fordringarna!

Den svenska pressen vältrade sig i sårad nationalstolthet, och några av de ilska skrivierna översattes i den chilenska pressen. Johnsonlinjens Bengt Hähnell, som gjorde rederiets egen internutredning av affären, ansåg att dessa artiklar förfelade sitt syfte och bidrog till att överdomstolen i Valparaiso – dittills neutral – drygt ett år efter olyckan ändrade ståndpunkt och ställde sig bakom Nordenflychts bedömning av kapten Lindh som haveriets ende ansvarige. Trots återkommande diplomatiska försök från Sveriges sida lyckades Chiles regering inte få HD i Santiago att riva upp den lägre rättens beslut. ”Den upplysta opinionen i Chile står på Nordstjernans sida”, meddelade DN. Så var det tveklöst, men det hjälpte inte.

Affären debatterades med stor frens i svensk press flera år efter haveriet. Några debattörer, utan att försvara behandlingen av rederiet och kvarstaden på M/S Lima, anslöt sig till den chilenska domstolens bedömning av skuldfrågan. Kaptenen vid flottan G Krook skrev i *Dagens Nyheter* att

Limas färd genom sunden nattetid var våghalsig och ”absolut förkastlig”. En sentida bedömare, DN:s mångårige sjöfartsexpert Rolf Eriksson, spekulerar:

– Många av de befälsveteraner som skolats in i yrket under segelepoken hade en rörande övertro på motorfartygen. De trodde dessa var mer manövrbara än de faktiskt var – och tog risker som de aldrig gjort med ett segelskepp. Jag vet inte om Lindh drogs med några sådana fördomar, men det är litet konstigt att han, med vetskap om Limas storlek och den fulla lasten, ändå tog den smala farleden nattetid.

I och med att Chiles högsta domstol lät Valparaisorättens utslag råda kunde nu inga av linjens fartyg närma sig landets hamnar utan risk för att uppböras, konfiskeras och i värsta fall auktioneras ut. För Axel Ax:son Johnson var detta en smärtsam utveckling. Handeln på Chiles hamnar var en förutsättning för god lönsamhet på Syd-pacific-rutten, troligtvis världens längsta fasta linje. Men Axel Ax:son Johnson tvekade inte. Hur förargligt och dyrt det än skulle bli, så måste trafiken på Chile avvecklas.

Haveriet vid Edward’s Rock satte punkt för kapten Lindhs sjömannabana. Debatterna i svensk press och anklagelserna mot honom för att ha brustit i sjömanskap måste ha varit ett kors att bära för den duglige mannen. Men generalkonsul Ax:son Johnsons tilltro till Lindh var intakt. Långt ifrån att göra sig av med honom gjorde han honom till chef för rederiets verksamhet i Buenos Aires. Under de följande trettio åren var han Nordstjernans ambassadör och allt i allo i dess viktigaste hamn. Lindh fick titeln ”superintendent” eller ”inspektör”, men han hade också ansvaret för stuveriet och myriader praktiska detaljer. Hans son Arne efterträdde honom och hans efterkommande lever än idag i staden.

Flera gånger försökte svenska och chilenska diplomater lappa ihop relationerna och återuppta den direkta handeln mellan länderna. Men först efter femton år utan Johnsontrafik på chilenska hamnar inleddes i tysthet sonderingar mellan parterna. Rederiet var redo att stryka ett streck över det som varit, på villkor att den chilenska regeringen garanterade att de beryktade kvarstadsdomsluten aldrig skulle användas mot linjen. Som sigill på det återupprättade förtroendet beslöt generalkonsul Ax:son Johnson att rederiets nya motorfartyg skulle döpas till M/S Chile. Hon gjorde sin jungfruresa i november 1937 och anlände till Valparaiso utan malörer.

Lima sänktes den 12 september 1942 av en tysk ubåt utanför Afrikas kust. Hon var lastad med te och mattor från Indien och skulle ansluta sig till en allierad konvoj utanför Freetown i Sierra Leone, då hon torpederades av den tyska ubåten U506. Tre man dödades, men de tjugosju överlevande räddades sig i den enda intakta livbåten. ✱

Texten är ett utdrag ur boken *Johnsonlinjen och Sydamerika* (Bokförlaget Stolpe) som utkommer våren 2022.

”

Men Axel Ax:son Johnson tvekade inte. Hur förargligt och dyrt det än skulle bli, så måste trafiken på Chile avvecklas.

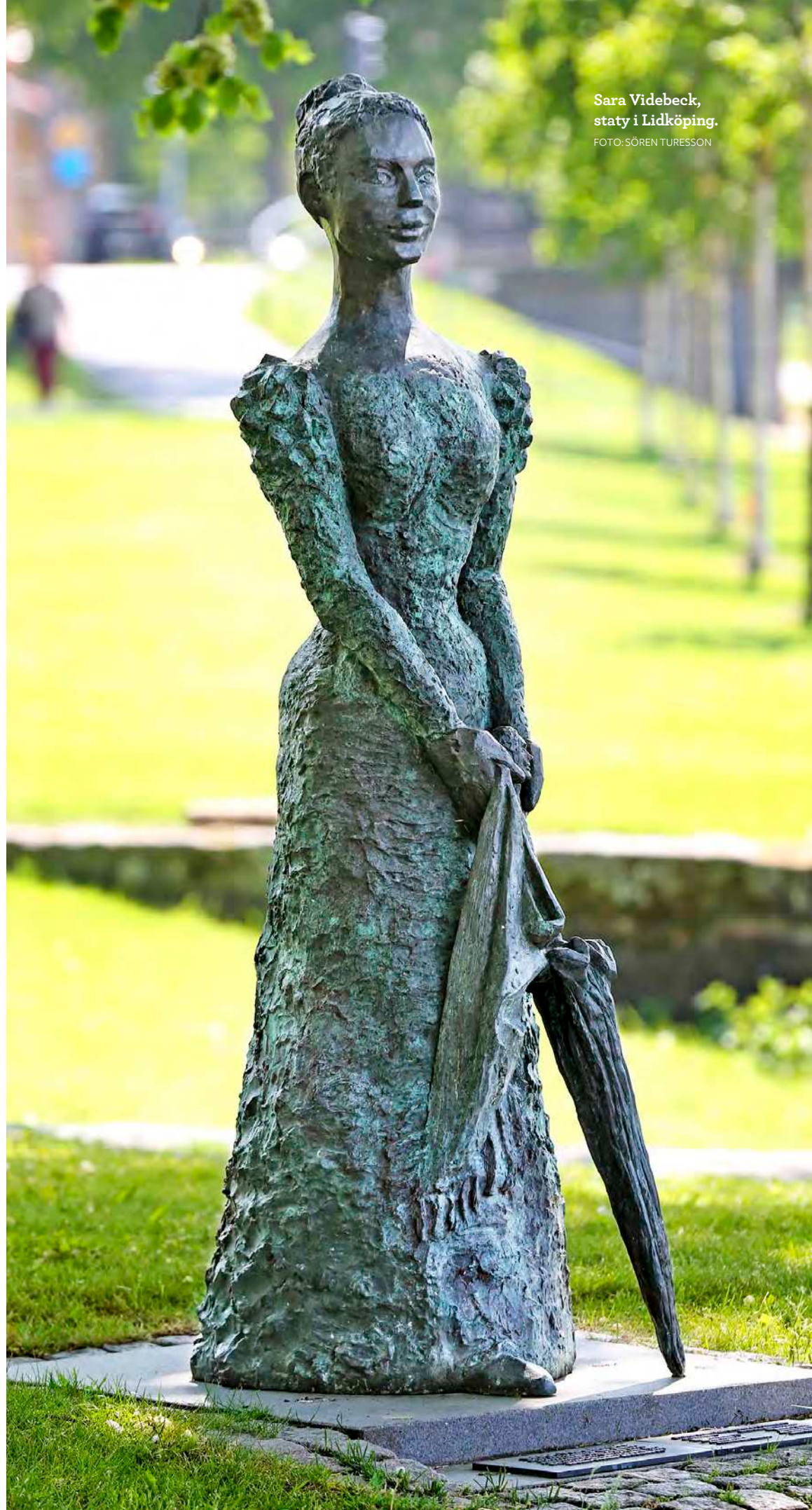

Av Birgitta
Johansen

Birgitta Johansen är chef
för Länsmuseum i Örebro.

Sara Videbeck,
staty i Lidköping.

FOTO: SÖREN TURESSON

Begären under kontroll

Sara Videbeck och Emma Bovary är båda del av det tidiga 1800-talets konsumtionsrevolution. Sara, med kontroll över sina begär, drar nytta av den och triumferar medan den otillfredsställda Emma lyxkonsumerar och går under.

I mitten av 1800-talet löper en spricka mellan två samhällen – det förindustriella och det industriella. Den förindustriella epoken kan verka mindre intressant än såväl perioden före som perioden efter – 1700-talets upplysning respektive industrialiseringen från 1850–1860-talet. Men tänk tanken att denna mellanperiod inte var en oundviklig förberedelse för industrialiseringen, att utvecklingen kunde ha tagit en annan väg. Denna ”tröskeltid” i Sverige förtjänar att undersökas och förstås på sina egna villkor. För att spetsa till det. Franska februarirevolutionen 1848 spreds snabbt till många andra länder. Om dessa uppror hade fått mer genomgripande och varaktiga genomslag hade sakernas tillstånd varit annorlunda idag. Och om konsumtionsrevolutionen under det tidiga 1800-talet tagit en annan väg kunde det ha varit viktigare att tillfredsställa behov än att jaga efter omätliga begär.

Två kvinnor ur litteraturhistorien ger ledtrådar till vad det innebär att skilja mellan behov och begär och vad en kulturellt hållbar person både kan och inte kan vara. Den ena är svenska Sara Videbeck i *Det går an*, som sannolikt skrevs 1838 av Carl Jonas Love Almqvist. Den andra är franska Emma Bovary i *Madame Bovary* av Gustave Flaubert från 1856. Almqvists och Flauberts romaner skrevs i realistisk stil. Såväl miljöer som människor skulle göras verklighetsnära. Glimtar av de riktiga människor och skeenden som författarna ville göra synliga och begripliga fogades samman. Emma är ”en sant modern konsument” skriver Sara Danius i *Den blå tvålen* – hon går, ständigt otillfredsställd, under för begären. Knappt två decennier tidigare, i ett Sverige där resan mot industrialiseringen inte kommit lika långt, låter Almqvist tvärt emot västgötska Sara ha kontroll över sina drivkrafter.

Almqvist inledde emellertid sitt författarskap som romantiker. *Det går an* är också, trots att denna kortroman skrevs i realistisk stil, indränkt i symbolik. Glas och spegelglas används gång på gång – för att spegla det nya konsumtionssamhället, en ny grupp av människor och personliga egenskaper. Glas är ett mellanting mellan inne och ute, det håller kvar värmen och släpper in ljuset. Glaset är hårt, lika hårt som Albert den första resdagen tycker att glasmästardottern Saras hjärta av glas är. På de sista sidorna möter vi Albert när han och hans spegelbild uppmuntar varandra att se nya möjligheter. Spegel och glas har därför en viktig roll även i vår utställning – *Möjligheternas spegel Sinnenas begär*.

Åren 1810 till 1860 var en förändringens tid i Sverige: BNP ökade stadigt, ny odlingsmark togs upp och befolkningen växte. Framtiden fanns överallt – i torparstugor och på många små orter. Många var fortfarande fattiga, men möjligheter till ett bättre liv för fler blev mer realistiska. Medelklassen började växa och flytta fram sina positioner, liberala idéer och reformer inleddes. En konsumtionsrevolution väckte sinnenas begär. Flyttbara möbler i karljohansstil tillverkades i mängder till de nya husen. När odlingsmarken skiftades, byarna sprängdes, husen flyttades och fick en ny, modern utformning med fler rum så behövdes självklart fler fönster och mer glas ... Och Sara är givetvis glasmästardotter!

Dessutom är det när Sara och Albert reser genom just Närke (i dagens Örebro län) som Almqvist låter dem utveckla sina framtidsplaner. Även Jagtslottet, ramberättelsen i *Törnrosens bok*, ligger i Närke. Jagtslottet är såväl fantasins som de politiska manifestens rum som Almqvist skapar för att ge ett sammanhang åt sina verk. Det är en trygg plats med högt i tak, precis som Närke var en plats där liberala idéer kunde

”

Emma däremot sitter fast med en man hon ser ned på.

»

”

Men det materiella är en fond mot vilken Almqvist skriver fram ett samhälle med en bättre mental tillvaro.

utvecklas. Och Närke kom att omtalas som liberalismens vagga.

I korthet handlar berättelsen om två unga människor som möts på det nya fortskaffningsmedlet ångbåt. En vacker vecka i juli är de på resa från Stockholm via Arboga–Örebro–Mariestad till Lidköping. Albert blir intresserad av Sara, som först är avvisande. Men under resveckan lär de känna, tycka om och respektera varandra. Sara är något år yngre, men den i sinnet äldre. Hon är mer genomtänkt, till och med

växten av den breda medelklass som 1800-talet präglades av.

Almqvist spinner en sinnlig verklighet runt Sara och Albert. På snart sagt varje sida beskrivs nya föremål och matvaror som blivit tillgängliga till och med för personer ur den lägre medelklassen, sådana som vårt unga par. Men det materiella är en fond mot vilken Almqvist skriver fram ett samhälle med en bättre mental tillvaro. Visionen är äkta kärlek, möjligheter för kvinnor och jämlikhet mellan könen. I jämförelse med de franska realisterna, som Sara Danius skrivit om

Emma Bovary: tom på värderingar. Isabelle Huppert som Emma i filmatiseringen av *Madame Bovary*.

FOTO: MICHELINE PELLETIER /GETTY IMAGES

cynisk tycker Albert i början av deras bekantskap. Sara inviger gradvis Albert i sina tankar och planer. Vartefter kommer han fram till att – Ja, det går an! Vi kan ha barn utan att vara gifta och alltid bo tillsammans. Resan slutar i de två små, trivsamt inredda rum i Saras hus vilka Albert kommit för att hyra.

Läsaren lär inledningsvis känna Sara genom Albert. Han har till en början svårt att klassificera henne – hon har på sig hatt, men byter snart till en silkeschalett. Är hon manne mamsell eller jungfru? Sedan kommer han fram till att hon är precis som glaset, mellan inne och ute. Hon är inte bondflicka eller borgarflicka av bättre klass, utan ett ”intagande och märkvärdigt *mellanting*” (som glas!). Sara blir till sinnebilden för fram-

– Stendhal, Balzac och Flaubert – är Almqvist en visionär realist. Huvudpersonerna i de franska romanerna är otillfredsställda, på väg från landet, småstaden till den stora staden, till Paris och från lägre till högre klass – ett slags anti-hjältar. Almqvists huvudpersoner vill tvärtom utveckla det de gör där de är, i landsorten. *Det går an* avslutas löftesrikt.

Vilka är då skillnaderna mellan Sara och Emma? Vad hade hunnit hända på två decennier i den pågående industrialiseringens spår? Gustave Flaubert låter metodiskt, sida för sida, Emma Bovary duka under för begären: hon tar sig älskare, börjar spela piano, rida, läser romaner, skriver brev, får en dot-

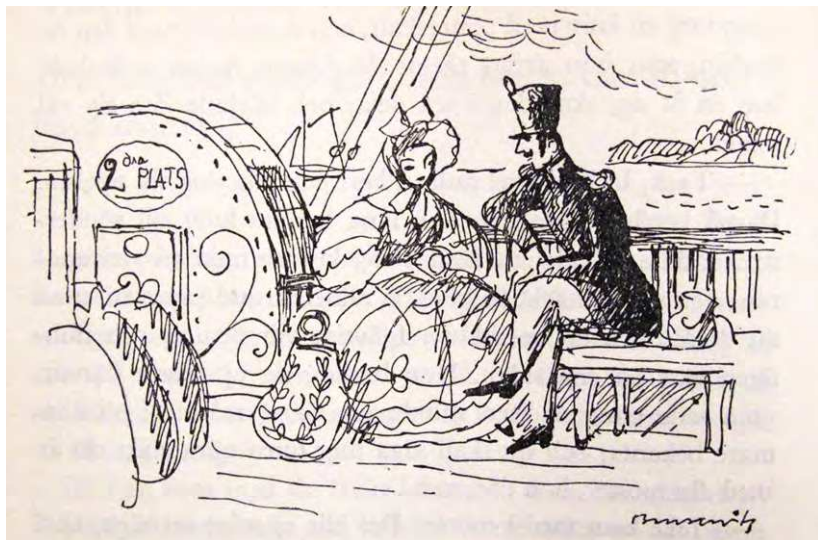
ter och konsumerar. Men hon saknar sammanhang och mening. Inget fyller tomrummet inom henne. Emma tar slutligen livet av sig med arsenik och dör en kvalfylld död. Hennes lyxkonsumtion har ställt familjen inför en förödmjukande utmätning av hemmet. Sara däremot har såväl begären som pengarna under kontroll. Men det finns även likheter mellan Sara och Emma. Båda har som kvinnor ett begränsat handlingsutrymme. Kyrkan, staten, grannarna och den allmänna moralen gav kvinnorna färre möjligheter och satte upp fler pålagor och hinder. Sara kommer dessutom från en trasig familj med alkoholiserade föräldrar som plågat varandra. Hon vill inte ta risken att gifta sig. Men till skillnad från Emma har hon tänkt ut hur hon ska försörja sig själv och skapa sig ett eget liv utan att gifta sig. För när mamman dör, och Sara inte får fortsätta att driva faderns glasmästarverksamhet, ska hon ändå fortsätta att arbeta med glas. Idén är att sälja fönsterkitt, speglar och glasskrin till de nya konsumenterna i småstaden och den kringliggande landsbygden. Hon har räknat ut en egen ny nisch öppen för en kvinna att försörja sig själv genom. Sara förmår bli vad vi idag skulle kunna kalla socialt och ekonomiskt hållbar och det därför att hon i grunden är kulturellt hållbar. Emma däremot sitter fast med en man hon ser ned på. Och inget kan i längden ge henne tillfredsställelse därför att hon inte är kulturellt hållbar.

Aven i *Svenska fattigdomens betydelse* som utkom 1838 kan Almqvist tyckas utveckla tankar kring kulturell hållbarhet. Almqvist använde givetvis inte detta begrepp, svenskhetens väsen var vad Almqvist ville fånga in. Det kan möjligen låta suspekt, men handlade alls inte som man kan förledas att tro om att upphöja allt svenskt. Almqvist säger att svenskheten karakteriseras av att vara fattig: att stå ut med att vara fattig utan att förgås, att ur sig själv kunna utveckla all den förmåga som behövs, att i sig själv finna en outtömlig hjälpkälla, utan att bli rädd. Det gällde att kunna klara sig utan, vad det än kunde vara. Sara Videbeck är Almqvists litterära gestaltning av "att vara fattig, det betyder att vara hänvisad på sig själv". Almqvist skriver också om njutningen, som följer efter begäret. "Hemligheten af vår kraft skulle bestå i det-

Gustave Flaubert.

FOTO: GETTY IMAGES

Förtroliga samtal på Yngve Frey. Illustration ur *Det går an*.

ta korta, men svåra: att ansenligt upparbeta oss till egodelar och rik förkofran, men likväl ej det minsta låda vid dem: icke efterfråga våra samlade skatter som skatter." Det är en helt annan inställning till det materiella – ett medel för att frigöra en inre själsrikedom. Kontrasterna mellan Sara och Emma är hjärtskärande. Emma som köper saker hon inte behöver för att döva känslorna av tomhet. Och Sara som har sina drivkrafter och rädslor under kontroll.

Vad kan vi lära oss av detta?

Den tyske sociologen Hartmut Rosa ser detta som en tid när förändringstakten varken var för hög eller för låg. Det gav individen möjlighet till självbestämmande över den egna livsformen. Men tiden går inte att skriva tillbaka. Och det är verkligen inte ett ideal-samhälle vi möter under det tidiga 1800-talet. De riktigt fattiga hade det svårt. Om historien inte bär på svar kan den i alla fall hjälpa oss att ställa frågor. Konsumtionsrevolutionen bar inledningsvis på löften om en bättre framtid för många. Varför kom den att utvecklas till ett hot mot vår överlevnad? Hur gick det till när begären släpptes fria och konsumtionssamhällets avvisidor fick breda ut sig? Om vi inte tror att såväl historien som framtiden är ödesbundna måste det gå att föreställa sig både att historien hade kunnat ta en annan riktning och att vår framtid går att påverka. Ständig tillväxt är inte längre en trovärdig berättelse.

Men vad ska den ersättas med? Risker är stora att gripas av pessimism. Det tidiga 1800-tal som skymtar förbi i *Det går an* ger i stället känslan av optimism och möjligheter. Sara och Albert är påverkade av sina erfarenheter, men inte märkta. De vågar ställa inför samhällets snäva normer ändå göra orädda val. De klarar att hårbärga inom sig både det realistiska och det visionära. Och de skapar tillsammans handlingsutrymme och hopp – erfarenhets- och förväntningshorisonter dras isär, en öppning uppstår mellan hur det är och hur det skulle kunna bli. ✨

”

Sara och Albert är påverkade av sina erfarenheter, men inte märkta. De vågar, ställda inför samhällets snäva normer, ändå göra orädda val.

Institutionens heder är viktigare än vad en utpekad person har gjort eller inte gjort. För att försvara hedern kan man offra vem som helst.

Den allmänna meningens offer

Av Håkan Lindgren

Liam Scarletts historia kommer att låta bekant, även om du aldrig har hört talas om honom. Scarlett var en brittisk koreograf, något av en ung stjärna, den yngste som någonsin fått en beställning på en helaftonsföreställning av The Royal Ballet. För något år sedan anklagades han för att ha förgripit sig på sina balettskoleelever.

Scarlett stängdes av medan det gjordes en utredning. Den pågick i sju månader och slutade med att Royal Ballet meddelade att de inte kunde hitta några belägg för de övergrepp han anklagats för. Samtidigt meddelade de att de stoppade en planerad uppsättning, och att hans position som *artist in residence* skulle upphöra. Med andra ord: vi har inte hittat några bevis för din skuld, men vi tänker straffa dig i alla fall.

Sedan började dominobrickorna ramla. På grund av en utredning som friade honom hade Scarlett blivit en suspect person. Flera institutioner, även utomlands, sade upp samarbetet med honom. Droppen kom i år, när Det Kongelige Teater i Köpenhamn ställde in en planerad uppsättning. Den 17 april meddelade hans familj att han var död, 35 år gammal.

HÄNDELSER AV DET HÄR SLAGET har blivit så vanliga att vi kan urskilja ett mönster. Det finns ingen domstol, ingen domare, ingen rättsprocess med tydliga principer, ingen

försvarsadvokat, ingen att överklaga till, inget sätt att rentvå sig om du råkar vara orättvist dömd – men det finns ett straff. Någon blir av med jobbet. Om vi ibland sätter dit en skurk på det här sättet betyder det inte att allt fungerar som det ska.

Väcks det en opinion mot någon känner sig arbetsgivare och institutioner tvungna att agera. Cancel culture är inget annat än hederskultur för universitet och företag. Institutionens heder är viktigare än vad den utpekade personen har gjort eller inte gjort, och för att försvara hedern kan man offra vem som helst.

Vad är en opinion? Ingen har förklarat det bättre än Søren Kierkegaard. Det finns en text av Kierkegaard från 1846 där han framstår som den mest skarpsinnige massmediekritiker jag någonsin har läst. Texten, som heter ”En literair anmeldelse” är en recension av romanen *To tidsaldre* av Thomasine Gyllembourg, och som recension betraktad är den fullständigt hopplös, men mitt i den finns det ett stycke lysande massmedieanalys. Den går att tillämpa på tv, Twitter och vad ni vill, även om Kierkegaard talar om sin tids dagstidningar.

NÄR ETT MASSMEDIUM uppstår, säger Kierkegaard, uppstår samtidigt något som vi kan kalla *den allmänna meningen*. Det viktiga här, det är att den allmänna meningen inte är majoritetens åsikt. Den är vad alla tror att de andra tycker. Den allmänna meningen är i själva verket *ingens* åsikt,

”

Opinionen har fått en makt som inte vägs upp av något ansvar eller någon rättssäkerhet.

FOTO: PIOTR ADAMOWICZ / ALAMY

men den känns som majoritetens åsikt, en majoritet som man aldrig har träffat. Den finns i luften, som en outtalad riktlinje för vad som är normalt. Den här åsikten uppstår ovanför en stad lika naturligt som en regnbåge ovanför ett vattenfall eller en hägring ovanför en öken. Ingen identifierar sig helt och hållet med den allmänna meningen. Alla *förhåller* sig till den, gärna med en liten, exakt avpassad distans, så att man framstår som en självständigt tänkande människa. Om ni hör saker som "Den där Nobelpristagaren som alla pratar om just nu, är hon inte egentligen lite överskattad?" – då hör ni den här processen i aktion.

EN OPINION som består av miljoner människor i får en enorm kraft genom deras antal, samtidigt som den är fullständigt rättslös. Den allmänna meningen är redan mäktigare än en armé, skriver Kierkegaard. Men den uppför sig inte som en armé. Fråga efter ansvar och opinionen upplöses i individer som bara har reagerat spontant på de andras reaktioner. Ingen vill något särskilt, i alla fall inte efteråt. Opinionen liknar en oorganiserad folkmassa som kan festa ena ögonblicket, börja plundra nästa ögonblick, och sedan bli livsfarligt uttråkade, på jakt efter nästa kick och nästa upplevelse. Kierkegaard har just beskrivit vad som på Twitter kallas en svans.

Betyder det att opinioner är något dåligt? Inte nödvändigtvis. Jag tror att

opinioner är ofrånkomliga. De kan ha ett stort värde när det gäller att balansera och korrigera den formella rättsskipningen som domstolar och myndigheter ägnar sig åt. Lagar kan vara föråldrade, praxis kan behöva ändras. Låt mig återvända till Scarlett ett ögonblick. Han var homosexuell. Homosexualitet avkriminaliserades i Storbritannien 1967, med vissa inskränkningar som kvarstod till 2001. Om inte en opinion hade ändrat lagen hade Royal Ballet kunnat göra sig av med honom bara för att han levde med en man.

TÄNK INTE PÅ DET formella rättsväsendet och allmänhetens opinionsyttringar som fiender, tänk er snarare att de balanserar varandra. Rättssystemet ska vara trögt, opinionen ska vara lätttröglig. På det sättet kompletterar de varandra. Rättsväsendet ska hålla på principerna och försvara den häxa som hela byn vill bränna, opinionen ska börja bråka när domstolarna dömer efter lagens bokstav och inte efter dess anda.

Under *metoo* skrev Paulina Neuding "bara var tionde våldtäktsanmälan i Sverige ledde till åtal förra året, en minskning med nära hälften sedan 2014" (GP 29/10 -17). Inget förklarar *metoo* lika mycket som den meningen.

Det problem som går att urskilja här är inte att vi har en opinion, det kommer vi alltid att ha, utan att balansen har förskjutits. Opinionen har fått en makt som

inte vägs upp av något ansvar eller någon rättssäkerhet.

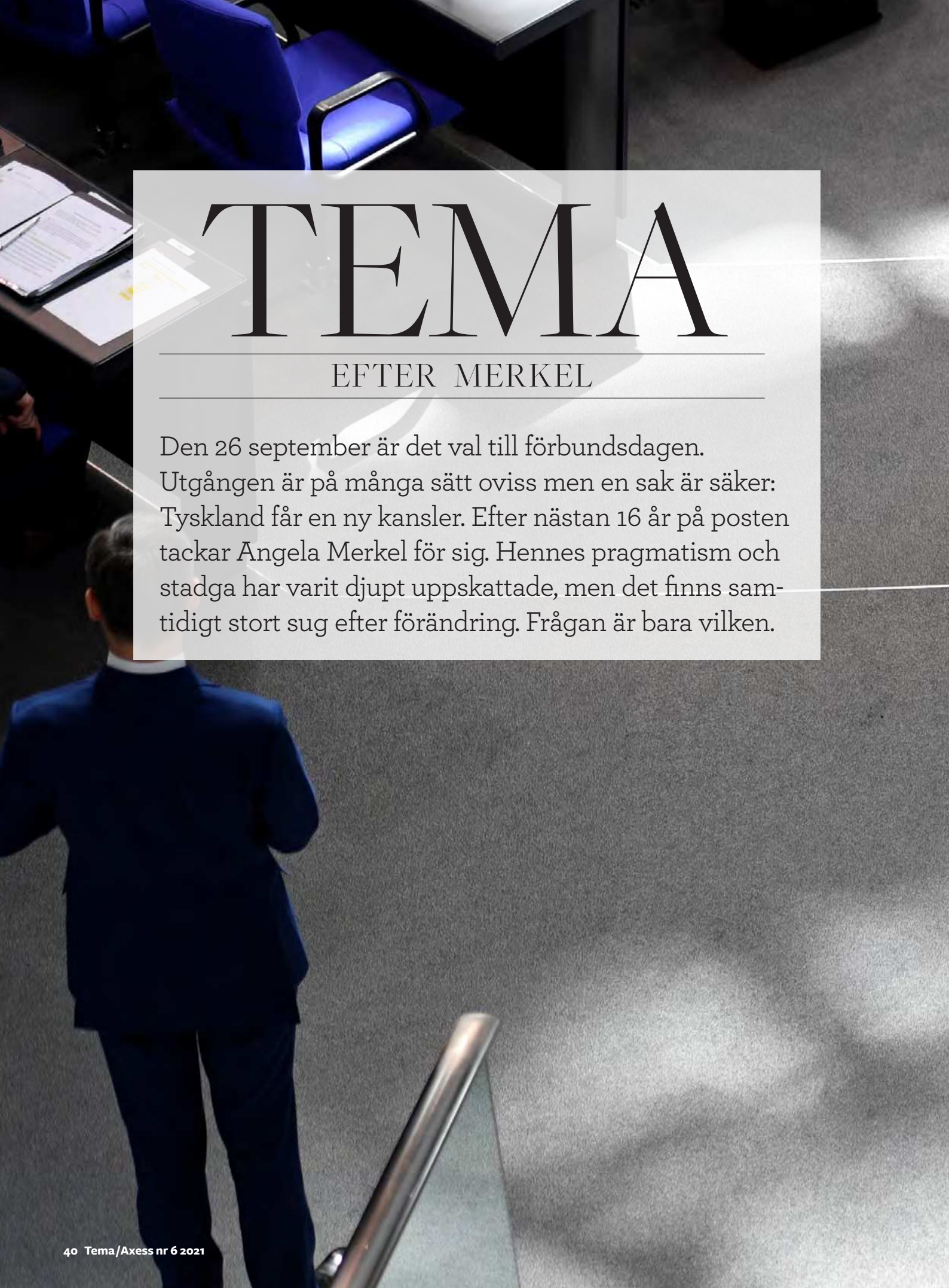
Hur nära opinion och rättsväsende står i förbindelse med varandra lärde jag mig när mangaöversättaren Simon Lundström dömdes för innehav av barnporr. Tingsrätten och hovrätten följde bara vad som stod i lagen (Högsta domstolen friade honom 2012). I förarbetena till lagen, dit domstolen ska gå när den frågar sig hur lagen ska tolkas, står det att även teckningar ska räknas som barnporr. Frågan är alltså varför vi har en lag som kriminaliserar tecknade fantasier. Svaret är: Det beror på opinionen.

I DEN GAMLA lagstiftningen, som gällde fram till 1971, var porr kriminellt eftersom det var omoraliskt. Någon större hänsyn till de avbildade personerna handlade det inte om. I slutet av 1960-talet svänger opinionen – synen på brott, straff, sex och porr förändras. Det tillsätts en utredning för att förändra lagen, så att den ska ligga i fas med tidsandan. 1971 får vi en lag som avkriminaliserar alla former av porr; Danmark gjorde samma sak något år tidigare.

Sedan går det bara ett par år, och opinionen upptäcker att det finns pedofiler. På kort tid svänger samhällsklimatet – nu är det straff som gäller, inte förståelse, och det görs en ny utredning. Vissa remissinstanser vill till och med kriminalisera skönlitterär text. Nio år senare, 1980, har vi en ny lag, som kriminaliserar teckningar; den lever vi fortfarande med. Så snabbt kan rättssystemet svänga när det låter sig påverkas av opinionen.

Det man behöver fråga sig när man undersöker balansen mellan formell och informell rättsskipning är om den samlade rättssäkerheten ökar eller minskar. Om den ökar är det bra, om personer som har svikits av rättssystemet får upprättelse genom en opinion som stöder dem – utmärkt! Men om den samlade rättssäkerheten minskar behöver företag, universitet och kulturinstitutioner lära sig att stå emot opinioner. Ju fler som gör det, desto snabbare kommer den institutionaliserade hederskulturen att upphöra.

Håkan Lindgren är journalist och kritiker.

TEMA

EFTER MERKEL

Den 26 september är det val till förbundsdagen. Utgången är på många sätt oviss men en sak är säker: Tyskland får en ny kansler. Efter nästan 16 år på posten tackar Angela Merkel för sig. Hennes pragmatism och stadga har varit djupt uppskattade, men det finns samtidigt stort sug efter förändring. Frågan är bara vilken.

Den eviga frågan

Historien har gjort tyskarnas förhållande till sitt land komplicerat. Men kanske är slutligen Tyskland på väg att bli ett normalt land.

Av Johannes Tångeberg

Friedrich Nietzsche konstaterade redan 1886 att det var kännetecknande för tyskarna, att frågan "Vad är tyskt?" var ständigt aktuell för dem. 135 år senare är Tyskland fortfarande ett land sysselsatt med sig självt, även om orsakerna till tyskarnas upptagenhet av sin egen identitet, av hur de ska förhålla sig till sig själva och sitt land, är andra nu än då.

Den tyska nationen och nationalismen var en komplicerad historia från första början. Tyskland blev en nationalstat sent. Även om det "tysk-romerska riket" formellt sett existerade ända till 1806 var detta endast ett mycket löst sammansatt förbund av i stort sett självstyrande territorier i en svåröverskådlig röra. Enandet 1871 hade föregåtts av nationella strävanden som gick hand i hand med frihetliga och demokratiska idéer. Ändå var det under konservativa och auktoritära snarare än demokratiska förtecken som Bismarck till sist lyckades ena landet.

De nazistiska förbrytelserna gjorde alla idéer om tyskt nationellt självförhållande omöjliga efter andra världskriget. Till detta kom delningen av landet i två olika stater, Förbundsrepubliken och DDR. Fanns det ens någon tysk nation kvar, och hur skulle den i så fall förstås? I Västtyskland talades det om att man gått in i en postnationell era, i Östtyskland menade regimen så småningom att DDR var en egen nation.

I efterkrigstidens Tyskland var man kort sagt tvungen att bygga sin identitet på något annat än nationens enhet eller storartade historia. Men det betydde inte att historien inte spelade någon roll. Tvärtom. Tyskland är på många sätt ett land besatt av sitt förskräckliga förflutna.

Dagens Tyskland föddes ur andra världskrigets ruiner, ur det nazistiska rikets undergång. Det visade sig bli en lyckad pånyttfödelse ur denna "Stunde null", nollpunkten efter nederlaget i andra världskriget, när förvånansvärt snabbt ett demokratiskt, fredligt och rikt Västtyskland växte fram. Och när DDR-diktaturen föll och Tyskland återförenades utsträcktes demokratin till att omfatta hela landet – hela nationen, om man så vill.

Men har då Tyskland till sist blivit ett "normalt" land, ett land med ett avslappnat och okomplicerat förhållande till sig själv och till omvärlden, där historiens spöken inte längre spelar någon roll?

När Tyskland arrangerade fotbolls-VM 2006, ett halvår efter

att Angela Merkel tillträtt som förbundskansler, tillät sig stora delar av den tyska befolkningen för första gången efter andra världskriget att visa patriotiska känslor, har det sagts. Dessutom skedde det under avslappnade, toleranta och världstillvända former.

Tio år senare, efter att Donald Trump valts till USA:s president, beskrev *New York Times* Angela Merkel som västvärldens ledare och sista försvarare. Oavsett om man höll med om denna beskrivning eller inte var det, sett i ett bara något längre historiskt perspektiv, anmärkningsvärt att Tysklands kansler kunde framställas som den demokratiska världens främsta företrädare. Tyskland, som inte för alltför länge sedan varit världens värsta förbrytarstat, hade inte bara blivit en del av västvärlden, utan sågs nu av många till och med som en förebild.

Men trots tecknen på ett mer avslappnat förhållande till sig själva och omvärldens respekt fortsätter Tyskland att sysselsätta sig med sin historiska skuld. Inget annat land har på samma sätt bearbetat, diskuterat och gjort upp med sitt förflutna. Visst kan man ha synpunkter på att det dröjde innan denna uppgörelse kom igång på allvar (i Västtyskland. I DDR skedde det knappast alls). Och den omfattande bearbetningen av historien följde på unika brott, brott som naturligtvis motiverar, ja nödvändiggör en sådan djupgående upparbetning. Ändå är det värt att ha i åtanke hur viktig denna *Vergangenheitsbewältigung* är för det moderna Tyskland, för det land man blivit, för landets identitet. Att lyfta fram sitt mörka förflutna är en avgörande del av den tyska statens officiella berättelse om sig själv. Där andra kan tillåta sig att blicka tillbaka på ett ärorikt förflutet, skapar sig den tyska staten legitimitet genom sin *Erinnerungskultur*, minneskultur, genom att visa på sin skamliga historia och därmed på vad man inte längre är och inte ännu en gång vill bli. Detta tar sig uttryck i såväl högtidstal som i många enskilda tyskars förhållningssätt, liksom högst konkret, som i Förintelsemonumentet i centrala Berlin.

Motviljan mot all nationalism ledde även till att själva nationalstatsiden ifrågasatts på ett radikalt sätt. Idag kan det tyckas självklart att det finns ett återförenat, demokratiskt Tyskland. Men återföreningen 1990 välkomnades inte av alla tyskar. Författaren Günter Grass, exempelvis, motsatte sig sammanslagningen av >>

EFTER MERKEL

FOTO: RÉGIS BOSSU/GETTY IMAGES

Förbundsrepubliken och DDR, och hörde till dem som gjorde en direkt koppling mellan Bismarcks grundande av den första tyska nationalstaten och Förintelsen. Joschka Fischer, politiker för partiet De gröna (och senare utrikesminister i det återförenade Tyskland) var inne på samma spår och menade att det var nödvändigt att reagera med panik mot allt nationellt.

Aterföreningen kom ändå. Mindre än ett år efter att Berlinmuren fallit var Tyskland ett land igen – och därmed fanns det vare sig man ville eller inte återigen en tysk nationalstat.

Men skepsisen mot det nationella lever kvar, och tar sig bland annat uttryck i begeistringen för Europasamarbetet: Bara i Tyskland har tanken på att nationerna ska uppgå i en europeisk republik fått stöd i bredare kretsar, skriver historikern Heinrich August Winkler i sin 2020 utgivna, korta bok om Tysklands historia: *Wie wir wurden, was wir sind* – hur vi blev de vi är.

Historien spelade roll även i flyktingkrisen 2015. Hur Tyskland då agerade hör till det mest omstridda under Angela Merkels tid som förbundskansler. Att så många flyktingar tilläts komma till Tyskland är något som både hyllats och kritiserats. CDU-politikern Norbert Blüm hörde till dem som hänvisade till Tysklands förflutna i samband med det generösa flyktingmottagandet när han skrev att han, mot bakgrund av Tysklands förfärliga historia, blev glad när ”vi plötsligt ses som människovänner”. Den evangeliska biskopen i Berlin-Brandenburg, Markus Dröge, menade att 2015 skulle gå till historien som det år då ”Tyskland visade ett nytt ansikte”. Flyktingmottagandet var ett exempel på hur lärdomarna av den tyska historien omsattes i praktiskt handlande, ansåg han.

Stunde null: Dresden i ruiner.

FOTO: TT

*”Avståndstagandet från
all form av nationalism
och uppfattningen
att det är viktigt att
framhäva den egna
historiska skulden
delas inte av alla.”*

Men den stora invandringen gav även anledning till att diskutera integration och vilka värden som kunde anses centrala i Tyskland, kort sagt återigen frågan ”Vad är tyskt?”. Våren 2017 väckte inrikesminister Thomas de Maizière (CDU) uppmärksamhet genom att initiera en debatt om tysk *Leitkultur*, alltså om vilka värden som ska gälla och vara vägledande i samhället och som de nyanlända bör anpassa sig till. ”Vilka är vi, och vilka vill vi vara – som samhälle och nation?” frågade sig ministern i en artikel i *Die Zeit*. Till de värden som lyftes fram hörde ”vi är inte burka”, att Tyskland är en ”kulturnation” och att se bildning som ett egenvärde. Han framhöll religionen som ett kitt i samhället. Även förhållandet till den särskilda tyska historien var en del av det som de Maizière menade skulle ingå i en tysk *Leitkultur*.

Ministerns utspel kritiserades förstas. Socialdemokraterna, SPD, anklagade honom för att fiska i grumliga vatten. Från flera håll framfördes åsikten att de viktiga värderingar som alla bör hålla sig till återfinns i den tyska grundlagen, och att det räcker så. Någon *Leitkultur* behöver inte slås fast av någon minister, menade kritiker från vänster och liberalt håll.

Frågor om identitet, Europasamarbete och synen på det förflutna har tagit sig även andra politiska uttryck. Avståndstagandet från all form av nationalism

och uppfattningen att det är viktigt att framhäva den egna historiska skulden delas inte av alla. Till den kompromissvilliga mittenpolitikern Merkels långa regeringstid hör även framväxten av ett högerpopulistiskt, åtminstone delvis även högerextremt parti: Alternative für Deutschland, AFD. Partiet fick ett uppsving i opinionen i samband med flyktingkrisen 2015, och kom in i förbundsdagen 2017. Här har vi att göra med ett parti vars värderingar går på tvärs med det som präglar det moderna Tyskland: uppgörelsen med historien, skepsisen mot det nationella, den europeiska integrationen. 2017 kallade AFD-politikern Björn Höcke Förintelsemonumentet i Berlin för ett ”skändlighetens monument” och menade att Tyskland borde göra en helomvändning i sin *Erinnerungskultur*.

Vill man förstå tysk identitet och tyskarnas syn på sig själva, kan man naturligtvis studera vad som händer i politiken, i kulturen och i den intellektuella debatten. Men hur ser den bredare tyska befolkningen på sitt land och på vad det innebär att vara tysk?

Opinionsundersökningar visar att en majoritet av tyskarna uppger att de är stolta eller ganska stolta över sitt land, och att denna majoritet med en positiv syn på det egna landet har funnits i decennier.

2016 gjorde opinionsinstitutet Allensbach en undersökning om tysk identitet på uppdrag av *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Man frågade bland annat om ”att vara tysk” kunde definieras genom medborgarskapet, respekt för grundlagen och den frihetliga, demokratiska samhällsordningen, eller om tyskheten utöver detta hade att göra även med kultur och bakgrund. 39 procent svarade ja på det första alternativet. 49 procent däremot menade att det inte räckte med ett tyskt pass, att ha varit en tid i Tyskland och att respektera vissa grundläggande värden för att vara riktigt tysk, utan att ”att vara tysk” också hade med traditioner och ursprung att göra. 76 procent ansåg att den tyska kulturen skulle vara *Leitkultur* för invandrare. En majoritet av de tillfrågade menade att

EFTER MERKEL

Det blev inte så lätt.

FOTO: RALPH PETERS/ALAMY

det fanns en tysk "nationalkaraktär", och på frågor om vilka karaktärsdrag som var typiskt tyska gav en stor andel av de tillfrågade närmast klichéartade svar, som att tyskar var pliktmedvetna och ordningsamma.

Den som vill förstå något om dagens Tyskland, om dess politiska landskap och om tysk identitet måste även ha dimensionen öst-väst i åtanke. Fortfarande uppgår 41 procent av invånarna i östra Tyskland att de snarare känner sig som östtyskar än som tyskar.

AFD har betydligt större stöd i det som en gång var DDR, än i det gamla Västtyskland.

Coronakrisen har visat att nationalstaterna även inom EU är långtifrån överspelade. När krisen slog till, fick vi se mer eller mindre stängda gränser och hur nationerna agerade var och en för sig själva snarare än gemensamt. Samtidigt ifrågasätts numera det totala avfärdandet av patriotism och nationell identitet i Tyskland även av intellektuella som står mycket långt ifrån högerpopulism – och extremism. Vänsterliberala vill inte överlåta frågan om nationen till högern, utan verka för ett demokratiskt, upplyst och liberalt nationalmedvetande.

I boken *Flagge zeigen* argumenterar Enrico Brissa för *Verfassungspatriotismus*, en patriotism som tar sin utgångspunkt i författningen, men som han menar samtidigt behöver innehålla känslomässiga komponenter. De tyska statsymbolerna, som flaggan, kan här spela en viktig roll, enligt författaren. Argumentationen sker mot bakgrund av att flaggan möts med skepsis i många kretsar (utom i samband med fotboll) och att tyskarna fortfarande har ett ansträngt förhållande till frågor om nationell identitet och patriotism. I boken *Deutsch, nicht dumpf* frågar sig författaren Thea Dorn om tyskarna får älska sitt land, och argumenterar sedan för en "upplyst patriotism" som enligt henne utöver författningspatriotism även bör vila på en kulturell tysk identitet.

Vad är det då för land Angela Merkel lämnar efter sig? Tyskland är respekterat och Merkel har på många sätt lyckats sörja för stabilitet genom världskriserna. Men det är också ett land där ett högerpopulistiskt parti fått fäste, och där polariseringen ökat. Samtidigt

är framväxten av högerpopulistiska partier och ökad polarisering inget unikt för Tyskland. Snarare är detta mer utpräglat i flera andra västländer. På ett sätt är även detta ett tecken på att Tyskland är ett " normalt " västland, om man så vill – även om det här alltid finns en rädsla för att historiens spöken ska återkomma.

När historien om Merkeleran skrivs, kommer det nog också sägas att hon var en pragmatisk, jordnära politiker, men därmed också en politiker utan alltför stora visioner. Kanske gäller detta även hennes uppfattning om vad som är tyskt? Tillfrågad om vad hon tänker på när hon tänker på Tyskland svarade hon i en intervju innan hon blev förbundskansler att hon tänkte på "täta fönster". "Inget annat land kan bygga så täta och vackra fönster", sa hon, och fortsatte med att hon även tänkte på rustik mat, lövträd som bokar och ekar och på vissa fåglar, som tranor och storkar.

Det är en på sitt sätt nästan poetisk beskrivning av vad som är tyskt, ett svar fritt från såväl självklader som självförhålligande, men samtidigt knappast tillräckligt för att bygga en nationell identitet.

Enrico Brissa konstaterar i *Flagge zeigen* att diskussionen om nationalstolthet ändå har blivit mer avspänd på senare tid och pekar på att Merkel i en intervju 2018 uttryckligen sade att hon önskar sig att tyskarna ska vara just stolta över sitt land. Ett sådant uttalande, konstaterar Brissa, hade verkat mycket provocerande bara några år tidigare.

Ändå är Tyskland och tyskarna inte färdiga med sig själva. Även om mycket har hänt under de senaste decennierna, är alltså

så förhållandet till den egna identiteten och nationen fortfarande komplicerat och ansträngt. Och det är väl gott så. Den självkritiska tyska historiemedvetenheten är en av de största landvinningarna under de senaste 75 åren, menar historikern Heinrich August Winkler. Samtidigt pekar han på en risk med den tyska fixeringen vid sina historiska brott, nämligen att den slår över i moralism och högmod, i en föreställning att Tyskland är moraliskt mer högstående än andra länder. En sådan inställning skulle kunna utvecklas till en ny idé om en särskild tysk mission i världen och fjärma Tyskland från sina västliga allierade.

Frågor om identitet aktualiseras inte bara i Tyskland av den pågående samhällsutvecklingen med globalisering,

polarisering och migration. Man kan fråga sig om det räcker att bygga sin identitet kring bearbetningen av sin historia och sin demokratiska författning, eller om det krävs något ytterligare, och i så fall vad. Tyskland, med sin långa historia av ältande av "vad är tyskt", är förmodligen bättre rustat än många andra länder att under sansade och kloka former föra en sådan diskussion. Antagligen kommer man att kunna ta ytterligare steg mot en mer avspänd självbild i takt med att mer tid passerat sedan 1900-talets förfärligheter. Kanske behöver frågan "Får vi älska vårt land?" någon gång inte längre ställas. Men Tyskland kommer garanterat att fortsätta att aktivt förhålla sig till sin historia även under Angela Merkels efterträdare på kanslerposten.

Johannes Tångeberg är historiker och journalist.

Gillar sitt jobb: försvarsminister Annegret Kramp-Karrenbauer.

FOTO: THOMAS LOHNES/GETTY IMAGES

Slut på semestern

Tyskland måste ta ett större ansvar för sin och Europas säkerhet. Men frågan är hur – oavsett vilken regering som tar över efter höstens val.

Av Elisabeth Braw

Tyskland och militärt försvar: länge var det så lätt. USA, uppbackad av i första hand Storbritannien, utgjorde Natos muskler. Tyskland hade visserligen under lång tid militärtjänst och har fortfarande påfallande många soldater, men de skulle liksom bara fungera som massa, ett slags krigsstatistiker. USA kunde fortsätta att leda väst, medan Tyskland spelade en begränsad militär roll med hänvisning till andra världskriget. Arrangemanget passade alla, både under kalla kriget och i många år efter dess slut.

Men nu förändras det säkerhetspolitiska läget snabbt. Plötsligt vill USA inte längre att Tyskland ska spela en blygsam militär roll utan tvärtom göra mer för sin och Europas säkerhet. Men vad? Denna minst sagt grundläggande fråga kommer Tysklands nya regering att behöva brottas med efter förbundsdagsvalen i september.

Det är ingen hemlighet att Annegret Kramp-Karrenbauer, allmänt kallad AKK, som 2019 överraskande blev Tysklands försvarsminister efter att Ursula von der Leyen utsågs till EU-kommissionens ordförande, gärna skulle fortsätta efter valet. Det gör henne till ett undantag bland Västtysklands och Tysklands försvarsministrar sedan andra världskriget: de allra flesta verkade inte särskilt intresserade av uppgiften. En halv miljon soldater i fredstid och (tack vare värnplikten) 1,3 miljoner i händelse av krig gjorde kalla krigets Västtyskland till en militär jätte – men på grund av andra världskriget en ganska tandlös sådan, en försvarsmakt som mest fungerade som vad man skulle kunna kalla USA:s adjutant. Idag har det förenade Tyskland nästan 184 000 soldater, vilket fortfarande gör landet till ett av Natos största i militär personal mätt, men uppåtsträvande politiker sedan kalla krigets slut har ändå mest betraktat försvarsministerposten som en station på vägen till toppen. Likväl vill AKK alltså inte (längre) bli förbundskansler. Hon vill stanna kvar på sin post, som hon förtjänstfullt utövar inte bara genom att visa att hon tar soldaterna på allvar utan också genom nya initiativ som "Dein Jahr für Deutschland" som utbildar unga i hembygdsskydd.

Men vad ska alla soldater göra? Detta är Tysklands ständiga tvistefråga, och nu har den blivit mycket viktigare än under kalla kriget, då dess roll var uppenbar: försvara landet och emellanåt delta i humanitära insatser utomlands. Förtroendet för armén är idag påfallande stort. Enligt den senaste opinionsmätningen av befolkningens inställning till som genomförs varje år var 82 procent av tyskarna förra året positivt inställda till den – en ökning med sex

procentenheter jämfört med 2019. Rekordhöga 85 procent sade sig hysa förtroende för försvarsmakten Bundeswehr. Och inte bara det: 72 procent tycker att den är viktigt för Tyskland, och 78 procent av de tyskar som någon gång träffat en soldat säger sig därigenom ha fått ett positivt intryck av den tyska militären. 53 procent tycker att Bundeswehr är en attraktiv arbetsgivare. Man kan utgå från att nästa undersökning kommer att visa ännu högre siffror, för under pandemin och sommarens översvämningar har Bundeswehr ryckt ut och hjälpt till med allt från att vaccinera till att röja bråte. I slutet av juli, mer än en vecka efter översvämningarna som krävde minst 170 liv, fanns runt 2 000 soldater fortfarande kvar i de drabbade områdena, där de bistod befolkningen med att bygga provisoriska broar över de översvämmade floderna, transportera sand-säckar med amfibiebåtar och driva provisoriska bensinmackar.

En försvarsmakt som ett slags Röda Kors med vapen: det är svårt att kritisera (fast vissa tyska politiker på vänsterkanten har försökt). Samtidigt kräver Tysklands bundsförvanter att landet ska lägga mer pengar på försvaret och, som det heter, göra mer för Europas säkerhet. Att säga att ett land ska göra mer är lätt. Svårare är att säga vad man exakt vill att det ska göra. Betyder det att Tyskland ska skicka fler soldater på utlandsuppdrag? Bundeswehr har redan runt 2 500 soldater i instabila länder som Kosovo och Mali och leder dessutom Natos Enhanced Forward Presence (EFP)-styrka i Litauen. I årtal hade Tyskland hundratals soldater i Afghanistan, varifrån de just återvänt, och tyska soldater deltar i den internationella koalitionen mot ISIS i Irak och Syrien. Deltagandet i Afghanistan satt så långt inne att förbundskansler Gerhard Schröder såg sig tvungen att ställa en så kallad Vertrauensfrage i Bundestag – en kabinetsfråga. Schröder fick som han ville men många var uppbragta över att tyska soldater skulle skickas till ett krig i ett främmande land. Till Irakkriget sände Tyskland inga soldater, och inte heller deltog det i bombningen av Libyen.

Faktum är att Tysklands ledande roll i EFP liksom Afghanistankriget var ett stort steg. Under kalla kriget deltog det då västtyska Bundeswehr i internationella humanitära uppdrag, men under 1990-talets instabila år krävdes mer. Det är osäkert hurvida regeringen överhuvudtaget hade rätt att skicka tyska soldater på internationella militära insatser, men 1994 slog författningsdomstolen fast att detta var tillåtet, förutsatt att Bundestag röstade ja till insatsen i fråga. Sedan kom Kosovo och därefter alltså insatsen

>>

i Afghanistan som varit kontroversiell hemmavid trots att soldaterna ålades strängare regler och tilldelades fredligare regioner än exempelvis sina amerikanska och brittiska kamrater. EFP i Litauen samt Estland, Lettland och Polen är ett fredligt uppdrag men definitivt inte ett humanitärt sådant, eftersom dess syfte är att avvålla Ryssland från att invadera.

Tysklands militära roll har med andra ord utvecklats sedan kalla krigets kombination av territoriellt försvar hemmavid och humanitära insatser utomlands. Allt bortom dessa två roller känns dock fortfarande ganska obehagligt för många tyskar, inklusive tyska beslutsfattare. Vissa av dem oroar sig tvivelsutan uppriktigt över potentiell tysk militär revanchism, men de allra flesta tyskar har bara upplevt en militär som försvarar landet och skickas ut i världen som ett slags beväpnade diplomater. De svåra situationerna har USA, Frankrike och Storbritannien fått ta sig an, för tyskarnas andra-världskrigs-aska på huvudet har blivit ett mantra där skuld känslorna fått sällskap av inte så lite bekvämlighet: vi tar oss inte an några oroshärdar eller konflikter, för världen skulle inte vilja se tyska soldater.

Detta är ett av andra världskrigets viktigaste och kanske märkligaste resultat: Västtyskland och sedermera Tyskland har så villigt fogat sig i en underordnad militär och säkerhetspolitisk roll att dess anförvanter nu alltmer högljutt klagar på att det inte gör tillräckligt mycket för sin, Natos och världens säkerhet. Och Tysklands relativt ringa roll inom säkerhetspolitiken har passat Angela Merkel, som ägnat försvarsmakten och militära frågor påfallande lite intresse under sina 16 år vid makten. Hennes brist på intresse borde inte överraska någon, inte idag och inte när hon kom till makten. Ens åsikter vid 50 eller 60 års ålder är förvisso inte alltid baserade på ungdomsupplevelser, men det är värt att påpeka att den östtyska kristna miljö i vilken Merkel växte upp var starkt pacifistisk, vilket naturligtvis var en reaktion mot DDR:s i högsta grad militariserade samhälle.

Efter valet i september kan Tysklands nya regering, där samtliga potentiella förbundskansler har annan profil än Merkel anta ett antal olika utseenden. Men oavsett hur den nya regeringen ser ut kvarstår frågan: Vad exakt borde Tyskland göra för att stärka sin, sina bundsförvanter och världens säkerhet? Skulle sådana steg bara handla om ett starkare Bundeswehr hemma och ett som oftare skickas på uppdrag utomlands? Om Tyskland avsevärt ökar sina försvarsutgifter, vad exakt bör de extra miljarderna läggas på? Mer och bättre utrustning av det slag försvarsmakten redan har? Behövs det också – eller istället – helt andra (för att använda ett populärt tyskt uttryck) accenter?

Tysklands bundsförvanter påpekar gärna att Tyskland borde investera mer i sitt försvar. I år får Bundeswehr 1,5 miljarder euro mer än förra årets 45,65 miljarder. Det betyder att Tyskland i det närmaste är uppe i 1,5 procent av BNP. Försvarsutgifter är dock inget självändamål. Grekland har, i procent av BNP mätt, i åratal lagt mer på försvaret än nästan alla andra Natoländer, men dess investeringar har handlat mer om konkurrens med ärkefienden Turkiet än att stärka Greklands eller Natos försvar mot angrepp utifrån.

Det är ingen tvekan om att Bundeswehr har en hel del utrustning som behöver repareras och förnyas, men det är en taktisk

uppgift. Tysklands nya regering, oavsett dess sammansättning, kommer att stå inför ett vägval. Det vore lätt att i grekisk stil köpa stora mängder militär utrustning, men om Tyskland ska spela en större roll i Europas och världens säkerhet kanske helt andra accenter behövs. Kanske borde Tyskland satsa på ett icke-militärt försvar, inte av feighet utan för att det är icke-militära hot som ökar mest? Inom detta område skulle landet kunna spela den huvudroll som USA spelar inom militärt försvar.

Om det låter konstigt, betänk detta: militärens främsta uppdrag, särskilt i en demokrati, är att förhindra krig och naturligtvis i kris föra krig. Militärens uppdrag är inte att vara ett allvädersredskap som rycker in i alla sorters kriser. Den tyska försvarsmakten har, liksom militären i USA, Storbritannien, Sverige och många andra länder, gjort en fenomenal insats under coronakrisen, men utbildade soldater ska bara i undantagsfall användas i civila krisinsatser. I sådana kriser behövs främst civila katastrofmyndigheter och en befolkning som vet hur man ska bete sig när krisen kommer. Och den kan förorsakas av både Moder Natur eller främmande makt. Idag har varken Tyskland eller något annat västland ett fungerande försvar mot sådana hot. Om västländer förlitar sig på militären i allehanda icke-militära kriser kommer vi att bli som

DDR och andra auktoritära länder vi så gärna kritiserar: övermilitariserade.

Världens säkerhetspolitiska läge håller alltså på att förändras samtidigt som Tysklands strategiska semester från säkerhetspolitiskt ansvar lider mot sitt slut. Detta är ett ytterligt tursamt sammanträffande. Om semestern tagit slut för ett årtionde sedan och Tyskland investerat många miljarder euro i nya jaktflygplan och dylikt skulle tyskarna och vi andra ny stå inför en situation där gräzonsaggression ökar snabbt men Tyskland satsat alla sina slantar och all sin uppmärksamhet på fel område. Jo, visst ska alla länder väpna sig mot invasion (och i Natoländernas fall även vid invasion av

bundsförvanter), men inom gräzonsförsvar saknas både en tradition och det militära försvarets strukturer. Om ett land bestämde sig för att försvaga väst genom att underminera dess näringsliv eller yttrandefriheten, vad skulle Tyskland göra? Aggressionen äger redan rum. Och den är lika allvarlig som traditionella hot.

Ytterligare en tursam aspekt för Tyskland är att Angela Merkel avgår. I 16 år har hon varit Europas pelare, förnuftets oförtröttliga röst och Tysklands modersfigur. Hon är en formidabel ledare. Alla ledare drabbas efter många år vid makten dock av idébrist, och Merkels ledarskapsstil är dessutom baserad på gradvisa beslut: lite förbättring här, lite justering där. Helmut Schmidt, den legendariske socialdemokraten som var förbundskansler mellan 1974 och 1982, var inte bara en skicklig politiker utan också en framstående strategisk tänkare. Hans tid som förbundskansler sammanföll med en av kalla krigets kallaste perioder, då Sovjetunionen placerade ut nya kärnvapen i DDR. Dessa kärnvapen hade alltså kunnat riktas mot Västtyskland. Hur skulle Schmidt reagera? Han blev en av de blivande krafterna bakom Natos så kallade dubbelbeslut, som gick ut på att bemöta den sovjetiska aggressionen med både nya kärnvapen placerade i Västtyskland och dialog med Kreml.

"Om västländer förlitar sig på militären i allehanda icke-militära kriser kommer vi att bli som DDR och andra auktoritära länder vi så gärna kritiserar: övermilitariserade."

EFTER MERKEL

På offensiven.

FOTO: PHILIPP SCHULZE/TT

I dag behöver Tyskland ett liknande djärvt beslut, för det nya säkerhetsläget går inte att bemöta med lite finjusteringar här och lite mer pengar till Bundeswehr där. Lyckligt nog pågår en hel del nytänkande. I sitt valprogram sätter CDU/CSU utrikes- och säkerhetspolitiken allra högst upp på listan. "Tysklands nya ansvar i världen" kallar kristdemokraterna kapitlet, och de är ambitiösa. De vill stärka den värde- och regelbaserade världsordningen. De vill göra Tyskland till världens stabilitetsankare. De vill stärka det transatlantiska samarbetet. De vill hjälpa till att skapa stabilitet i hela Europa. De vill öka antalet soldater till 203 000 och att Tyskland år 2030 bidrar med 10 procent av Natos militära förmåga. Och en hel del mer.

Hos Die Grünen hamnar försvars- och säkerhetspolitik däremot längst ner på punkterna i valprogrammet, och då under rubriken internationellt samarbete. De gröna motsätter sig "de villigas koalitioner" och vill förankra alla tyska militärinsatser inom FN, Nato och EU; inom den sistnämnda vill de också etablera en "säkerhetsunion". Natos ambition att alla medlemsstater ska investera 2 procent av BNP i försvaret tackar de nej till, och vill i stället reformera Nato så att bördorna fördelas mer rättvist. Detta måste man tolka som att de menar att Tyskland kan göra mer inom Nato. AKK:s innovativa "Dein Jahr für Deutschland" vill

de dock avskaffa. De gröna befinner sig långt från försvarets traditionella understödjare, CDU/CSU, men också långt ifrån sin forna radikalpacifistiska inkarnation. Nu är de så kallade Realos, realisterna, i kontroll.

SPD i sin tur fortsätter sin resa bort från Schmidts och Schröders statsbärande parti till ett parti som inte riktigt vet vad det står för. Dess två ledare, Saskia Esken och Norbert Walter-Borjans, tillhör partiets vänsterfalang och valdes till den numera gemensamma ordförandeposten i december 2019. De är fortfarande ganska okända, men när de hörs i debatten är det med ett starkt vänsterbudskap där också en stor portion pacifism ingår. I sitt valprogram nämner SPD Bundeswehr endast fem gånger. Viktigast tycker SPD att Tysklands roll i internationellt fredsmäklade är.

"Snigeltempot är en demokratis vanliga tempo", sade Helmut Schmidt. Så är det. Efter valet till förbundsdagen kommer omvärlden dock att förvänta sig ett något snabbare tyskt säkerhetspolitiskt tempo. Tyvärr hörs inte längre Schmidts oumbärliga röst; han dog 2016 vid 96 års ålder. Andra får ta ansvar för en ny tysk säkerhetspolitik. Om det nu blir någon sådan.

"Plötsligt vill USA inte längre att Tyskland ska spela en blygsam militär roll utan tvärtom göra mer för sin och Europas säkerhet. Men vad?"

Elisabeth Braw är forskare i säkerhetspolitik vid American Enterprise Institute.

Vägval vartåt?

Tyskland går till val mot en fond av coronapandemin och Angela Merkels sista år som förbundskansler. Hur mår de olika partierna och vad säger deras tillstånd om Merkels 16-åriga epok vid makten?

Av Erik Thyselius

Trots stora ord som "modernisering", "omstöpning" och "nystart" har valrörelsen än så länge varit rätt tom på innehåll. Det har i och för sig varit mer regel än undantag det senaste decenniet. Orsaken den här gången stavas corona. Virusets svårförutsägbart och kan när som helst slå undan benen på partiernas agendor. Att nå ut med sakfrågor är också extra svårt när nyhetsflödet domineras av coronarelaterade nyheter (må det vara demonstrationer, krisstöd, byråkratiskt sjabbel eller ett eventuellt vaccintvång). Översvämningarna i Nordrhein-Westfalen (ministerpresident Armin Laschets delstat) och Rheinland-Pfalz har dock satt ett medialt fokus på klimatet.

Det kan också vara bra att ha ett hum om hur själva kanslervalet går till. Tekniskt sett är det förbundspresidenten som "presenterar" en kanslerkandidat för förbundsdagen. Presidenten har dock gjort sin hemläxa och i förväg sonderat vem som har störst chans att bli vald (i praktiken är detta alltid någon av de stora partiernas kandidater som i sin tur har förhandlat sinsemellan. Jämför med den svenska talmannens uppgift). För att kunna bli kansler i första omgången måste en absolut majoritet i kammaren nås. Valhemlighet råder. Om ingen majoritet finns måste en ny omröstning ske inom 14 dagar. Även denna gång krävs absolut majoritet. Skulle även den omröstningen misslyckas får förbundsdagen ett tredje försök på sig. Denna gång räcker det med en relativ majoritet. Därefter har förbundspresidenten sju dagar på sig att utnämna kanslern. I det fall han eller hon valts med relativ majoritet har förbundspresidenten också alternativet att upplösa parlamentet och utlysa nyval (Det har aldrig hänt i efterkrigstid, men oron var stor för att det skulle komma till en tredje valomgång när samtalen mellan CDU, Die Grünen och FDP kollapsade efter valet 2017. AFD:s intåg i förbundsdagen och de gamla maktpartiernas (CDU/SPD) nedgång har komplicerat en process som tidigare i praktiken var en formalitet. Minnena från Weimarrepubliken har lett till en djup rädsla för minoritetsregeringar och nyval).

Om sakfrågorna hamnat i bakgrunden så har desto större vikt lagts på kanslerkandidaterna Annalena Baerbocks (Die Grünen) och Armin Laschets (CDU) handel ochandel. Från att närapå ha hyllats unisont i medierna dalade Baerbocks stjärna då hon fick hantera uppgifter om ett friserat CV, plagiatanklagelser och ore-dovisade partiersättningar. Därtill har hon gjort tämligen radikala klimatutspel som inte uppskattades i de bredare väljarlagren

(däribland planer på att lägga ned inrikesflyget, ett slut på lågpris-resor till Mallorca och höjt bensinpris).

Laschets stjärna har visserligen aldrig stått särskilt högt i kurs (han är den minst populära kanslerkandidaten), varför det passar honom utmärkt att sitta still i båten och låta Die Grünen lägga krokben på sig själva. Men efter att ha fångats på bild skrattandes i samband med översvämningarna fick han illa kvickt be om ursäkt till tyska folket. Risken finns att det kan stå CDU dyrt.

Att Laschet, trots öppna lägen, väljer att inte reagera på Die Grünen misstag och blottar strupen när han får kritik är ingen slump. Likaså bristen på sakpolitiska utspel. I rättsvisans namn ska sägas att CDU och systerpartiet CSU faktiskt presenterat en gemensam valplattform under den lagom slagkraftiga parollen "Gemeinsam für ein modernes Deutschland". En sammanfattning: klimatet är viktigt. Det är också näringslivet. Inga skatter ska höjas (Laschet har dock varit tydlig med att inga skatter heller kan sänkas i närtid). En vänsterregering är dålig. Fler poliser är bra. Byråkratin ska minska. Digitaliseringen är också viktig (ett tema som CDU pratat om i flera år).

Arvet efter Merkel, som Laschet lovat att förvalta, lever vidare både i bemötandet av Die Grünen och i Laschets sätt föra fram valplattformens budskap. Genom att minimera alla konfliktytor och undvika förslag som kan väcka onödig debatt hoppas han att motståndarna faller på eget grepp. Viktigare än att locka de egna väljarna till valurnan är att få de andra partiernas väljare att stanna hemma. Strategin kallas "asymmetrisk demobilisering" och Merkel bemästrade den till fullo. Kommer det att fungera även denna gång?

I början av augusti gav Bayerns ministerpresident, tillika CSU:s partiledare Markus Söder, Laschet ett tjyvnyp i samband med en tv-intervju: hade Söder verkligen velat hade han blivit kanslerkandidat, men valde storsint att avstå då det hade varit till harm för partierna i valrörelsen. I en annan intervju en dryg vecka tidigare försäkrade Söder att Laschet var en bra kandidat, men att det inte räckte med att förlita sig på att motståndarna ska göra bort sig. Han varnade för att CDU:s kampanj kunde liknas vid en "sov-vagn". Att förvänta sig att vakna lagom till valvinsten var riskabelt.

Krypskyttet mot Laschet vittnar, utöver Söders behov av att rikta uppmärksamheten bort från det egna partiets svajande opinionssiffror, om den ansträngda relationen mellan CDU och CSU >>

EFTER MERKEL

Auf Wiedersehen.

FOTO: MICHAEL SOHN/TT

(”Die Union). Samt, inte minst, hur skakig marken alltjämt är för den som efterträder Merkel.

Stämningen mellan mer liberalt sinnade och konservativa, både inom CDU och mellan CDU och CSU, har under den nuvarande förbundskanslern gång på gång nått nya bottennivåer. I spåren efter flyktingkrisen 2015, och Merkels sätt att sköta den, gick det så långt att unionen var en hårsman från att spricka. Så skedde inte, men såren är långt ifrån läkta. Faktum är att det var först efter att Annegret Kramp-Karrenbauer (AKK) tog initiativ till en workshop på temat migration mellan CDU-representanter från västra respektive östra Tyskland, i syfte att hela partiet, som Merkel på allvar började motarbeta sin forna adept. Några månader senare var AKK:s tid som partiordförande all. (*Die Welts* Robin Alexander beskriver detta, och mycket mer, i den högst läsvärda reportageboken *Machtverfall* som skildrar Merkelerans sista år.)

De delstater som utgör det tidigare Östtyskland är för övrigt viktiga för CDU i det stundande valet. Här är också hotet från högerradikala AfD som störst. Att det gick bra för CDU i delstatsvalet i Sachsen-Anhalt (37,1 procent) innebar en stor lättnad för Laschet. Framgången tillskrevs dels ministerpresident Reiner Haseloff och hans starka markering mot AfD samt den forne Laschet-rivalen Friedrich Merz, vars högerprofil är tänkt att hjälpa Laschet att locka och behålla CDU:s konservativa väljare. Trots att Merz förlorade ordförandestriden mot både AKK (2018) och Laschet (2021) visar han inga tecken på att vilja lägga politiken bakom sig. Merz kandiderar till förbundsdagen (valkrets Hochsauerland i Nordrhein-Westfalen) och signalerar tydligt att han även framöver ämnar sätta sin prägel på partiet. Om CDU inte gör ett bra val i höst kommer såren mellan ”mitten” och konservativa att rivas upp på nytt och maktkampen med största sannolikhet att börja om. Det är Laschet, Söder och Merz högst medvetna om.

För Die Grünen har visserligen euforin från tidigare i år, då partiet stundtals var större än CDU i opinionen, dämpats något. Men utgångsläget är fortfarande bra. Till skillnad från slutkörde

Dalande stjärna: Die Grünen Annalena Baerbock.

FOTO: WOLFGANG KUMM

CDU och SPD förknippas Die Grünen med löftet om ett yngre och modernare Tyskland. I och med SPD:s stadiga nedgång har De gröna etablerat sig som den andra kraften i tysk politik. För att bättre förstå partiets framgångar bör vi gå tillbaka några år. I spåren efter Fukushimaolyckan 2011 beslutade Merkel, påverkad av opinionen, att Tyskland måste snabbavveckla kärnkraften. På kort sikt hjälpte det CDU, men till priset av att hela energifrågan gavs en ”grön” inramning. I snart ett decennium har därmed den tyska energidebatten, mer eller mindre, förts på Die Grünen spelplan. Att CDU inte använde dessa år för att utveckla en egen trovärdig energi- och klimatpolitik med kristdemokratiska förtecken hänger sannolikt ihop med idén om att alla konfliktytor måste minimeras: Varför ta strid i en fråga man ändå kommer att förlora? Svagheten visade sig då CDU konfronterades med en samhällsdebatt dominerad av klimatfrågan.

Att just klimatet har en särskild sprängkraft i det tyska medvetandet är ingen slump. Idén om ett nära förestående hot mot människan har länge varit en del av den tyska kulturen (må det vara rädsla för atomkrig, kärnkraftsolyckor eller en ny istid). Die Grünen budskap om att samhället måste stöpas om här och nu för att undvika en katastrof landar därför väl hos många väljare. Inte minst hos den grupp som, slarvigt uttryckt, kan sägas tillhöra en urban elit: högre tjänstemän, konsulter, akademiker, journalister et cetera. Därmed

finns det också en risk för en hajp kring de frågor Die Grünen driver: vad som diskuteras i den mediala mittfåran är inte nödvändigtvis vad tysken i gemen anser viktigt.

Därmed inte sagt att Die Grünen framgångar kan viftas bort. Tvärtom. Språkrören Annalena Baerbock och Robert Habeck har arbetat målmedvetet med att slipa ned de vassaste kanterna i syfte att förbereda De gröna på rollen som maktparti, vilket blev tydligt då det nya idéprogrammet klubbades i vintras. I delstaten Baden-Württemberg har den gröne ministerpresidenten Winfried Kretschmann också visat att det går utmärkt att kombinera ett sunt näringslivsklimat med en aktiv miljöpolitik. I valrörelsen står det dock klart att Die Grünen är ett parti till vänster om mitten: införd förmögenhetsskatt och höjda kapitalskatter ska rädda klimatet och göra samhället rättvisare. Maxhastigheten på motorvägarna ska sänkas till 130 km/h. I ett försök att få valrörelsen att handla mer om sakfrågor vill Baerbock att det ska införas ett ”klimatministerium” som ska ha vetorätt över de andra ministerierna – inklusive kanslerämbetet. De konstitutionella (för att inte säga de demokratiska) aspekterna av förslaget är oklara och få bedömare tror att det kan bli verklighet.

För SPD:s del har de senaste åren varit tunga. Partiledarbyte har avlöst varandra, med återkommande falangstrider som följd. I den förra valrörelsen (2017) fick SPD ett valresultat som då ansågs som katastrof (20,5 procent), men som de idag förmodligen skulle jubla över. Det långa oavbrutna samregerandet med CDU/CSU på förbunds nivå (2013–2021) har nött ned de båda partierna, men det är SPD som tagit störst skada (2005–2009 regerade man också tillsammans med CDU, men det är inte den period som här avses). Det kan tyckas orättvist då socialdemokraterna fått igenom väldigt mycket av sin politik, inte minst i det nuvarande samarbetet. Men det har hjälpt föga. Arbetarna har fortsatt

EFTER MERKEL

Det sista skrattet? CDU:s Armin Laschet.

FOTO: MARIUS BECKER/TT

att lämna partiet, samtidigt som konservativa och marknadsliberala väljare vredgats över CDU:s förflyttning till vänster. Utvecklingen är ett exempel på den destruktiva dynamik i tysk politik som "GroKo", regeringskoalitionen mellan CDU och SPD (Große Koalition) skapat. Ironiskt kan tyckas, eftersom samregerandet vilat på idén om stabilitet.

Itakt med SPD:s nedgång har de radikala i partiet vunnit mer och mer mark. Ungdomsförbundets tidigare ordförande Kevin Kühnert kandiderar till förbundsdagen och bedöms vara ett framtidslofte. Han är, bland annat, öppen för exproprieringar av privata företag. Efter Andrea Nahles korta tid som partiledare röstade medlemmarna fram Saskia Esken och Norbert Walter-Borjans. Båda står för en tydlig vänstergir med betoning på identitets- och nedrustningsfrågor. Det kommer inte att locka tillbaka besvikna industriarbetare.

Det kan däremot SPD:s kanslerkandidat Olaf Scholz göra. Som regeringschef i delstaten Hamburg och sedermera finansminister har han gjort sig känd som en pragmatiker. Scholz är därför mer bekväm med att prata höjda skatter och välfärd än frågor som rör "Black lives matter" och genusneutralt språk. I rollen som finansminister har Scholz även haft en tacksam position under pandemin eftersom han har kunnat ta åt sig åran för de olika ekonomiska räddningspaketen. Hans taktik påminner om Laschets: låt motståndarna göra bort sig och undvik egna misstag. Så är också Scholz den populäraste kanslerkandidaten. SPD hoppas därför att locka väljare som egentligen inte är socialdemokrater, men som vill se Scholz som kansler (i sådana fall mest sannolikt i en trafikljuskoalition).

För FDP har coronapandemin inneburit både förtvivlan och hopp. Partiledare Christian Lindner var tidigt ute och varnade för att åtgärderna mot viruset riskerade att skada de medborgerliga rättigheterna och försökte visa på långsiktiga vägar ut ur krisen, bortom de oregelbundna nedstängningarna. Kritiken från både medier och andra partier blev massiv och speglade de uppskruvade stämningarna som då rådde (och som kan komma tillbaka). Därtill buntades Lindner ihop med AfD och andra foliehatrar. I opinionsmätningarna låg partiet farligt nära förbundsdagsspärr i månader. Men med tiden verkar allt fler ha tagit till sig

FDP:s budskap, vilket sannolikt hänger samman med den växande besvikelsen över regeringens pandemihantering. Nu pendlar partiet mellan cirka 12–14 procent i opinionen. I valrörelsen profilerar sig FDP som det frihetliga och marknadsliberala alternativet: det är dags för rejäla ekonomiska reformer efter åren med "Groko" och Merkels "weiter so". Risken är, varnar Lindner, att flera av de statliga ingrepp i ekonomin som införts under krisen kan bli permanenta. Det är talande att FDP är närmast ensamma om sitt budskap om sänkta skatter och ökad frihet för individen.

Coronakrisen ställde även till det för högerextrema AfD. Viljan hos väljarna att stötta ett populistiskt parti dämpades avsevärt under pandemin, samtidigt som den effektivt tryckt undan frågor som rör migration och brottslighet. På senare tid har AfD dessutom stadigt rört sig alltmer i en högerextrem riktning och man plågas ständigt av nya skandaler och interna maktkamper. Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV), en av tre säkerhetstjänster i Tyskland, vill övervaka hela partiet och inte bara, som idag, delar av det. Ärendet är uppe i domstol och kommer att avgöras efter valet. På nationell nivå har partiet cirka 10 procent i opinionen. I de östra delarna av Förbundsrepubliken är man dock betydligt starkare och utgör ett allvarligt problem, inte minst för CDU (det är här Merz kommer in). Att AfD är mer än dubbelt så stora i öst än i väst vittnar om att Tyskland, drygt 30 år efter återföreningen, fortfarande är ett delat land.

När pandemin väl klingat av är det vidare rimligt att anta att de gamla konfliktlinjerna kring identitet, religion och migration återuppstår i tysk debatt. Det talar för att AfD alltjämt kommer att vara en kraft i politiken. Hur stark beror bland annat på hur, och om, CDU lyckas hämta hem besvikna väljare och hur långt i högerextremtangentens riktning som partiet far i väg.

Trots de starka vänstervindarna går det socialistiska Die Linke kräftgång i opinionen. Risken finns att de till och med åker ut ur förbundsdagen. Vad är det som har hänt? En teori är att partiledningen varit tondöv inför "den gamla vänsterns" frågor och i stället ägnat sig helhjärtat åt identitetspolitik. Statistiken stöder tesen. I valet 2017 förlorade man 400 000 röster till AfD (SPD förlorade 470 000 röster, CDU 980 000 röster). Före detta partiledare Sahra Wagenknecht, som riskerar uteslutning ur partiet, har skrivit en bok (*Die Selbstgerechten*) om vad hon menar är en självgod och välmående "livsstilsvänster" som bryr sig mer om att moralisera över vilka ord som får användas än klassklyftor och problem kopplade till migrationen. Eftersom frågor om genus och liknande redan är väl representerade hos De gröna talar det för att Die Linke blöder åt två håll samtidigt: Die Grünen och AfD. Ledarduon Janine Wissler och Dietmar Bartsch har en diger uppgift framför sig.

Hur det kommer att gå för våra tyska partier vet vi den 26 september. Utgången är högst osäker. I opinionsinstitutet Forsas undersökning (5/8) om vem tyskarna helst vill se som kansler vinner kandidat "Ingen Av Dessa" en förkrossande seger med hälften av rösterna över Laschet (13 procent), Baerbock (16 procent) och Scholz (21 procent). Lusten efter någonting nytt i tysk politik är uppenbart stor hos många väljare. Frågan är bara efter vad.

Erik Thyselius är medarbetare i Axess

I väntan på ett Wunder

Tysk ekonomi dras med åtskilliga självförvållade problem.
Men potentialen finns för ett nytt ekonomiskt under.

Av Stefan Fölster

Tyskt näringsliv står inför utomordentliga utmaningar. Den digitala eftersläpningen är på allas läppar, men har fastnat i att-göra-lådan. Digitala startups som växt till så kallade enhörningar, startupbolag värderade till över en miljard dollar, lyser med sin frånvaro. Den största industrin, bilbranschen, måste ställa om från grunden, jagad av dussintals helt nya elbilskonkurrenter. Hela näringslivet tvingas kapa utsläppen av växthusgaser i en omfattning som ingen ännu har en trovärdig plan för. Därutöver framstår stora handelspartner, som Kina, alltmer tvivelaktiga och alternativa leverantörskedjor måste byggas. Andel pensionärer i befolkningen är bland de högsta i världen och perioden med stabila regeringar nalkas slutet. EU-bygget går från kris till kris. Det kan inte sluta väl, eller?

Men framtidsutsikterna för tysk ekonomi i själva verket bättre än vad man kan förledas att tro. Tyskland förfogar över dolda potentialer som kan driva hela Europa framåt – förutsatt att de mobiliseras.

Det vore inte första gången som tysk ekonomi studsar tillbaka med råge. Det så kallade Wirtschaftswunder efter andra världskriget överraskade många. Marshallhjälpens bidrag lyfts ofta fram, men viktigare var nog att Tyskland som efter första världskriget inte tyngdes av en stor skuldbörda. En exceptionellt företags- och utvecklingsvänlig politik mötte en gedigen kompetensbas.

Gradvis stelnade dock institutionerna. Skatter höjdes. Arbetsmarknaden reglerades allt mer. Vid återföreningen 1990 anslöts också den östtyska näringslivsöknaren och en politisk opinion som varken var särskilt kunnig om eller positiv till marknadsekonomi. År 1998 låstes anslutningskursen till euron på en för tysk exportindustri ogynnsam nivå. Sammantaget blev Tyskland "Europas kranker Mann".

Tyskar är kända för att vara ett folk av teknikintresserade pragmatiker. När ekonomin inte fungerar analyseras problemet och reformer tas fram, inte sällan i strid med ideologi och partilinje, även i fackföreningsrörelsen. I Tyskland krävde de viktiga lokala personalrepresentanterna (Betriebsrat) allt oftare att kunna göra undantag från kollektivavtalen som fackföreningar och arbets-

givarorganisationer förhandlar om centralt för att kunna rädda jobb lokalt. Från slutet av 1990-talet drev detta fram en långtgående decentralisering av lönebildningen med allmänt lägre löneökningar än i andra euroländer.

Ett numera vanligt påstående är att Tyskland överför sina ekonomiska problem genom sina exportframgångar. Mer korrekt är dock att Tyskland genom smärtsamma reformer tog sig från ett läge med dålig konkurrenskraft under 1990-talet till god konkurrenskraft, medan många euroländer slirade i motsatt riktning, åtminstone fram till finanskrisen 2007.

Under sin tid som förbundskansler genomförde socialdemokraten Gerhard Schröder omfattande tillväxtreformer. Först kom en stor sänkning av marginalsatser år 2000 vilket uppskattades av väljarna och bidrog till hans omval. Under Schröders andra valperiod genomfördes de största marknadsorienterade reformerna på arbetsmarknaden sedan Förbundsrepubliken grundades, till stor del uttänkt av en tidigare personalrepresentant på Volkswagen, Peter Hartz. Arbetsförmedlingen stöptes om. A-kassa och socialbidrag slogs ihop på en lägre nivå för långvarigt arbetslösa. Mikroföretag tilläts verka med låg beskattning, och mer därtill.

Det blev för mycket för den socialdemokratiska partibasen som skrånade att Schröder blivit "der Kamrat der Bosse". Partiet förlorade stort 2005. Icke desto mindre följde en exceptionell ökning av sysselsättningsgraden under 2000-talet från en nivå nära EU-snittet till att rentav gå om Sverige. Därför har också inkomstjämlighet utvecklats gynnsamt trots lägre a-kassa och skattesänkningar.

Det vårades även för industriproduktionen. Medan Sveriges och EU:s industriproduktion idag ligger kvar på samma nivå som år 2004, har den tyska ökat med 20 procent. Från Europas sjuke man blev landet Europas starke Frau.

Angela Merkel fullföljde traditionen att reformera över blockgränserna och lyckades därmed dra undan mattan för Socialdemokraterna. Exempelvis drev hon och dåvarande familjeminister >>

EFTER MERKEL

FOTO: RAINER SPEIDEL/ZDF

Ursula von der Leyen fram en kraftig ökning av antalet förskoleplatser även för barn under tre år vilket var ovanligt på den tiden.

Merkel klarade också europapiken 2010–2012. Många national-ekonomer, inte minst i Sverige och de anglosaxiska länderna var övertygade om att euron stod inför sin Ragnarök. Även en mindre grupp tyska ekonomer ville bryta upp eurozonen och överge stödet för Europas B-lag. Flera av dessa ekonomer grundade AFD (Alternative für Deutschland), som senare utvecklades till ett mer utpräglat främlingsfientligt parti.

Många av dessa dystra ekonomer missade emellertid bevekelsegrunden för Tysklands i slutänden framgångsrika linje. Den präglas av en övertygelse att ett framgångsrikt Europa är även ett tyskt intresse. Då framstår det som kortsiktigt snällt att låta länder som Grekland och Italien hållas med en dysfunktionell ekonomisk politik oavsett om det på kort sikt vore billigare ifall de lämnade euron. Så länge dessa länder är med har ECB, Europeiska centralbanken, nämligen utomordentligt starka påtryckningsmedel för att tvinga fram reformer. Vid avvikelser kan banken dra tillbaka uppköp av länders statsobligationer och den nationella räntan skjuter i höjden, något som blir ohållbar för vilken regering som helst. Även den tidigare vänsterregeringen i Aten rättade in sig ledet och Grekland är nu på god väg att bli ett normalt europeiskt land. Italien vacklar, men en del reformer genomförs i alla fall.

Nästa utmaning kom i samband med invandringsvågen 2015–2016. När Merkel sade "Wir schaffen das" var det visserligen i enhetlighet med vad de flesta tyskar då ansåg. Men många klandrade henne i efterhand ändå för att inte ha förutsett utvecklingen. Hennes påstående var dock inte helt ogrundat. Det tyska lärlingssystemet passade afghanska ungdomar som hand i handskes. Syriska hantverkare fick jobb i industrin. På många sätt var Tyskland också mer pragmatiskt och snabbare än Sverige. Flera

Steget efter? VW:s fabrik i Dresden tillverkar batteridrivna ID.3.

FOTO: SEAN GALLUP/GETTY IMAGES

"Medan Sveriges och EU:s industriproduktion idag ligger kvar på samma nivå som år 2004, har den tyska ökat med 20 procent. Från Europas sjuke man blev landet Europas starke Frau."

studier finner nu att integration, mätt som sysselsättningsgrad bland flyktingar, utvecklas väsentligt bättre i Tyskland. Tyska storstäder har också mer framgångsrikt än svenska planerat för att undvika tillkomsten av utsatta områden.

Angela Merkel trodde däremot inte på nya stora näringslivsreformer. Tysk ekonomi led av hennes tendens "zu merkeln", att vara obeslutsam och sakna en åsikt. Att hon regerade i en koalition förstärkte tendensen att lyssna på mittenopinionen.

Klimatpolitiken är ett exempel. Beslutet att stänga de befintliga kärnkraftverken var i nästan alla avseenden kontraproduktivt. Men en stor majoritet av tyskarna ville avskaffa kärnkraften efter

kärnkraftsolyckan i Fukushima 2011, alltså blev de bönhörda. Kolkraften byggdes till en början rentav ut. I europeisk jämförelse är Tysklands minskning av växthusgaser medioker.

Istället har landet drabbats av elpriser skyhögt över genomsnittet i EU. Varje gång subventioner i grön energi dras in avstannar investeringarna. Utbyggnaden av vindkraft har till exempel pausats till följd av något lägre subventionering i kombination med orimliga miljö-tillståndsregler. Tysklands motsvarighet till Riksrevisionen riktar skarp kritik mot den tyska regeringen för att ha lagt en onödigt tung börda på medborgare och

företag i energiomställningen och att ha försummat stabilitet och leveranssäkerhet i elsystemet. Tysklands stora subventioner av "Energiewende" har förmodligen bidragit till en viss teknikutveckling för solceller och vindkraft, men tyska företag har inte lyckats särskilt väl i denna innovationsväg.

Under Merkels tid har Tyskland också sovit sig igenom den digitala utvecklingen. Myndigheter kommunicerar fortfarande ofta via fax. Visserligen tas inte sällan moderna digitala system fram, men spridningen går trögt på grund av medborgarnas känslighet för integritetsfrågor, ålder eller bristande intresse. Ibland har myndigheters välmenade försök att främja digitalisering rentav gått över styr. Den tyska finansinspektionen (BaFin) blundade med båda ögonen när äntligen ett tyskt fintech-bolag uppenbarade sig. Wirecard brakade ihop med buller och bång till följd av interna bedrägerier, pinsamt nog först efter grävande journalistik av *Financial Times*.

Avsaknaden av enhörningar kompenseras i viss mån av andra framgångsrika företag. Siemens har till exempel lyckats väsentligt bättre än sin amerikanska konkurrent GE. Det delvis tyska Airbus lyckas bra jämfört med Boeing. Även åtskilliga statsägda företag överraskar. Deutsche Post/DHL har i hård konkurrens blivit världens största post- och transportföretag med 380 000 anställda runt om i världen.

På många sätt satsar det tyska näringslivet dock för lite och för sent på banbrytande innovationer. Som jämförelse är Apple idag värt mer än de 30 största företagen i det tyska DAX-index sammantaget. En orsak till Tysklands eftersläpning i bygget av nya stora företag kan delvis vara lovvärt. Tyskar hyllar Mittelstand-företag, medelstora företag, och EU:s konkurrenspolitik har aktivt motverkat sammanslagningar som hotade att skapa oligopol. Som följd har EU betydligt livligare konkurrens till exempel bland flygoperatörer än USA.

Det är dock inte den enda förklaringen. Det brister också i

EFTER MERKEL

Gerhard Schröder: reformerade.

FOTO: ALAMY

entreprenörskap. Av världens 142 noterade företag med ett värde på över 100 miljarder dollar startades 43 under det gångna halvseklet varav endast ett i Tyskland, mjukvaruföretaget SAP. Tyska miljardärer har oftast ärvt sina förmögenheter, medan de amerikanska oftare är företagsgrundare.

Det sätter sin prägel även i företagsstrukturen och ägandet. Några av de äldsta patriarkerna i det tyska näringslivet har gått bort under senare år, som bilmagnaten Ferdinand Karl Piëch, men tyska styrelser och ägare består fortfarande av äldre vita män i högre grad än i de flesta andra europeiska länder. Möjligen har det hämmat risktagandet och ökat sårbarheten för mer snabbfotade konkurrenter. Tesla bygger i ilfart en monsterfabrik utanför Berlin som snart skall spotta ut en halv miljon bilar om året.

Entreprenörskap är inte enkelt i Tyskland. Landet placerar sig på plats 114 i Världsbankens ranking av "Ease of starting a business". Antal företagare har minskat stadigt under 2000-talet.

Strategin för många företag har varit att vidga den befintliga affären till andra länder snarare än att investera i nya nischer, vilket också lett till att näringslivet bidrog stort till bytesbalansöverskottet fram till 2017. Efter det har investeringar i Tyskland ökat och flera länder i världen blivit mindre attraktiva. Adidas satsar till exempel på robotfabriker i Tyskland som tillverkar skor billigare i högteknologiska anläggningar hemma än i asiatiska låglönefabriker.

Icke desto mindre överstiger tyskarnas samlade sparande vida de investeringar som görs i landet. Andra europeiska länder anklagar Tyskland för att det fortsatt stora bytesbalansöverskottet bromsar efterfrågan på deras export. En bättre miljö för privata investeringar och entreprenörskap skulle hjälpa.

En annan orsak till bytesbalansöverskottet är emellertid den åldrande befolkningen som spar mer än den konsumerar och gärna sprider sitt kapital i olika delar av världen. Detta är svårt att göra något åt. Något kompenseras det av att tyska pensionärer investerar en hel del i fritidsboende i södra Europa.

Den tredje orsaken till de stora bytesbalansöverskotten bottenar i ett knivigt politiskt dilemma. Under eurokrisen krävde Tyskland mer disciplin i de offentliga finanserna av skuldsatta länder. För att föregå med gott exempel, och mot bakgrund av Tysklands egna erfarenheter av en alltför stor statsskuld, skrevs år 2009 en "Schuldenbremse" in i konstitutionen. Den stipulerar att den årliga statliga upplåningen inte får överskrida 0,35 procentenheter av BNP, och att delstaterna inte får skuldsätta sig. Det har gått ut över offentliga infrastruktur, vars värde kontinuerligt krympt. Under pandemin är restriktionen tillfälligt upphävd, men det är inte lätt att snabbt dra i gång stora investeringar innan undantaget åter dras bort. Det är inte heller lätt att ändra konstitutionen efter allt politiskt kapital som investerats i frågan.

Den politiska låsningen kring Schuldenbremse förklarar delvis varför Tyskland har varit så medgörligt om EU:s återhämtningsfond på cirka 8 000 miljarder kronor. Pengarna spenderas visserligen i högre grad av andra länder, men här öppnar sig en väg att även öka offentliga investeringar i Tyskland utanför skuldbromsen.

Att hitta fler sätt att öka offentliga investeringar innebär samtidigt en stor och ännu outnyttjad potential för Tyskland. En snabbare digitalisering, en stabilare energiförsörjning och bortbyggda flaskhalsar i transportsystemen stärker självfallet investeringsklimatet.

En annan otillräckligt utnyttjad potential är att många kvinnor fortfarande arbetar deltid och ofta utan att fullt ut kunna utnyttja sin utbildning. Även om förskolan byggs ut skapar den åkenskaps-

baserade inkomstbeskattningen höga marginaleffekter. En övergång till enskild beskattning kan hejda kompetensbristen i näringslivet.

En tredje potential är mängden billig och kompetent arbetskraft i närområdet. I Polen är lönen omkring en tredjedel av den tyska. Produktionen blir alltmer integrerad mellan grannländerna. Bratislava utvecklas till en IT-hubb som försörjer tyskt näringsliv med digitala tjänster. Tyskland har potential att bli mer som Schweiz – en högproduktiv spindel i nätet av utspridda produktionsanläggningar.

Den fjärde potentialen är stabiliteten i den ekonomiska politiken. Regeringsbildningar må vara skakigare än förr, precis som i många europeiska länder. Men politikens innehåll är mer än någonsin

fokuserad på mitten. Även De gröna är betydligt mer pragmatiska och omtyckta i näringslivet än Miljöpartiet i Sverige. För 30 år sedan var Tyskland ett mycket polariserat land jämfört med Sverige. Nu är det tvärtom. I en tid där politiken i många andra länder blir mer ryckig kan den tyska stabila mittenkursen växa som konkurrensfördel.

På många sätt går den tyska ekonomin redan bra inte minst som jobbmaskin. Tidigare erfarenheter talar dessutom för att många tyskar är beredda att göra stora omprövningar när det blir grus i maskineriet. Och de har alltså stora ännu inte utnyttjade potentialer att tillgå. Tyskland kan därför bli ett ännu starkare lok i den europeiska ekonomin.

Stefan Fölster är chef för tankesmedjan Better Future Economics.

*"Många av dessa
dystra ekonomer
missade emellertid
bevekelsegrunden till
Tysklands i slutänden
framgångsrika linje.
Den präglas av en
övertygelse att ett
framgångsrikt Europa är
även ett tyskt intresse."*

Glasskärvorna i jorden

Fernando Pessoaas litterära universum utgörs av en lång fiktiva författarpersonligheter, heteronymer, som på ett intrikat sätt förhåller sig till varandra.

Av Henrik Nilsson

På den blekingska landsbygden hamnade jag nyligen i samspråk med en man som berättade om en blixtnärhet som hade slagit ner i närheten av hans hem för flera decennier sedan. Åsknedslaget hade varit så kraftigt att hela huset skakade, dörrarna lyftes ur sina gångjärn och trädgårdens växthus gick i bitar. Än idag hittar han ibland små glasskärvor i jorden. Kanske finns det författarskap – tänkte jag efteråt – som slår ner i våra liv med liknande kraft. Många år efter att vi för första gången kom i kontakt med dem finner vi ännu spillror av deras språk inom oss.

I min första anteckningsbok från Lissabon har någon antecknat en fras med blyerts som jag har svårt att skilja från mina allra tidigaste försök att lära mig portugisiska: "O poeta é um fingidor." Meningen inleder Fernando Pessoaas dikt "Autopsicografia", som skrevs 1931 och publicerades i en tidskrift året därpå. Det sista ordet – *fingidor* – rymmer en hel del olika nyanser, vilket i Frankrike föranlett ett

dussintal olika lösningar bland översättarna. "Poeten är en som låtsas", skulle kunna vara ett av flera möjliga alternativ på svenska. Hursomhelst fortsätter blyertsanteckningen att utöva en konstant dragningskraft på mig. Versens innehåll kan dessutom ses som en nyckel till maskernas och förklädnadernas författarskap framför andra i den europeiska 1900-talslitteraturen.

Den intrikata inlevelse med vilken Pessoa gav uttryck för ständigt nya variationer av sitt konstnärliga jag stod i kontrast till den anonyma och stumma klang hans efternamn har på portugisiska; det betyder kort och gott "person". När portugiserna – som i högre grad

än spanjorerna sväljer en del av vokalerna – uttalar detta ord kan det påminna om det hemlighetsfulla och väsende "pst" man använder för att diskret påkalla någons uppmärksamhet.

Poeten med det operasonliga efternamnet föddes i Lissabon 1888. Han utvecklade redan som barn en rik inre föreställningsvärld som låg till grund för det system av

"Efter att Orons bok först 1982 publicerats i Portugal blev den Pessoaas mest kända och lästa verk utomlands, i takt med att den översattes till olika språk, däribland till svenska av Lars Axelsson och Margareta Marin."

Henrik Nilsson är författare och essäist.

Fernando Pessoa.

FOTO: GETTY IMAGES

fiktiva författarpersonligheter, så kallade heteronymer och halv-heteronymer, som utgör hans litterära universum. Vid fem eller sex års ålder fick han nämligen sällskap av en kapten Thibeaut, en Chevalier de Pas ”och andra som jag nu glömt”, som han senare skrev med ett nostalgiskt skimmer. Dessa gestalter var en sorts fantasivarelser eller låtsasvänner, men kunde också ta sig språkliga uttryck som på ett barnsligt sätt förebådade poetens olika röster och personligheter. I vuxen ålder berättade Pessoa att han som liten skrev brev till sig själv i Chevalier de Pas namn.

Det brukar framhållas att Pessoa till det yttre levde ett relativt händelselöst liv, ett faktum som han själv inte sällan anspelade på

i sitt verk. Han bildade inte familj och lämnade som vuxen nästan aldrig Lissabon, där han arbetade som frilansande översättare av affärsbrev på olika kontor i stadsdelen Baixa för sitt uppehålle och ägnade merparten av den resterande tiden åt att skriva och umgås med andra författare på stadens kaféer och restauranger. En stor omkastning ägde emellertid rum redan under uppväxten, efter att hans far gått bort i tuberkulos och modern gift om sig med en man som hade utnämnts till konsul i Durban. Familjen flyttade då till den brittiska kolonin Natal i dagens Sydafrika, där Pessoa fick en engelskspråkig skolgång.

Tiden utanför Europa är den minst kända och omskrivna i »

Pessoas liv trots att den sträckte sig över nästan ett decennium, undantaget några tillfälliga vistelser i Portugal. Därtill var det en formativ period på flera plan. Den anglosaxiska miljön föranledde läsningar av bland andra de engelska romantikerna, Walt Whitman och Edgar Allan Poe. Pessoa hade senare som översättare nytta av sina kunskaper i engelska. Men han skrev också själv poesi på detta språk. Redan under ungdomstiden i Sydafrika dök ett par tidiga engelskspråkiga heteronymer upp – Alexander Search och Charles Robert Anon.

Även om Pessoa egentligen bara gav ut en diktsamling under sin livstid, *Mensagem* ("Budskap", 1934), är det värt att notera att han 1918 själv bekostade utgivningen av två tunna häften med dikter på engelska. Båda passerade förvisso obemärkt förbi i hemlandet men fick några positiva recensioner i Storbritannien. Han gjorde också ett misslyckat försök att publicera ett annat diktmanus på ett förlag i London. Först många år efter hans död skulle Pessoa poesi på engelska bli offentlig i sin helhet, även om den knappast har fått samma framskjutna plats som hans verk på portugisiska. För den som lockas av kontrafaktisk litteraturhistoria kan det dock vara intressant att fråga sig hur Pessoa, som var jämngammal med T S Eliot, skulle ha utvecklats om han inte bara hållit kvar vid det engelska språket utan också hade förverkligat de planer om att flytta till London som vid några tillfällen i ungdomen föresvävade honom.

I stället blev Lissabon hans stad och portugisiskan hans språk. Efter att ha återvänt definitivt till Portugal 1905 skrev han in sig vid humanistiska fakulteten, men universitetsstudierna fullföljdes aldrig. Under resten av sitt liv skulle han flytta mellan en lång rad hyrda rum i huvudstaden – ibland var han inhyst hos släktingar, andra gånger bodde han på egen hand i anonyma kyffan. Samtidigt som han fortsatte att skriva på engelska började han att läsa allt fler poeter på franska och portugisiska, bland de senare inte minst Cesário Verde (1855–1886), som hade gått bort ett par år innan Pessoa föddes men som han kände en konstnärlig affinitet med.

Ären efter hemkomsten till Portugal genomled Pessoa en rad psykiska kriser av det slag som skulle följa honom genom livet och vid ett tillfälle få honom att skriva ett brev där han rekommenderade att han själv skulle läggas in på mentalsjukhus, något som dock aldrig skedde. Hans återkommande rädsla för att förlora förståndet grundade sig inte minst på den psykiskt sjuka farmoderns Dionísias beteende, som hade skrämt honom som barn.

När hon gick bort 1907 fick Pessoa emellertid ett mindre arv som han använde för att starta ett tryckeri och förlag med namnet Íbis. Efter att detta projekt misslyckats försämrades Pessoaas ekonomi. Det var det första i en lång rad av uppslag som Pessoa skissade på genom livet för att tjäna pengar, men som i de flesta fall aldrig sjösattes eller gav ytterst liten utdelning. Bland idéerna fanns allt från tryckningen av tidtabeller för Lissabons båttrafik till lanseringen av en helt ny sorts skrivmaskin. Planer fanns på att öppna en astrologisk och grafologisk mottagning. Till de mest kuriösa exemplen hör att Pessoa faktiskt skrev en fyndig slogan till Coca-Colas tänkta lansering i landet, som dock aldrig kom att användas eftersom diktaturen motsatte sig det amerikanska företags etablering.

Året därpå inledde Pessoa istället den frilanstillvaro vid import- och exportfirmorna som skulle vara ända fram till hans död 1935. Vid tjugo års ålder började han samtidigt på allvar skriva på portugisiska, det språk som han senare skulle beskriva som sitt "hemland". Ett väldigt författarskap började ta form, av vilket en del

del publicerades i olika tidskrifter under hans livstid – under eget namn eller någon heteronym. Den viktigaste av dessa publikationer var *Orpheu*, den tidiga portugisiska modernismens skandalomsusade husorgan som endast kom ut i två nummer. I kretsen bakom tidskriften återfanns även Pessoaas nära vän poeten Mário de Sá-Carneiro (1890–1916). Han skulle senare ta livet av sig på ett hotell i Paris, en händelse som blev ett hårt slag för Pessoa.

Den stora merparten av Fernando Pessoaas verk såg emellertid dagens ljus först efter hans död, i takt med att forskarna började organisera och publicera innehållet i de nära 30 000 dokument som återfanns i hans kvarlåtenskap. Kofferten som följde honom genom livet visade sig innehålla färdiga manuskript och dikter men framförallt en stor mängd både maskin- och handskrivna skisser och utkast, jämte otaliga fraser och fragment som kraftsats ner på lösa ark, kuvert eller på baksidan av andra manuskriptblad.

Ett särskilt komplicerat pusselarbete ledde fram till den postuma publiceringen av det fragmentariska prosaverket *Orons bok*, som Pessoa skrev under huvudsakligen två perioder av sitt liv, först under namnet Vicente Guedes och sedan under den mer kände halvheteronymen Bernardo Soares namn. Att denne fått beteckningen halvheteronym har att göra med att Soares personlighetsmässigt låg relativt nära Pessoa själv i dessa dagsboksliknande anteckningar av ett bokhållarbiträde på Rua dos Douradores som vänder blicken djupt inåt sig själv men också ut mot staden Lissabon med dess tobaksaffärer, spårvagnar och passagerarfärjor över Tejofloden. Konflikten mellan den inre och den yttre världen, mellan jaget och de andra, när här hisnande språkliga höjder. Allt registrerades på den "hyperkänsliga fotografiska plåt" som den självmedvetne Soares sade sig vara. Efter att *Orons bok* först 1982 publicerats i Portugal blev den Pessoaas mest kända och lästa verk utomlands, i takt med att den översattes till olika språk, däribland till svenska av Lars Axelsson och Margareta Marin (Pontes, 1991). Först ut med att introducera Pessoaas poetiska röster i bokform för svenska läsare var emellertid Arne Lundgren med två urvalsvolymer, publicerade år 1973 och 1988.

Om ordet *fingidor* kan ses som nyckel till Pessoaas litterära värld av simuleringar och alternativa personligheter, finns ett bevarat brev av honom som utgör en sorts svart låda med klargöranden om hans inre splittning. Det skrevs bara några månader före hans död till författaren och kritikern Adolfo Casais Monteiro, som ett svar på dennes fråga om heteronymernas uppkomst, och finns översatt i form av ett appendix i en annan av förlagets Pontes ambitiösa serie med Pessoaböcker, *Ode till havet och andra dikter av Álvaro de Campos* (2009).

Pessoaas sista tid i livet präglades av djup nedstämdhet och fysisk trötthet – om detta vittnar en rad dikter som ännu inte översatts till svenska – samtidigt som hans alkoholkonsumtion tilltog. Kanske anade han att slutet närmade sig och ville därför på ett mer ingående sätt överblicka sin gärning och för eftervärlden redogöra för heteronymernas bakgrund och den "triumfens dag" som ägt rum två decennier tidigare. Den 8 mars 1914 blev startskottet på en ytterst produktiv period då Pessoa bland annat skrev flera av de långdikter som utgör ett viktigt kraftfält i hans författarskap, och som i vissa fall ännu inte har översatts i sin helhet till svenska.

Enligt brevet till Monteiro gick Pessoa denna dag fram till en hög byrå och skrev stående mer än trettio dikter i ett svep "i ett slags extas vars natur jag inte har lyckats definiera". Pessoaas "mästare" Alberto Caeiro hade dykt upp, sviten fick namnet "Färaheden" och därefter framträdde de båda andra centrala hetero-

*"Han utvecklade redan
som barn en rik inre
föreställningsvärld
som låg till grund för
det system av fiktiva
författarpersonligheter, så
kallade heteronymer och
halvheteronymer, som utgör
hans litterära universum."*

nymerna Ricardo Reis och Álvaro de Campos. Det är viktigt att poängtera att dessa röster inte var några vanliga pseudonymer, som har varit ett betydligt vanligare fenomen i litteraturhistorien. Pessoa's gestalter var mer radikala och djupgående; han uppfann både deras liv och verk, och lät dem också förhålla sig till varandra på ett ytterst intrikat sätt i litterära texter, tidskriftsbidrag och brev.

Enligt Pessoa föddes Alberto Caeiro ett år efter honom själv i Lissabon men levde huvuddelen av sitt liv på landsbygden, efter en endast grundläggande skolgång. Caeiro säger sig själv vara "den ende naturpoeten", men hans förhållande till blommorna och jorden är högst abstrakt, och hans bilder av verkligheten filtreras genom en sorts antifilosofisk filosofi. Hans poesi uppstår "lika naturligt som vinden när det börjar blåsa", som det heter i en av dikterna. "Caeiro är allt som Pessoa inte är och dessutom allt som en modern poet inte kan vara: en människa som försönats med naturen", skrev mexikanen Octavio Paz, som var en tidig och skarp-sinnig uttolkare av Pessoa i den spanskspråkiga världen.

Ricardo Reis var å sin sida läkare till yrket. Han var född i Porto men hade gått i landsflykt i Brasilien på grund av sin monarkiska övertygelse. Hans klassiskt strama poesi var till skillnad från Caeiros skriven på bunden vers; resultatet var cerebrala och sofistikerade oden med den romerske diktaren Horatius som främsta förebild.

En betydligt mer omfattande produktion, mer förankrad i tidens litterära strömningar om man så vill, stod skeppsingenjören Álvaro de Campos för. Han var född i staden Tavira i Algarve, utbildad i Glasgow och hade även gjort en resa till Orienten innan han slog sig ner i Lissabon utan att utöva sitt yrke. Campos var den enda av dessa tre huvudheteronymer som följde Pessoa ända till slutet, och han kom också att uppvisa en större spännvidd som sträckte sig från bombastiska futuristiska utfall till mer plågade och livströtta poetiska sammanfattningar som i hög grad sammanföll med Pessoa's eget sinness tillstånd mot slutet av livet. Campos expansiva, vittomfattande poesi handlade om att "känna allt på alla vis" och hans hjärta var "en aning större än hela universum". Till detta kommer de texter som skrevs i Fernando Pessoa's eget namn, som också de uppvisade skilda tendenser och knappast bör uppfattas som mer närliggande författarens egen personlighet, utan bara som ytterligare en del av det stora iscensättande upphovsmannen ständigt var inbegripen med.

Medan de ovanstående rösterna åtminstone i någon mån var kända medan Pessoa ännu levde, har ett växande antal mer perifera heteronymer på senare tid identifierats och publicerats av litteraturvetare. Hur många röster fanns egentligen i det som den italienske författaren och Pessoa-specialisten Antonio Tabucchi kallade för *un baule pieno di gente* – "en koffert full av folk"? År 1990 identifierade en portugisisk forskare 72 stycken, 2011 ökade en brasiliansk kollega antalet till 127, och när Jerónimo Pizarro och Patricio Ferrari 2013 publicerade boken *Eu sou uma antologia – 136 utores fictícios* ("Jag är en antologi – 136 fiktiva författare") hade ytterligare några röster tillkommit.

Även om det exakta antalet knappast rubbar den totala uppfattningen av Pessoa's verk, är det fascinerande att ta del av de båda specialisternas antologi som ett prov på hur författarens fantasi sökte sig ständigt nya vägar. Många av dessa fiktiva heteronymer åtföljs i Pizarros och Ferraris bok av faksimiler av deras namnunderskrifter eller rader som återfunnits bland Pessoa's papper, alla med sin alldeles egen handstil. Vissa av dessa gestalter skrev bara

ett par ofullständiga dikter eller kanske endast någon enstaka rad – andra skrev inte något alls, men var vid något tillfälle tänkta att fylla en viss litterär funktion. Här återfinns allt från "andarna" Wardour och Voodooist som ska ha dikterat enstaka dikter för den ockult intresserade Pessoa, till den fiktive psykiatrikern Faustino Antunes – som hade Pessoa som patient – och Efbedee Pasha, tilltänkt författare till boken *Stories*, som aldrig kom att skrivas.

Heteronymerna utgjorde inte något konstant, in i minsta detalj reglerat, system. De kunde röra sig mot och ifrån varandra, så att kontaktytor och likheter ibland uppstod mellan dem. De allra flesta av hans efterlämnade texter är dessutom inte försedda med något namn alls, vilket ställt de Pessoa-forskare som har arbetat med koffertens innehåll inför stora utmaningar. Den rymmer därtill texter som man inte helt säkert vet om Pessoa verkligen är upphovsman till. Så är till exempel fallet med det maskinskrivna manuskriptet på engelska med titeln *What the tourist should see*, som är en guidebok till Lissabon helt utan litterära pretentioner. Antingen rör det sig om ännu ett av Pessoa's misslyckade försök att tjäna en extra slant, eller har den skrivits av någon annan författare som aldrig identifierats, vilket inte hindrar att boken sedan länge säljs runt om i den portugisiska huvudstaden under Pessoa's namn.

Colombianen Jerónimo Pizarro är en av dagens främsta Pessoa-specialister och ansvarig för en av de mest ambitiösa utgivningsserierna i Portugal för närvarande. I den perspektivrika boken *Ler Pessoa* (Att läsa Pessoa, 2018) redogör han för den mångår-

iga debatten om huruvida man ska betona enheten eller diversiteten i Pessoa's verk. En av pionjärerna inom de senaste decenniernas Pessoa-forskning, Teresa Rita Lopes, liknade vid ett tillfälle Pessoa's verk vid en tusensköna, vars helhet inte kan förstås om man endast drar av ett blomblad för att studera det.

För att överblicka Pessoa's rika värld måste vi kanske vända oss just till metaforerna. Den spanske litteraturvetaren Perfecto E Cuadrado har gjort en värdefull astronomiska karta där de olika heteronymerna kretsar runt varandra i ett system av solar, planeter och stjärnor. Tusensköna eller galax – eller kanske något tredje? Pessoa tillhandahåller själv en rad olika metaforer för sin inre splittning – där antologi, orkester, teater och symfoni utgör några av de viktigaste. Pizarro skriver i sin bok: "Jag är övertygad om att Pessoa var många men också att vi – kritiker, hans läsare – fortsätter att multiplicera och veckla ut honom i det öppna; och att detta, för var dag som går, är hans verkliga och definitiva mångfald, inför vilken den andra, den verkliga, ter sig mindre omfattande. Vad är den Pessoa som var 136 *personas* jämfört med den Pessoa som har översatts till dussintals språk, blivit läst i otaliga länder och citerats av miljoner människor?"

Med tiden har det gått upp för mig att vi som läser Fernando Pessoa är ett utspritt men hängivet släkte. Det innefattar mannen i Malmö som jag nyligen kom i kontakt med och som sade sig alltid ha *Orons bok* på sitt nattduksbord. Men också den italienske Erasmusstudenten jag en gång träffade i Lissabon, som beslutat sig för att lära sig portugisiska efter att ha läst Álvaro de Campos dikter. Och den kurdiska Pessoaöversättaren som jag lärde känna på en litteraturfestival i Istanbul för flera år sedan, vars ögon glittrade ikapp med Bosporen efter att vi båda uttalat det hemliga "pst"-liknande lösenordet. Alla har vi vid något tillfälle känt marken dundra under oss efter åsknedslaget. Alla fortsätter vi att hitta nya skärvar på platsen där blixten en gång slog ner. ✨

"Den stora merparten av Fernando Pessoa's verk såg emellertid dagens ljus först efter hans död, i takt med att forskarna började organisera och publicera innehållet i de nära 30 000 dokument som återfanns i hans kvarlåtenskap."

POESI

Tingens diktare

På senare tid har flera böcker av och om Rainer Maria Rilke kommit på svenska. Man kan rentav tala om en Rilkefeber, skriver **Martin Lagerholm**.

KANSKE KAN MAN tala om en svensk Rilkefeber på senare tid. Inte så märkligt, förstås, med tanke på att Rainer Maria Rilke hör till den moderna västerländska litteraturens mest framstående och gåtfulla lyriker. Men periodvis också till de mer kryptiska och svårgenomträngliga, vilket gör den ihållande populariteten desto mer anmärkningsvärd – och angenämt överraskande. Bara de senaste fem, sex åren har det getts ut ett tiotal böcker av och om Rilke i svensk översättning, och sedan förra hösten har ytterligare tre titlar publicerats.

Mycket av Rilkes berömmelse vilar på de två större diktcyklerna *Duinoelegierna* och *Sonetterna till Orfeus*, båda utgivna 1923. De här två kanoniserade diktverken finns tillgängliga i flera svenska tolkningar, och Malte Perssons översättningsvolym *Valda dikter* (Ellerströms) innehåller förvisso också en handfull utdrag ur Orfeussonetternas andra del. Men Persson har här framförallt inriktat sig på Rilkes något tidigare diktning, företrädesvis från första och andra delen av *Nya dikter* (utgivna 1907 resp. 1908), som är mer sparsamt överförda till svenska. Det är under alla omständigheter en gedigen och tolkningsmässigt förträfflig samling med ett femtiotal dikter ur olika samlingar, många av dem tidigare oöversatta. Därtill finns kommentarer och ett fylligt efterord med kloka tankar om översättarkonstens vändor och möjligheter, Persson beskriver också Rilkes olika diktarfaser och estetiska ideal.

DET ÄR INGEN lätt sak att tolka Rilke, eller formbunden lyrik överlag. Meter och rim måste överensstämma, och själva ordalydelsen får förstås inte avvika alltför mycket från originalet. Lägg därtill tyskans annorlunda ordföljd, och plötsligt tycks man stå där inför cirkelns kvadratur. En och annan oundviklig kompromiss bland rimflätningarna, eller ett av nöden konstlat ordval för att inte våldföra sig på den jambiska rytmen i en sonett, hör till jobbet. Och i det avseendet behöver Persson inte alls skämmas för sig.

Det roar mig särskilt att han i efterordets resonemang om sitt eget hantverk vändas en smula över att vid ett tillfälle ha tvingats lägga till en stavelse, för att dik-

ten ”ska snurra smidigt genom versfötterna”. Och det som här snurrar är ”Karusellen”, som av både litterära och rent privata skäl råkar vara min egen absoluta Rilkefavorit, och där också jag före läsningen av efterordet reagerade på att karusellens vita elefant (*ein weißer Elefant*) här blivit ”snövit”. Men, som sagt, takten framförallt, och Perssons lösning är dessutom alldeles lysande, där det tillagda förledet ”snö-” rentav berikar den inre visualiseringen av dikten med ett än ljusare skimmer. För övrigt är ju inte ens Rilke själv vid närmare påseende så noga med diktningens formalia alla gånger, åtminstone inte med par- och korsrimmens i övrigt strikt logiska regim.

”Karusellen” hör – liksom välkända och i den här samlingen upptagna poem som ”Pantern”, ”Bollen” och ”Romersk fontän” – till de så kallade ”tingdikterna”, som de flesta verserna i *Nya dikter* brukar benämnas, och som uppgår till ungefär hälften av det översatta materialet. Persson skriver uttryckligen att han här har velat lyfta fram ”modernisten, storstadsson, Rodinlärjungen och den disciplinerade hantverkaren” Rilke. Tingdiktningen utgör Rilkes mellanperiod, som infaller efter det ungdomliga skaldandets ofta romantiskt expressiva innerlighet med poetens inre i brännpunkten, och före den sena periodens mer abstrusa och metafysiskt komplexa språkvärldar, främst representerade av Duino- och Orfeuscyklerna.

I och med tingdikterna riktades blicken istället mot just föremål och objekt, vilka han med sin poesi och liksom medkännande fantasi ”lever sig in i” (*einfühlen*).

Lek med speglar

64 Katarina Barrling läser Camus' *Fallet*

Vi behöver kanon

66 Lars Lönnroth läser en ny litteraturhistoria

En handbok i statskonst

68 Carl Rudbeck läser *Nitisara*

Den största översättarbragden

69 David Andersson om svenska Shakespeareöversättningar

Zorn och Italien

70 Laura Barbagallo om tidens vurm för skandinaviskt måleri

Krönika

71 Två olika modeller

I korthet

71 Cecilia Jonsson om arkiv

Rainer Maria Rilke.
FOTO: GETTY IMAGES

Det handlar här om att skärpa sitt seende, att "fördjupa sig i tingen, i deras gåtfulla närvaro och vara", för att citera filosofen Sven-Olov Wallenstein, som kopplar denna strävan till Edmund Husserls fenomenologi som utvecklades och fick stort inflytande på filosofin och konsten i början av förra seklet. Citatet är från Wallensteins efter-

ord till Rodin (Bokförlaget Faethon), där ett antal av Rilkes texter om den mästrelige bildhuggaren Auguste Rodin har samlats och översatts av Ulf Claësson.

Ett par år före utgivningen av *Nya dikter* hade Rilke varit verksam som Rodins privatsekreterare i Paris, och bildkonstnärens estetiska påverkan på den tyske poeten är uppenbar i den monografi och det föredrag som utgör huvudinnehållet i *Rodin*. Som Wallenstein konstaterar innebar Husserls idéer att konsten måste "utesluta alla influenser från intellektet och viljan, liksom varje 'tendens', det vill säga varje politisk inriktning". Det var i just den andan som Rilke stimulerades till att omsider utveckla en egen "seendets poetik".

I Rilkes lyriska Rodinmonografi från 1902 framstår konstnären närmast som en Pygmalionsgestalt, som lyckas blåsa liv i sitt stenblock och få "tingets väsen" att liksom uppenbaras, "skild från slumpen och från tiden". Som den lyriker han är formligen diktare Rilke fram den store skulptörens liv – tämligen fritt, vad det verkar

– och kastar sig ut i långa sinnliga utvecklingar om Rodins enskilda verk: en *Tänkan*, *Kysen* eller *Borgarna i Calais*. Allt skrivet i ett slags språklig samklang med den Rodinska bildhuggarkonstens betagande plasticitet.

I den därpå följande texten *Ett föredrag* (1907) tar sig poeten friheten att mer utförligt filosofera över tingens ontologiska status: "Hur är över huvud taget ting besläktade med oss? Vilken är deras historia?" Spekulerandet kapitulerar slutligen

"Om du inte känner någon gemenskap med människorna, försök då att vara nära tingen, som inte kommer att överge dig."

inför tanken att allt urskiljbart bara är yta, och att den som konstnärligt vill förhålla sig till denna yta måste nöja sig med det konkreta och gripbara, till tingens form. Denna inställning illustrerar Rilke avslutningsvis i en förtjusande bild av Rodin i aktion i ateljén: "Det är mycket vackert att se honom arbeta. Sambandet mellan hans öga och leran. Man tycker sig se att alla hans blickars vägar, de säkra, snabba, bildar ett nät i luften, som tinget mer och mer snärjer in sig i."

Valda dikter och *Rodin* lämpar sig väl för parallellläsning, där den senare kanske kan vidga förståelsen för Rilkes tingdiktning och litterära transformeringar av Rodins metoder. Eller hans "vändningar och omkastningar av innervärld och yttervärld", för att tala med Wallenstein.

FÖR DEN SOM inte är alltför bekant med Rilkes liv och diktarskap, kan man till de två nämnda utgåvorna lägga Katarina O'Nils Frankes *Den tidlöse resenären Rainer Maria Rilke* (Carlsson Bokförlag). Det är en mer allmän och personligt skriven liten introduktionsbok som tar upp såväl biografi som textanalys, såväl kvinnorna och resorna som frihets- och dödstematiken. Volymen är dessutom i ett behändigt fickformat och får plats i resrocken under pilgrimsfärderna till Paris, München, Prag och Trieste. Och med avseende på Rilkes tingdiktning har O'Nils Franke hittat ett citat som kanske bättre än något annat ringar in diktarens förhållande till världen (ur *Brev till en ung poet*): "Om du inte känner någon gemenskap med människorna, försök då att vara nära tingen, som inte kommer att överge dig." ✨

Manuskriptet till Rilkes
Les quatrains valaisans.

FOTO: GETTY IMAGES

Lek med speglar

Albert Camus gåtfulla roman *Fallet* har kommit i nyöversättning. Huvudpersonen har tolkats som både Camus själv och rivalen Sartre, skriver **Katarina Barrling**.

”VÄNTA INTE PÅ yttersta domen. Den äger rum dagligen.”

Dömandet. Domen. Skulden. Det är runt den axeln som Albert Camus’ (1913–1960) roman *Fallet* snurrar – eller kanske snarare vrids, hårdare och hårdare, tills den inte går att vrida längre, utan utmynnar i ett slut som är lika logiskt som grymt. Och som läsare står man kvar med den fråga Camus själv ställde i en pressnotis till sin bok: ”Var börjar beaktelsen, var börjar anklagelsen?”

Fallet är Camus sista fullbordade roman, och publicerades första gången 1956. Nu ges den ut i ny svensk översättning av Jan Stolpe, med förord av Lydia Sandgren (Albert Bonniers). Denna, med Camus egna ord, ”lek med speglar”, inleds på en sjaskig krog i Amsterdam. Där sitter en man, Jean-Baptiste Clamence, och berättar om sitt liv. Vem det är som lyssnar vet vi inte. Kanske är den tilltalade, av Clamence kallad ”min herre”, i själva verket läsaren? Kanske finns den tilltalade bara i Clamences eget huvud? Han talar till någon, men man hör aldrig denne någon, eller någon annan för den delen: romanen har formen av en lång monolog. Som läsare får man också intrycket av att det inte är första gången Clamence berättar sin historia. Det är som om den har gått – vridits – många varv, vilket ytterligare förstärker den instängda och okända känslan, som fångas väl i Jan Stolpes översättning. Jean-Baptiste Clamence är dock inte holländare utan fransman, från Paris mer sjangtila salar. Där hade han tidigare en framgångsrik karriär som advokat, känd för att åta sig de mest behjärtansvärda fallen: de fattiga, de utstötta, de hjälplösa. Hans nit att göra gott genomsyrade även livet utanför advokatkontoret. En blind, en tiggare, en trafikant i nöd – alltid fanns Clamence där, beredd att kunna stå till tjänst, antingen de förmodat hjälpbehövande vill det eller inte, och istället för att förtvivlas när han såg en tiggare, jublade han. Hederslegionen tackar han upphöjt nej till, ett par, tre gånger, ”med en diskret värdighet”.

MEN SÅ, EN sen kväll i november, stöter han på en människa som verkligen behöver hans hjälp, en ung kvinna som strax efter att han gått förbi henne kastar sig mot döden, från Pont Royal ned i Seine.

Clamence, annars alltid redo, gör ingenting för att hjälpa, utan flanerar vidare hem i Parisnatten. Varför får vi inte säkert veta, men en sens moral är att lättja och bekvämlighet kan räcka som förklaring till att människor underlåter att göra gott.

Men även om Clamence är oberörd i stunden det sker, kommer kvinnans fall ned i Seine att leda till också hans sociala – och existentiella – fall. När tankarna på självmörderskan väl börjar förfölja honom inleds en utdragen självanklagelseakt. Clamence inser att hans förment goda handlingar bara var uttryck för fåfänga och arrogans, och att hans verkliga motiv var att vinna uppskattning och gott renommé.

Så han faller, från de upphöjda idealens Paris, till det låglänta och desillusionerade Amsterdam. Amsterdam, med sina kanaler radade på varandra som helveteskretsar, blir en bild av just helvetet. Det franska ordet för Nederländerna, *Pays-Bas*, rym-

Fallet är en gåtfull historia. På vissa sätt är den mer en filosofisk essä än en roman, om än i skönlitterär form.

mer också mer av underjordiska konnotationer än sin svenska motsvarighet. Franskans ”Bas” betyder inte bara nedre utan också simpel, billig, tarvlig och gemen. Ordet återfinns också i fasta uttryck som att vara mycket illa däran (”être au plus bas”) eller att vara närsynt (”avoir la vue basse”). Den tryckta stämningen i *Fallet* inger en känsla av att Clamence är just illa däran, själsligt men också kroppsligen, och historien har på många sätt drag av bekännelser och botgörrelser på dödsbädden. Närsynt är Clamence också: självupptagenheten är komplett, även formmässigt, eftersom monologformen gör att läsaren inte får något annat perspektiv på det som sker än hans eget.

Titeln *Fallet* refererar alltså till både den döda kvinnans och Clamences fall. Men det leder också tankarna till synda-

fallet. Clamence väver samman sin egen skuld med den hos hela mänskligheten – stegvis och systematiskt minskar han därigenom den egna skuldens relativa tyngd. Skulden är människans lott, det har mer att göra med att man tillhör människosläktet än med egna val och handlingar. Clamence finner sålunda ett ”sätt att utvidga domen till alla för att göra den lättare för mina egna skuldror”. Inte ens Jesus kommer undan: ”Judeens barn som massakrerades medan hans föräldrar förde honom i säkerhet, varför dog de om det inte var för hans skull?”

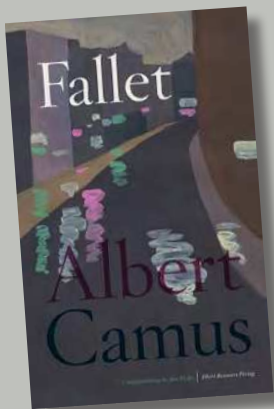
Fallet är en gåtfull historia. På vissa sätt är den mer en filosofisk essä än en roman, om än i skönlitterär form. Men det som hade kunnat bli krystat framstår tvärtom som naturligt. Camus visar att under de mänskliga levnadsöden som litteraturen brukar gestalta vilar filosofins stora frågor. Det filosofiska och det litterära glider in i varandra, som i en *vexierbild*.

Det finns också skiftande tolkningar baserade på den tid Camus levde i. De giftiga pilarna i riktning mot Jean-Paul Sartre och salongskommunismen är många. Är Clamence rentav Sartre? En skenheilig teoretiker utan förståelse för förtryck i praktiken, en människa som uttrycker beundran för ”heroism i underjorden” men som själv aldrig är beredd att lämna fåtöljen? En pikant detalj i det sammanhanget är att liksom Clamence tackade nej till Hederslegionen, så tackade Sartre nej till Nobelpriset – dock flera år efter att *Fallet* gavs ut, och när Camus var död.

ELLER ÄR CLAMENCE – ett namn som till stor del rymmer ”Camus” – i själva verket en bild av diktaren själv? Paralleller saknas inte. Advokatrollen påminner på många sätt om Camus syn på författarens roll: att inte döma utan försöka förstå. En tragisk likhet ligger i att Camus hustru, Francine, svårt plågad av makens upprepade otrohetshistorier, kastade sig ut från ett fönster, möjligen i ett försök att begå självmord. Enligt en vän till Camus skall hustrun vid ett tillfälle ha sagt att hon såg sig själv i kvinnan som tar livet av sig i *Fallet*. En obehaglig parallell i det sammanhanget är att Clamence blir vittne till självmordet när han är på väg hem från en av alla sina älskarinnor.

Albert Camus.
FOTO: TT

Liksom Clamence föll även Camus från den intellektuella parnassens huvudstad – området runt Boulevard Saint-Germain (i vars närhet Clamence bor), i Camus fall till följd av att han av Sartre et consortes ansågs ha svikit den goda saken då han vände sig mot kommunismens illdåd. Avskydd från både vänster och höger, fann han sig stå fallen, i det helvete den nyanserade mittenpositionen utgör i en värld av trosvissa. Clamence uttrycker i självförakt: "Uppriktig och entusiastisk var jag egentligen bara när jag höll på med idrott." Det påminner också om Camus, en fotbollsälskare som tvingas ge upp det egna idrottandet i unga år på grund av tuberkulos. Camus framhöll idrotten, inte minst lagspelet, som ett exempel på när människan är som bäst tillsammans med andra.

BOKEN IGENOM VARVAS, och vrids, alltså perspektiven. Det finns ingen jämviktspunkt för läsaren att vila i. Ont och gott vrids även runt huvudpersonen och man vet aldrig säkert vad han är. Både Jean-Baptiste Clamences förnamn och efternamn anspelar på Johannes Döparen, den gode profeten som ropar i öknen. Efternamnet liknar dessutom det franska ordet för förbarmande: *clémence*. Är detta en ironi för att skapa en grotesk kontrast? Historiens struktur av vridning på vridning gör att man som läsare inte vet vilken metanivå och vilket varv man befinner sig i. Det dominerande intrycket är en djupt osympatisk människa, hycklande och skenhelig, där självspåkelsen bara är ett sätt att skapa en sköld mot angrepp utifrån. Camus själv beskriver det som att Clamence dömer sig själv "bara för att lättare kunna döma andra". Författaren är förstås ett viktigt vittne, men riktigt säker kan man inte vara.

Det är, som sagt, en lek med speglar. Vissa uttolkare har lyft fram Clamence som en Kristusgestalt. Andra ser honom som den fallne ängeln – Satan – känd för sina skickliga förklädnader. Är det Jesus eller Satan man som läsare ser framför sig? Eller skymtar läsaren rentav sig själv? ❀

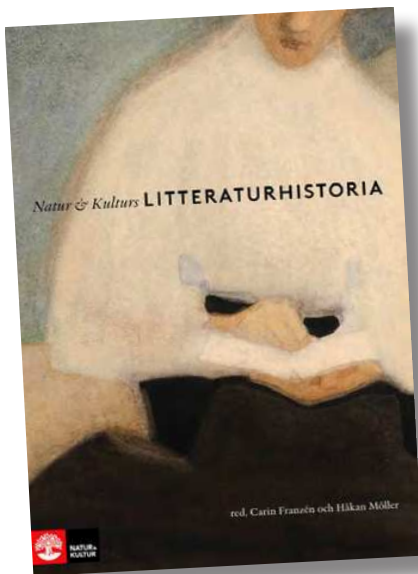
LITTERATURHISTORIA

Vi behöver kanon

Natur & Kulturs nya litteraturhistoria har en bredare syn på världslitteraturen än den traditionella. Det fungerar i huvudsak bra, men när man kommer fram till modern tid blir det olidligt, menar **Lars Lönnroth**.

ÄNNU I MIN ungdom var "världslitteratur" detsamma som en västerländsk kanon av odödliga mästerverk som började med Homeros och fortsatte över Platon, Vergilius, Dante, Shakespeare och Goethe fram till moderna pionjärer som Proust, Joyce och Thomas Mann. Litteraturhistorien handlade om hur dessa snillens texter uppstått och förts vidare som ett ofrånkomligt kulturarv för läsare med anspråk på bildning.

Idag har det blivit mer komplicerat. Den västerländska kanon har ifrågasatts som manschauvinistisk, Europacentrerad, snobbig, heteronormativ, kristligt islamofobisk eller rent rasistisk. Många anser att vår gamla kanon helt bör skrotas, medan andra nöjer sig med att kräva att den görs global och kompletteras med fler verk av kvinnor och författare från andra kulturer och samhällsklasser. Dessutom har litteraturbegreppet utvidgats till att omfatta även populärlitteratur och barnlitteratur, samtidigt som den litteraturhistoriska forskningen berikats med litteratursociologiska och mediehistoriska perspektiv. En följd av detta har blivit att "världslitteraturen" numera blivit nästan omöjlig att överblicka. Klassikerna hotar att försvinna i ett kaos av namn, titlar och socialhistoriska utredningar.

Det är därför en nästintill omöjlig uppgift som litteraturprofessorerna Carin Franzén och Håkan Möller har tagit på sig som huvudredaktörer för översiktsverket *Natur & Kulturs litteraturhistoria*, till omfånget en jättelunga på närmare tusen sidor. Dock ändå inte tillräckligt omfattande för att rymma allt som idag krävs av ett sådant verk. Hur än redaktörerna bär sig åt riskerar de att skällas ut för att antingen inte vara tillräckligt inkluderande eller tillräckligt uppmärksamma på de stora mästerverken. Dessutom riskerar de att kritiseras av kulturhistoriker för att ha missat de stora sammanhangen och av språkvetare för att ha försummat något viktigt språkområde. För att nu inte tala om alla invändningar som politiska aktivister och estetiska skönandar kan hitta på att framföra mot enskilda avsnitt.

MED HÄNSYN TILL allt detta tycker jag ändå att redaktörerna och deras stab av medarbetande experter har klarat uppgiften bättre än man kunnat befara. Som rimligt är har de lagt stor vikt vid mediehistorien – ett område som gått framåt på senare år – men låtit den västerländska kultur som flertalet läsare tillhör förbli dominerande. Korta avsnitt om asiatiska, afrikanska och andra exotiska kulturtraditioner, författade av experter, har stoppats in här och var som främmande russin i kakan, vilket ibland vållar förvirring men ofta inbjuder till intressanta jämförelser. Vid sidan av periodkapitlen förekommer tematiska kapitel som "Litteratur och politik", "Bibeln och litteraturen", "Litteratur och bildkonst" med mera. Med så omfattande pretentioner har det endast blivit plats till mycket elementära verkpresentationer, så den som törstar efter ingående textanalyser får söka sig till andra verk, men flertalet klassiker blir åtminstone omnämnda.

Intressantast, åtminstone för mig, är de kapitel som handlar om den äldsta litteraturen, eftersom man där kunnat tillgodogöra sig nya forskningsresultat om forntida skriftkulturer och medieformer. Det gäller inte minst Håkan Möllers lärda och suveränt globala inledningskapitel om den tidi-

gaste fornspråkslitteraturen, som uppstod vid övergången från muntligt till skriftligt i stadskulturer kring floderna Nilen, Eufrat & Tigris, Indus och Huanghe under årtusendena före Kristi födelse. Det handlar här om texter som författats med hieroglyfer, kilskrift, kinesiska tecken och exotiska alfabet som aldrig fått plats i vår västerländska kanon, exempelvis hymnerna till gudinnan Inanna eller Gilgamesh-eposet, bevarat i flera versioner på lertavlor av sumeriska och akkadiska skrivare. Det handlar också om Gamla testamentets böcker som här sätts in i ett litterärt sammanhang. Här belyses skillnader mellan västerländsk och österländsk skriftkultur men även påfallande likheter. Sålunda tycks det i alla fornkulturer ha varit skrivare i maktens tjänst som blir de första författarna, och de hjältar som hyllas är gärna krigarkungar och deras kämpar.

UTMÄRKT SKRIVET ÄR också grekprofessorn Ingela Nilssons kapitel om antikens grekiska och romerska litteratur. Här finns ju sedan länge en etablerad tradition om hur denna litteratur ska behandlas, men kapitlet bryter mot traditionen genom att lägga större vikt vid den senantika och bysantinska diktningen samt infoga jämförande korta avsnitt om tidig kinesisk diktning (skriven av sinologen Martin Svensson Ekström).

Hur än redaktörerna bär sig åt riskerar de att skällas ut för att antingen inte vara tillräckligt inkluderande eller tillräckligt uppmärksamma på de stora mästerverken.

Anders Cullhed har fått på sin lott all den litteratur som skrevs under de tusen åren mellan 400 och 1400, en tidsperiod som i västerländsk tradition med orätt uppfattats som medeltidens ”mörka” århundraden. Under denna tidsperiod skrivs ju nämligen inte bara europeiska storverk som Eddan och Dantes *Den gudomliga komedin* utan också några av mästerverken i arabisk, kinesisk, indisk och japansk litteraturtradition. Här blir det omöjligt för Cullhed att hålla samman alla kulturer och språk – alltifrån latin och sanskrit till europeiska och asiatiska folkspråk – till en sammanhängande berättelse. Istället lyckas han få ihop ett fascinerande lapptäcke med hjälp av experter på arabiska (Tetz Rooke), kine-

Gamla klassiker.

FOTO: LENNART HYSE/TT

siska (Ekström), japanska (Monica Braw) samt indisk och sydöstasiatisk litteratur (Margareta Petersson). Mest läsvärt är dock vad Cullhed själv skriver om sitt eget specialområde: latinsk och romansk diktning, inte minst hans korta men precist formulerade avsnitt om nyskaparna Dante, Petrarca och Boccaccio.

Enastående bra är Thomas Götselius kapitel om litteraturen 1400–1600. Medieperspektivet är här väl genomfört med briljanta synpunkter på boktryckeriets, papperets, romanens och teaterns framväxt som underlag för litteratur i renässansens Europa. Samtidigt ges utrymme åt periodens stora ordkonstnärer och idégivare. Götselius visar hur humanismens tankar sprids och utvecklas, hur Cervantes med *Don Quijote* skapar ”den moderna litteraturens första verk” och hur Montaigne blir upphovsman till essayen som konstform och kunskapsförmedling. I teateravsnittet lyckas han på begränsat utrymme göra rättvisa åt Shakespeare både som diktare och nyskapande entreprenör på teaterområdet. Avsnittet om utomeuropeisk litteratur får i detta kapitel mindre utrymme än i medeltidskapitlet, men det är nog rättvist, eftersom det är vid denna tid som Europa blir globalt tongivande, såväl politiskt som kulturellt.

Ju närmare litteraturhistorien kommer vår egen tid dess svårare blir det dock att hålla ihop periodkapitlet till sammanhängande enheter. Antalet litteraturspråk mångdubblas, liksom genrer, idéströmningar och enskilda författare över hela

världen, tills utrymmet för presentation av enskilda författarskap krymper ihop till ett minimum. Ändå måste man säga att Carin Franzén (1600-talet), Otto Fischer (1700-talet), Mattias Pirholt (1800–1850) och Åsa Arping (1850–1900) redligen kämpar med sina perioder och även lyckas anlägga nya synpunkter på exempelvis salongskultur och kolonialistiska reseskildringar (Franzén) eller kvinnors insatser för 1800-talets romankonst (Arping).

RIKTIGT STÖKIGT BLIR det först på 1900-talet. Mats Janssons behandling av modernismen under perioden 1900–1950 är beundransvärt kompetent, men det mesta av tidens tongivande litteratur är ju trots allt inte modernistisk och hamnar därmed ohjälpligt i skuggan. Helt olidligt att läsa är Jesper Olssons kapitel om perioden 1950–2020, som med rätta fått rubriken ”En överlastad värld”. Ty här är det inte bara kapitlet utan också författaren själv som verkar överlastad av dagsaktuella berusningsmedel, mediala och postmoderna trender, seriös diktning och politiskt korrekt smörja i oslag och förvirrande blandning.

De tematiska essayerna om ”Litteratur och film” (Lars Gustaf Andersson) och ”Boken och bokmarknaden” (Johan Svedjedal) kompenserar i viss mån för periodkapitlens brister, fast inte helt. Är det reaktionärt att som komplement till detta tjocka och i huvudsak imponerande storverk önska sig en behändig volym på max 250 sidor om Västerlandets litterära storförfattare? Det vore faktiskt KANON! ✨

En handbok i statskonst

Precis som Machiavellis *Fursten* visar Kamandakis tusen år äldre *Nitisara* att politik i grunden handlar om makt, skriver **Carl Rudbeck**.

MACHIAVELLIS *Fursten* är den mest kända och fortfarande användbara bruksanvisningen i statskonst; politiker som inte bara vill tillskansa sig makten utan också behålla den bör ständigt ha *Il Principe* nära till hands. Politikens utanverk har förändrats sedan vår florentinske vän skrev sin lilla bok på 1500-talet, men knappast dess innersta mekanismer.

Fursten är bara en bland flera sådana handböcker; sålunda har den en tusen år äldre föregångare i Indien – Kamandakis *Nitisara*. Nu finns den i en kommenterad engelsk översättning av Jesse Ross Knutson, *The Essence of Politics* (Harvard University Press). Med tanke på Axess bildade läsekrets är det värt att nämna att originalens sanskrit finns att läsa på bokens vänsidor.

The Essence of Politics är ett av senaste bidragen till den värdefulla översättningsserien Murty Classical Library of India. Dessa elegant formgivna volymer har öppnat portarna till en gammal civilisation och låter oss som aldrig förr ta del av den i så att säga första hand, i dess egna ord istället för genom referat i handböcker.

Som ofta i indisk historia är dateringen ett problem. Det mesta talar för att *Nitisara* kom till någon gång mellan år 325 och 530 e Kr, då stora delar av Indien hade fallit sönder i små konkurrerande stater. Om författaren vet man föga, men hans verk blev snabbt något av en manual för den härskande politiska klassen.

Den indiska kontexten märks i Kamandakis vördnad för den högsta kasten och för de vediska skrifterna, i respekten för *dharma* som inkluderar både religiösa och sociala plikter och i hans återkommande betoning av elefanter vikt i krigföring. Bokens slutkläm lyder: "En kungs seger hänger på elefanter och därför måste han ha stora elefantstyrkor." Tigrar, krokodiler och ormar förekommer i många liknelser. När han hämtar exempel gör han det gärna från stora indiska

Stridande elefant.

FOTO: ALAMY

epos som *Mahabharata* och *Ramayana*. Där kan man lära att taktik är viktigare än rå styrka: "Indra besegrade demonerna enbart genom sin strategi..

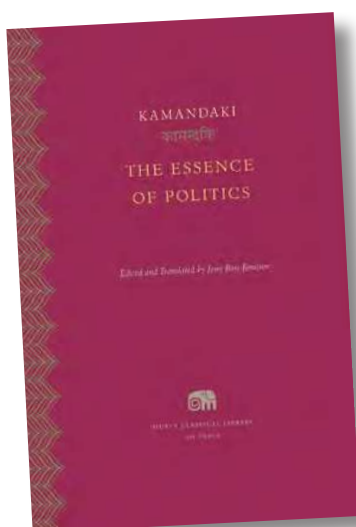
MEN SKALAR MAN bort det specifikt indiska visar det sig att mycket har stått sig genom seklerna. Liksom Machiavelli varnar Kamandaki en härskare för att göra sig beroende av legoknektar. Man kan inte lita på dem; de letar alltid efter nya arbetsgivare som betalar bättre. Till skillnad från inhemska soldater har legosoldater inget personligt intresse av att försvara ett lands territorium eller en dynasti.

TROTS ATT MYCKET i *Nitisara* handlar om krig är det alltid en sista utväg som i det längsta bör undvikas. Bättre är att besegra fienden genom spioner, list och svek. Spioner måste kunna låtsas vara "idioter, stumma, blinda och döva såväl som eunucker". Men fursten måste vara medveten om att fienden använder samma medel mot honom.

Krig är, skriver Kamandaki, "källan till alla bekymmer [...]. En vis man är ingen krigshetsare. Ett krig är farligt för en själv, för ens vänner, rikedomar och ära [...]. Bara en dåre sätter igång det." Det hotar allt välstånd: "När ekonomin är förstörd lever inte folket även om det andas." Om en kung attackerar av en övermäktig fiende ska hans första strategi vara att så split hos fienden och erbjuda generösa mutor. Han bör leta efter personer som känner sig orättvist förbisedda eller som på falska grunder har anklagats för brottslig verksamhet.

The Essence of Politics är också en handbok i moraliskt leverne för kungar och höga ämbetsmän. Upprepade gånger varnas härskaren för att hänge sig åt laster till vilka räknas spel och dobbel, dryckenskap och kvinnor. Han måste ständigt vara vaksam för om "han sover medan hans fiender är vakna kommer han aldrig att vakna igen".

KAMANDAKI BYGGER MYCKET av sin traktat i statskonst på tidigare verk, men det är hans kortfattade kompendium som kom att ha vidsträckt inflytande i Syd- och Sydöstasien. Den visar att i det medeltida Indien – liksom i renässansens Florens och i vår globaliserade värld – handlar politik i sista hand om en enda sak: makt. ✨

Den största översättarbragden

Svenskt översättarlexikon innehåller en rad intressanta artiklar, till exempel om alla som har översatt Shakespeare, skriver **David Andersson**.

AV ALLA SVENSKA översättarbragder torde den enskilt viktigaste vara Carl August Hagbergs utgåva av William Shakespeares dramer 1847–51. Hagberg var visserligen inte den första som översatte Shakespeare till svenska – den äran tillfaller Erik Gustaf Geijer, vars version av *Macbeth* kom 1813 – men hans insats var avgörande.

Under 1900-talet försökte många personer utmana Hagberg. På 1920-talet översatte författaren och akademiledamoten Per Hallström Shakespeares samlade verk. Kännetecknande för Hallströms version var att han från Hagberg övertog vissa passager – till exempel Hamlets monolog – som han ansåg alltför inarbetade för att kunna ändras.

Detta illustrerar ett dilemma som Shakespeareöversättaren delar med exempelvis dem som skall översätta Bibeln – en del uttryck har blivit så berömda att det närmast kan anses hädiskt att ändra dem. Detta problem brottades redan Hagberg i viss mån med. Om det kanske allra mest kända citatet – ”Att vara eller icke vara, det är frågan” – skriver han i sina kommentarer: ”Dessa ord hafva nästan öfvergått till ordspråk, och därför har öfversättaren icke velat gifva dem en annan form, oakadt versen blir öfvermåtig.” Vad Hagberg syftade på är att raden innehöll sex betonade stavelser, medan blankversen egentligen skall innehålla fem.

Per Hallströms översättning blev inte helt framgångsrik, bland annat eftersom den fick konkurrera med Nils Molins reviderade och nystavade version av Hagbergs, som utkom 1925–28. (Min egen upplaga av Hagberg, som citeras ovan, är tryckt 1915 och alltså fortfarande med gammalstavning.)

OCKSÅ MALMÖLEKTORN Allan Bergstrand gjorde en samlad översättning, som blev kritiserad för att vara alltför modern. Efter att ha sett en uppsättning av *Othello* skrev Anders Österling att Bergstrands version ”lät ledig men misspyddes av några onödigt modern-vulgära uttryck. Är det ej snart slut med den klåfingrighet som gör att man även vill förbättra Shakespeare och andra klassiker?”

Citatet av Österling hittar jag i Alan Asaids artikel om Bergstrand i Svenskt översättarlexikon. Det finns all anledning att rekommendera detta nätbase-

rade uppslagsverk (litteraturbanken.se/översättarlexikon), som startade för ett drygt decennium sedan av Lars Kleberg och där numera Nils Håkanson är huvudredaktör. Det fylls hela tiden på med nya intressanta artiklar. Porträtten fokuserar inte enbart på översättarinsatser i snäv mening utan beskriver också människorna bakom. Många översättare hade intressanta levnadsöden. En del gjorde viktiga insatser inom andra områden, inte minst som skönlitterära författare.

Även om Hagbergs versioner stått sig bra bland bokläsarna är de dock inte helt

enkla att framföra på scenen. När Ingmar Bergman ville spela Shakespeare på Dramaten anlidade han Britt G Hallqvist, som med framgång översatte bland annat *Hamlet* och *Kung Lear*. Hallqvist var imponerande mångsidig, hon översatte såväl Goethes *Faust* som många barnböcker.

Också Erik Lindegrens och Erik Messtertons översättning av *Hamlet* gjordes med tanke på en scenföreställning, på Stockholms stadsteater. Den förkortade scenversionen publicerades också i bokform, vilket framstår som ganska besynnerligt. Även i övrigt var översättningen kontroversiell. Den Shakespearekunnige författaren Sven Fagerberg skrev en kritisk recension i *Dagens Nyheter*. I sak hade Fagerberg utan tvivel rätt. Men Lindegren var bitter, drabbad av skrivkramp och hade en stark ställning i kulturlivet. Fagerberg fick betala ett pris i form av marginalisering.

AV ALLA SVENSKA Shakespeareöversättare på 1900-talet torde Åke Ohlmarks vara den mest färgstarke, omstridde och produktive. Han gjorde inte enbart många översättningar, bland annat av Dante, *Koranen* och den isländska sagan. Han skrev också otaliga böcker och även några filmmanus. Den som tycker om att botanisera i svenska bibliotek och antikvariat kan knappast undgå att stöta på hans namn. En förklaring till den väldiga produktiviteten var att Ohlmarks plågades av ekonomiska problem och skatteskulder.

Idag är Ohlmarks nog mest känd för sin kontroversiella översättning av *Sagan om Ringen*, som ibland gjorde att han hamnade i en bitter konflikt med J R R Tolkien och svenska Tolkienfantaster. Ohlmarks hade lätt att skaffa sig fiender, en del av dem angrep han i ilska memoarböcker.

Lars Kleberg och Alva Dahl skriver om hans gärning i Svenskt översättarlexikon: ”Att Åke Ohlmarks oftast mycket fria tolkningar alls blev publicerade säger något om den tid de tillkom i och den ställning han måste ha haft i relation till förlagen; det kan knappast ha ägt rum någon egentlig redigeringsprocess [...] De storslagna, ibland absurda och överdådiga översättningarna reflekterade också hans personlighet, som enligt hans försvarare var ett unikum för 1900-talet men hade passat bättre under renässansen.” ✨

Adam Lundgren som Hamlet på Dramaten.

FOTO: MAGNUS HALLGREN/TT

Zorn och Italien

Anders Zorn nådde snabbt berömmelse i Italien. Det var en del av tidens vurm för skandinaviskt måleri, skriver **Laura Barbagallo**.

VÅRENS HUVUDUTSTÄLLNING på Nationalmuseum i Stockholm bar titeln "Zorn – en svensk superstjärna". Utställningen blev både uppmärksammasad och omdebatterad, och visar vilken betydelse Anders Zorn fortfarande har för svenskt kulturliv.

Nationalmuseum framhåller på sin hemsida att hans liv och yrkesbana har få motsvarigheter i den svenska konsthistorien: "Från en relativt enkel uppväxt i Dalarna tog Zorn sig ut i världen med en nästan osannolik förmåga att plötsligt befinna sig långt in i olika maktkretsar. I

Sedan dess har det varit en prestigesak för konstnärer att bli representerade i den berömda samlingen. Uffiziernas uppenbara intresse för Zorns konst speglades också av att man 1905 beslöt att köpa in några av hans etsningar till det florentinska museet.

Den italienska uppskattningen för Zorn var en del av ett större intresse för skandinaviskt måleri. Vissa svenska konstnärer uppnådde rent av berömmelse i Italien innan de uppmärksammades i hemlandet; så som var fallet med Tyra Kleen.

i Civita d'Antino i Abruzzo, är till och med begravnen i stadens gamla napoleonska kyrkogård.

Vittorio Pica var en av dåtidens mest inflytelserika konstkritiker och den som introducerade konstnärer som Zorn och Edward Munch för en italiensk publik. År 1909 var han med i en grupp av internationella kritiker, som togs emot av prins Eugen på Waldemarsudde i samband med konstindustriutställningen i Stockholm.

PICA SÅG HUR nya influenser grep tag i tidens yngre italienska konstnärer, som enligt honom drabbades av en veritabel besatthet av Norden. Han skrev 1901 med anledning av biennalen i Venedig: "Besökaren som för första gången träder in i några av rummen i den italienska sektionen av biennalen kan inte annat undgå att notera att flera av våra konstnärer, särskilt från Veneto och Lombardiet, förefaller grundligt påverkade av nordisk konst, så mycket så att de gett upp en del av den italienska konstens traditionella karaktär." Utan fientliga akademiska fördomar i bagaget förde svenska konstnärer med sig en friskhet, enkelhet och originalitet, och en "djup uppriktighet i vision och känsla". De bidrog till att ge en ny inriktning och stimulans för italienska konstnärer, som tyngdes av ett traditionellt och konformistiskt klassiskt arv.

Picas skrev så småningom en hel bok om svensk konst, *Arte e artisti nella Svezia dei nostri giorni* (1915). Boken består av ett flertal omfattande biografier över svenska konstnärer, tillsammans med träffande analyser av deras konst. Pica analyserar och spårar utvecklingen av svensk konst från 1600-talet, och hur det konstnärliga uttrycket har kunnat "avvisa ett rent efterhärmande av utländska modeller, särskilt franska, för att gradvis kunna anta en helt egen fysionomi".

År 1909 skrev Pica en artikel om Zorn. Med utgångspunkt från målningen *Mid-sommardans* beskriver han Zorn som en verklig avantgardekonstnär: "Det krävs ett visst visuellt skarpsinne för att begripa en del av effekterna, en fast hand och en känsla för figursammanställning som få i dag behärskar på samma sätt som Zorn och som nästan alltid gör att han lyckas fånga dagen." ✨

Zorns målning *I min gondol, Venedig, Italien 1894*.

FOTO: ALAMY

USA:s finanselit, Paris kulturelit eller Londons societet för att bara nämna några."

Zorns utveckling som konstnär berodde till stor del på hans utlandsvistelser. Det finns skäl att även framhålla Italien som ett viktigt land för honom. Han uppnådde berömmelse där redan 1899, då han donerade ett självporträtt till Uffizierna. Självporträttsamlingen grundades på 1500-talet, genom Medicifamiliens försorg.

Betydande artiklar om henne publicerades mellan 1905 och 1910 i italienska tidskrifter.

MÅNGA SVENSKA KONSTNÄRER vistades i Italien. Prins Eugen bodde i Villa Fioravanti i Florens 1897; Pelle Swedlund och Julius Kronberg levde en tid i Rom; Wilhelm Smith på Capri; och Oskar Bergman levde och studerade i Fiesole. Anders Trulsson, som dog redan i trettioårsåldern 1911

Två olika modeller

Anders Rönmark
arbetar med opinion
och samhällskontak-
ter för Bonnier News
Local.

I SIN VÄLSKRIVNA och tankeväckande skrift om utbildning och bildning, *Kunskap som känns* (Mondial 2021), gör Handelshögskolans rektor Lars Strannegård en poäng av att Stanford University hade blivit sjua i medaljligan i OS i Rio 2016 om alla olympier som studerat vid universitetet hade räknats som en nation. Om Strannegård, som gästforskat vid Stanford, satt i tv-soffan i sommar och räknade in sina alumner kunde han konstatera att tio Stanfordidrottare kom hem med guldmedaljer från OS i Tokyo. Det var fler guld än vad den svenska OS-truppen tog...

Strannegård, vars skrift är omistlig läsning för alla med intresse av högre utbildning och kultur, tecknar en hoppfull bild av möjligheterna att bredda och förändra kunskapssynen i landet. Att han bara snabbt berör kopplingen mellan elitidrott och akademiska studier är dock kanske inte en slump. "I stället för att dödsannonsen pryds av ett kors eller en duva kan AIK:s klubb-
emblem synas", skriver Strannegård, och konstaterar att om tillhörighetskänslan istället "...knyts till universitetet, via idrott, blir det lätt att föreställa sig vilken typ av identifikationspotential som vissa universitet kan erbjuda sina nuvarande och tidigare studenter". Analysen är korrekt, men nyckelordet är potential.

Det motioneras mycket i våra universitetsstäder, ofta i studentidrottsföreningars regi, svensk idrottsforskning är internationellt erkänd, och ja, Lunds universitet har fortfarande en fäktmästare knuten till sig.

Men elitidrott och högskolestudier?

EXEMPLEN ÄR MÅNGA på elitidrottare som skaffat sig gedigna akademiska utbildningar samtidigt som de orienterat hem VM-medaljer eller skidat i världscuper. Förutsättningarna för en elitidrottare i Sverige att skaffa sig "en civil karriär" har aldrig varit bättre, och fler och fler universitet lyfter fram de elitidrottare de har på campus. Till skillnad från den anglosaxiska idrottstraditionen, där man med stor stolthet tävlar för sin skola och senare sitt universitet, så är högre studier och elitidrottssatsningar något man i Sverige kombinerar utifrån ett individualistiskt perspektiv. Medan collegeidrott i USA är helt avgörande för att nå proffsligor och världselit, men ännu oftare är den absoluta höjdpunkten på idrottskarriären, så är elitidrottandet vid svenska lärosäten något annat. Det är ingen slump att man i Sverige använder uttrycket "dubbla karriärer" för elitidrott och högskolestudier. Många av de elitidrottare som studerar gör det nämligen av ren nödvändighet; den som nått högsta nivå i en kommersiell idrott avstår ofta högre studier, medan kloka idrottare som förstått att deras idrottsutövande inte kommer att resultera i ekonomiskt oberoende ser behovet av utbildning.

JÄ, POTENTIALEN ÄR ONEKLIGEN enorm, men vägen lång, innan svenska lärosäten på allvar kan använda elitidrotten för att skapa identifikation och bygga varumärke hos "vanliga" studenter och alumner. I den svenska idrottsmodellen är det idrottaren, föreningen eller landslaget som ska väcka känslor.

Ett exempel var när basketstjärnan Klara Lundquist i april blev klar för Washington Mystics i den prestigefyllda amerikanska proffsliigan WNBA. Då var det en "Alvikspelare" och "landslags-guard" medierna rapporterade om.

På hemsidan för Handelshögskolan, där Lundquist studerar, stod inte ett ord.

I korthet

De nödvändiga arkiven

De flesta tänker sällan på arkiv och besöker inte heller några. Och skulle de ramla in i ett vet de troligen lite om hur man navigerar. Men arkiven är en av samhällets grundbultar. Varför får de så lite uppmärksamhet?

Kanske tänker de flesta på trista, tysta och svårtillgängliga ställen som är till för antingen historiska forskare eller släktforskare. Och de sistnämnda kan i hög utsträckning sitta hemma vid datorn och få fram den information de söker. Men att faktiskt få bläddra bland de papper som en kvinna skrev för hundra år sedan ger en väsensskild annorlunda känsla än att titta på en inskannad sida.

En utgångspunkt för antologin *Arkivism. En handbok. Hitta, spara och organisera för framtidens historieskrivning* (Volante) – där Pousette Larsson och Lina Thomsgård är redaktörer – är att det är ont om kvinnor i de svenska arkiven. Och det ser inte ut att bli bättre i framtiden. Läsaren uppmuntras därför att kontakta sin farmor, mormor eller mamma. Eller leta fram en väninnas gamla lådor på vinden för att sortera och ordna allt som ska bilda personarkivet.

Vi kan alla vara med och bidra till vad som läggs in och vad som plockas fram i arkiven, vi är alla en del av historien. En av bokens viktiga poänger är att det vanliga är ovanligt i arkiven.

Läsaren förs på ett pedagogiskt sätt in i arkivens vindlande gånger och djupa källarvalv. Man beskriver vilka arkiv som finns och hur de är uppbyggda. Journalister, forskare och skönlitterära författare – till exempel Fatima Bremmer, Ida Östenberg och Karolina Ramqvist – berättar om vad arkivforskning har betytt för dem och ger tips på hur man söker efter det svårfunna.

Arkivism är välskriven och informativ, och dessutom elegant och läsvärd formgiven. En bok som jag har längtat efter utan att veta om det. Den funkar utmärkt som introduktion till arkivstudier, men också som en uppslagsbok för oss som jobbar litegrann i arkiv. Det är sällan enkelt att ta sig fram bland alla arkivboxar. Men det är väldigt roligt.

Cecilia Jonsson

Detta nummers recensioner:

Jan Knutsson kikar bakom kulisser; **Carl Rudbeck** beträder minerad mark; **Karin Stensdotter** undrar vad som har hänt i Frankrike; **Mats Fält** testar att vara vanlig; **Håkan Arvidsson** reser långt; **Ninna Rösiö** äter sämre; **Jonas Elvander** krigar kulturellt; **Helena Granström** lider med plågat geni; **Klas A M Eriksson** svingar ett tveeggat svärd; **Erik W Larsson** avfärdar forskning.

Richard Nixon och Henry Kissinger:
bägge tyckte illa om diplomater.

FOTO: DAVID HUME KENNERLY/GETTY IMAGES

Dådkraft i det fördolda

Den kan vara nog så svår att fånga – diplomatins kärna. Engelsmannen Robert Cooper, veteran i branschen, har bättre förutsättningar än de flesta att reda ut begreppen. Jan Knutsson, själv verksam i samma hantering, bistår och kommenterar.

POLITISK HISTORIA

Varken Richard Nixon eller Henry Kissinger tyckte om diplomater, enligt vad Robert Cooper berättar i boken *The Ambassadors. Thinking about Diplomacy from Machiavelli to Modern Times*. Nixon därför att han var övertygad om att de amerikanska diplomaterna såg ned på honom, Kissinger därför att han själv såg ned på diplomaterna.

Närmare bestämt menade Kissinger att dessa i regel var både fantasilösa och opålitliga, och därför stod i vägen för kreativa lösningar på de utmaningar som USA stod inför. Få utrikesledningar i modern tid har så systematiskt kringgått sin egen förvaltning som dessa båda.

Det enda Kissinger släppte taget om och överlät till byråkratin i Washington var sådant som han kallade ”generiskt”. Alltså andrarangsfrågor som bestod av process utan tydlig riktning, i Kissingers ögon till exempel Mellanösternproblematiken före oktoberkriget. Det kunde andra, såsom State Department (UD), få hålla på med. Som ett resultat av kriget ändrades dock förutsättningarna därvidlag, och då tog han över.

Visserligen åstadkom Nixon och Kissinger under stort hemlighetsmakeri ett antal större genombrott för amerikansk utrikespolitik, med öppningen mot Kina som det kanske mest spektakulära. Cooper invänder försiktigt att det ibland ändå kan vara bra för en utrikesledning att använda det maskineri som

står till dess förfogande. Genomförandet av en viss politik kan bli mer effektivt, och sannolikheten att fånga upp miss-tag ökar. Som exempelvis när Kissinger på egen hand bedrev rustningskontrollförhandlingar med Moskva, överskattade sina kunskaper, och räknade fel på antalet missiler med följd att ett sämre resultat för USA uppnåddes än vad som annars hade varit möjligt.

Robert Cooper, brittisk diplomat under många år i EU:s tjänst, och författare till flera tidigare verk om internationell politik, till exempel den viktiga *The Breaking of Nations* (2003), har skrivit en fascinerande bok om diplomatin och dess hantverk. Författarens breda bildning och stilistiska elegans gör läsningen till ett nöje. Trots titeln före- »

Ridå: kris i Berlin.

FOTO: GETTY IMAGES

kommer inte särskilt många ambassadörer i boken, i varje fall inte i huvudroller, men ingen större skada är skedd för det. Ämnet är diplomati i bredare mening. Cooper ursäktar sig för att inga kvinnor finns med, och hänvisar till det förflutnas förhållanden.

Tidsramen i *The Ambassadors* är 1600-talet och framåt, och geografiskt fokus är Europas framväxt från denna tidpunkt. Cooper gör ett antal nedslag i för Europa och västvärlden avgörande händelser. Perspektivet är i första hand de västliga stormakternas: Frankrikes omvandling till centralmakt och som en följd därav dess dominans av europeisk politik fram till Napoleons slutliga nederlag 1815, försöken att efter trettioåriga kriget (westfaliska freden) respektive Napoleons erövringståg återskapa stabilitet och ordning i Europa (Wienkongressen, ”den första multilaterala förhandlingen”), den tyska frågans utveckling under hela denna period, inklusive dess betydelse för den europeiska stormaktspolitiken, skapandet av efterkrigsordningen med den fransk-tyska rivalitetens omvandling till den centrala allians kring vilken det nya Europa byggdes, och lotssandet av Väst Europa genom kalla kriget fram till Tysklands återförening.

Cooper formar sin berättelse kring ett antal individer. Bland annat Machiavelli, Richelieu, Mazarin, Talleyrand, Kennan, Truman, Acheson, Bevin, Marshall, Adenauer, Monnet, Schuman, Kissinger, Kennedy, Chrusjtjov, Brandt och Kohl passerar förbi, liksom Paasikivi och den danske utrikesministern Scavenius. De skeenden och personer som förekommer har visserligen beskrivits och analyserats i ota-

liga andra sammanhang, men *The Ambassadors* utger sig inte för att vara någon rak historieskrivning.

Avsikten är en annan: att i skärningspunkten mellan viktiga utrikespolitiska skeenden, och individer som på ett eller annat sätt har haft avgörande inverkan på dessa, försöka fånga något av diplomatins kärna. Cooper har valt ut personer som han säger sig beundra. Inte nödvändigtvis för deras oklanderliga personliga uppträdande – exempelvis skulle inte Talley-

”Cooper pekar på att Kennedy i sin tur nästan var den ende i den amerikanska ledningen som hade tänkt igenom konsekvenserna av ett kärnvapenkrig.”

rand, Coopers favorit, klara en granskning i dagens personalansvarsnämnder särskilt väl – utan för att de på ett eller annat sätt har haft insikt, framgång, och i detta bidragit med något positivt.

Chrusjtjov gjorde sig i samband med Kubakrisen skyldig till alla tänkbara kardinalfel. Cooper räknar upp dem: han försökte inte förstå motsidan, vilka dess olika optioner var, och hur USA skulle komma att reagera på de sovjetiska åtgärderna. Men ändå: till slut, vid avrundens brant, använde han den möjliga reträttväg som Kennedy erbjöd, och räddade därmed världen från den yttersta katastrofen. Ett slags återtagets hjälte, alltså. Ett av flera avgörande moment var när den sovjetiske ambassadören i Washington, Dobrynin, en bit in i händelseförloppet togs i bruk som budbärare. Därmed möjliggjordes kommunikation mellan Washington och Moskva av sådan kaliber som krävdes för att hitta en utväg ur kri-

sen. Att kunna förmedla budskap i känsliga situationer är, mycket riktigt, en av diplomatins många grannliga uppgifter.

Cooper pekar på att Kennedy i sin tur nästan var den ende i den amerikanska ledningen som hade tänkt igenom konsekvenserna av ett kärnvapenkrig. Den misslyckade Grisbuktsinvasionen fanns i färskt minne, och han litade därför inte riktigt på de militära rådgivarna. Cooper beskriver en policydiskussion som under de avgörande veckorna böljar fram och tillbaka, motsägelsefull och delvis kaotisk. Kanske för att det är så beslutsprocesser i akuta skeenden ser ut. Han påminner om att det inte var förutbestämt i att krisen skulle sluta väl. Både Kennedy och Chrusjtjov hade avgörande betydelse för att den trots allt gjorde det.

Helmut Kohl, vidare, förenade alla de egenskaper som krävdes för att föra ett av efterkrigstidens mest komplicerade projekt i Europa, den tyska återföreningen, i hamn: långsiktigt perspektiv, god politisk instinkt, fast handlag, känsla för tajmning, och i de avgörande ögonblicken hänsynslöshet. Han visste exakt vad han ville, och såg till att operera med amerikanskt stöd genom George Bush, mot vilket Mitterrands (som sade att han tyckte så mycket om Tyskland att han gärna ville ha två) och Thatchers motstånd stod sig slätt.

Konrad Adenauer visste också exakt vad han ville. I motsats till ett antal lands-

män såg han hellre ett delat Tyskland i väst, suveränt och kapabelt att självt bestämma sin allianstillhörighet, än ett enat men neutralt Tyskland utan sådan förankring. Adenauer byggde tillräckligt internt stöd för denna linje, och lyckades få västmakterna, inklusive Frankrike, att lita på Västtyskland.

Willy Brandt, å andra sidan, fick Sovjetunionen att lita på att Västtyskland inte hade några expansiva avsikter österut. Brandts slutsats efter Berlinkrisen att (Väst) Tyskland befann sig i en återvändsgränd ledde till östpolitiken, det vill säga: samexistens och acceptering av gränserna efter andra världskriget. Därmed erkändes DDR och den sovjetiska intressesfären i Östeuropa. Särskilt det sistnämnda uppskattades inte av alla, särskilt inte öster om järnridån, men bidrog från Bonns utgångspunkter till större normalitet och stabilitet. Tyskar på båda sidor gränsen kunde i större utsträckning mötas. Återföreningsfrågan lämnades öppen.

Ytterligare ett exempel i *The Ambassadors* på säkert utrikespolitiskt handlag är Harry Truman, en av efterkrigsordningens mer osannolika arkitekter. Truman, från början kraftigt underskattad, tog efter Roosevelts död i krigets slutfas över presidentposten. Han hade sin bas i Kansas lokalpolitik, saknade i stort sett utrikespolitisk erfarenhet, men visade sig vara både beslutsför och ha en synnerligen väl utvecklad känsla för vad som var väsentligt.

Det började inte riktigt så. Roosevelt hade levt i föreställningen att Stalin liksom de flesta kunde vinnas över med charm och en personlig relation. Truman gjorde inledningsvis samma misstag. Stalin var en "fine man", trodde han, som det gick att förhandla med, ungefär som med en partiboss från det lokala demokratiska partiet i Kansas. Men när verkligheten sade honom något annat anpassade han sig snabbt. (Stalin om Truman: "en man utan betydelse", en om möjligt ännu större missbedömning).

Trumandoktrinen, Marshallhjälpen och Nato lade grunden för den fred och det välstånd i Europa som består intill denna dag. Inte heller Europeiska kol- och stålgemenskapen, i praktiken ett fredsavtal mellan Frankrike och Tyskland, hade varit möjlig utan amerikanskt ledarskap, menar Cooper. Truman var stolt över att USA, efter att ha besegrat sina fiender, kunde omvandla dem till vänner. USA:s försvarsåtaganden i Europa gjorde att Tyskland inte behövde upp-rusta över en gemensam ram. Det möjliggjorde i sin tur för Frankrike att efter 400 år av motsättningar, och en politik konsekvent inriktad på att motverka en stark tysk statsbildning, byta fot (om än det här var fråga om ett delat Tyskland). Det nya Europa byggdes kring detta par snarare än kring dess motsättningar. Nyckelpersoner på fransk sida var bland andra Jean Monnet och Robert Schuman. Dessa arbetade nära och kreativt med Washington, London och Bonn, varefter Schuman klarade av att förankra resultatet inrikes-

"Inte heller Europeiska kol- och stålgemenskapen, i praktiken ett fredsavtal mellan Frankrike och Tyskland, hade varit möjlig utan amerikanskt ledarskap, menar Cooper."

politiskt. Cooper talar om "Monnetmetoden": ett kontinuerligt och intensivt arbete med att skapa personliga och institutionella nätverk, som sedan effektivt användes för politiska mål.

Truman byggde upp institutioner av högsta kaliber och valde medarbetare på samma nivå: Marshall, Acheson, Hopkins, Kennan, för att nämna några. Och han

tvekade inte att korrigera sina misstag. Dit hörde utrikesminister Byrnes, som i Coopers beskrivning bedrev komplexa förhandlingar på känsla, utan förberedelser, tydliga mål, eller röda linjer. Eftersom Byrnes litade på sin personliga charm, lyssnade han inte ordentligt på motparten, vilket ledde till felsteg, bland annat i förhållande till Moskva.

Truman gav honom prompt sparken och utnämnde istället Marshall, som var

Krigsrubriker: kris på Kuba.

FOTO: DN

Byrnes raka motsats. Denne lyssnade alltid noggrant, mindes allt, tänkte innan han talade, var artig, återhållsam, rådgjorde med sina medarbetare innan han bestämde sig, och tvekade aldrig att säga emot sina överordnade. Truman följde här utan att veta det Machiavellis råd till fursten: välj rådgivare som är uppriktiga och vågar säga emot, inte rådgivare som bekräftar dig. Churchill, medveten om sina brister, gjorde enligt Cooper detsamma.

En annan nyckelperson på amerikansk sida var George Kennan, tillsammans med Machiavelli en av de få egentliga diplomaterna i boken. Kennan var författare till det så kallade Långa Telegrammet, av Cooper utnämnt till historiens mest berömda diplomatiska depesch. Han satte ord och struktur på den utveckling som man i Washington såg, men ännu inte rik-

tigt hade förstått och formulerat.

Tro inte att ryssarna är som vi, var budskapet. Vi kan inte förvänta oss att Moskva delar vår syn eller våra mål, och vi kan inte förhandla med dem på normalt vis. Sovjetunionen är i grunden svagt. Det söker legitimitet, och retirerar när det möter motstånd, men expanderar när det kan. Det föll på USA att sätta gränser för

Moskva. Det var orealistiskt att tro att FN kunde bli en garant för freden. *Containment*, som strategin kom att kallas, var i sitt ursprung inte primärt militär, utan politisk. Det handlade i Kennans ögon om att vinna kriget, men politiskt, med tålmod. Hans frustration över att ingen i Washington lyssnade på honom hade byggts upp under lång tid. Plötsligt lyssnade alla på honom. Cooper tar tillfället i akt för att understryka betydelsen av att välja rätt tidpunkt. Det hjälper inte att ha rätt om tidpunkten är fel.

Det finns i själva verket gott om tillfällen i utrikespolitiken då det bästa är att inget säga och inget göra. Den österrikiske utrikesministern Metternich var under en period sitt lands ambassadör i Paris, samtidigt som Talleyrand var fransk utrikesminister. Metternich klagar över att Talleyrand aldrig verkade göra något. Det, säger Cooper, var korrekt uppfattat av Metternich, som ändå missförstod saken. Talleyrand, vars yrkesmässiga repertoar bestod av människokänedom, tålmod, charm och kvickhet, väntade alltid kyligt in rätt ögonblick. "Sur-tout pas trop de zèle", sade han, alltså bättre lat och begåvad än aktiv och något mindre begåvad. Också det gäller än idag.

Cooper ägnar huvuddelen av *The Ambassadors* åt stormakter, men vill uppenbarligen bredda bilden genom att skriva också om ett par mindre europeiska länder. En småstat är en stat vars existens inte är garanterad, säger han. Valet faller på Danmark och Finland. Han framhåller dem som två stater som har manövrerat särskilt skickligt utifrån rådande realpolitiska förutsättningar. I båda fallen i förhållande till en stor granne, som länderna på en och samma gång måste försöka hålla på visst avstånd, men samtidigt finna former för samverkan med, eftersom de är just grannar.

I Danmarks fall handlar skildringen om relationerna till Tyskland från 1800-talets andra hälft fram till andra världskriget. Danmark är ett djupt demokratiskt land som tar hand om sitt eget folk väl och avstår från att mästra andra. Efter det katastrofala kriget mot Preussen 1864 ändrade man kurs, och klarade att värna sin integritet, också under den tyska ockupationen 1940-45.

I Finlands fall är det främst Paasikivi som är Coopers hjälte. Inget land i Europa har under efterkrigstiden så framgångsrikt värnat sin suveränitet och sitt handlingsutrymme som Finland i förhållande till Sovjetunionen, säger han, och konstaterar att mindre stater behöver skickliga diplomater ännu mer än större. När dessa är respekterade skaffar de sina länder oproportionerligt stort inflytande. >>

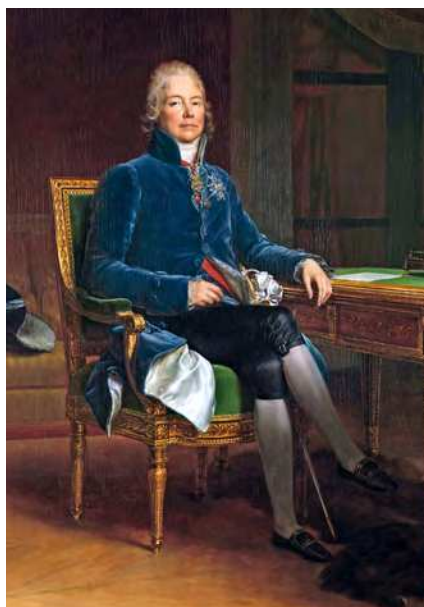
I det har Cooper förstås rätt, vilket inte hindrar att skildringen i denna del har en lätt ton av klapp-på-axeln. Det kan småstatsmedborgaren irritera sig över. Men viktigare att notera är att synsättet att det är skillnad mellan mindre och större länder fortfarande, bakom den mer eller mindre polerade ytan i det mellanstatliga umgänget, i högsta grad är en realitet.

En skicklig diplomat, vad är alltså det? Cooper beskriver Machiavelli: någon som lyssnar, är intressant att tala med, tänker framt, skriver väl, och som utifrån en korrekt bedömning av motparten och av de handlingsalternativ som står till buds kan hantera divergerande intressen. Företrädesvis genom förhandling istället för konfrontation, eller i värsta fall krig. (Bortsett då från att i en del fall så är faktiskt syftet med ett visst agerande just krig.)

Är Coopers beskrivning fortfarande relevant? Ja, utan tvekan. Trots att de yttre omständigheterna på många sätt idag är helt andra än i det även nära förflutna: globaliseringen, internet, framväxten av multilaterala institutioner, omedelbar nyhetsförmedling, sociala medier, direkta kontakter mellan beslutsfattare i huvudstäder, EU-kontextens kontinuerliga förhandling och sammanjämkning, satellitövervakning, teknologitveckling i hisnande hastighet, behovet av exportunderstöd, ett nytt överlevnadshot i form av klimatkrisen, geokonominns återuppdykande, fortsatta utvecklingsutmaningar och så vidare. Diplomaternas uppdrag har breddats till att omfatta en lång rad uppgifter som går vida utöver dem som beskrivs i *The Ambassadors*. Det säger sig självt att något pris för exempelvis fint arrangerade utställningar av motorsågar eller motsvarande inte delades ut vid de årliga sändebudsmötena i 1600-talets Paris, där det första utrikesministeriet just hade skapats av Richelieu.

Men kärnan i rollen är densamma. Nyhetsflöden ersätter inte personliga kontaktytor, och en snabb händelseutveckling tar inte bort betydelsen av en fördjupad förståelse av motparter eller av situationer. Snarare tvärtom. Utrikespolitik på den nivå som Cooper beskriver handlar om att hantera flöden under stor osäkerhet. Tillfälligheter, slump, ren tur eller otur, och instinkterna hos beslutsfattaren spelar en viktig roll. ”Man prövar en väg, som visar sig vara en återvändsgränd, hittar sedan rätt, och i bästa fall har man till hälften förstått vad man gör”, lyder hans beskrivning.

Diplomati är, kort sagt, ett yrke, med universellt språk och specifika metoder. Detta faktum tappas då och då bort i hastigheten, alltjämt, ibland rentav av

Talleyrand: såg Napoleons brister.

FOTO: ALAMY

utrikesministerier själva. Dess betydelse ökar när stabila rambetingelser och utrymme för självförverkligande ersätts av en situation där, med författarens språkbruk, revolutionära stormakter utmanar den rådande ordningen. Det som åsyftas i boken är Kina och Ryssland, och det nya läge i internationell politik som tycks vara på väg att ta form.

Som väl redan har framgått är Coopers världsbild solitt grundad i realia och maktförhållanden. Det ligger i staters och människors natur att konkurrera med varandra. Fred och välstånd är inte mänsklighetens självklara tillstånd, utan måste skapas av stater och därefter ständigt försvaras. Historien är inte en rak, förutbestämd linje. Den är inte ett projekt som genom ingenjörskonst skall åtgärdas en gång för alla, och som därefter är färdigt. Den tar, så att säga, aldrig slut.

Har kommer läsaren närmare det halvt outtalade grundbudskapet i *The Ambassadors*. Tappa aldrig markkontakten i utrikespolitiken, verkar Cooper säga, för då slutar det som regel illa. Men stater som tillämpar det upplysta, i motsats till det snäva, egenintresset, och som försöker göra det goda när det är möjligt, har större legitimitet än de stater som inte gör det. Det är graden av legitimitet som sist och slutligen avgör hur stark en stat och ett samhälle är. Internt genom sammanhållning och ekonomisk utveckling, externt genom att upprätthålla samarbeten vilka skapar ömsesidigt beroende. Alltså inte genom territorier och erövring, eller genom att använ-

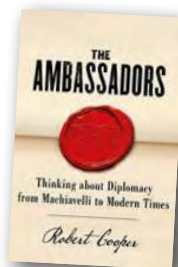
da utrikespolitiken för att bedriva inrikespolitik. För stormakters vidkommande betyder det att deagnar både helheten och i förlängningen därmed också sig själva genom att lämna utrymme åt mindre stater. Detta är vad som utmärker västvärldens institutionella ankare, EU och Nato.

Det kan förefalla udda att idag uttrycka beundran för personligheter som Machiavelli, Talleyrand och Richelieu bland andra. Men Coopers huvudpoäng när det gäller Talleyrand är att denne tidigare än alla andra förstod att grunden för legitimitet höll på att förändras. Hans såg att Napoleon trots sitt militära geni saknade politisk strategi, och att alla hans krig därför skulle sluta med katastrof för Frankrike. I fallet Richelieu eftersom det som räknades för denne var statens interna konsolidering och därmed tillhållande av en ordnad och säker ram, inte dess territoriella expansion. Och ifråga om Machiavelli för dennes grundbudskap i *Fursten*, nämligen att det är politiken, inte kriget, som till slut är den enda möjligheten för stater att styra sitt eget öde.

På sätt och vis knyts budskapet i *The Ambassadors* ihop av det kapitel i slutet som handlar om två diplomatiska tjänstemän av lägre rang, britten Frank Foley och japanen Chiune Sugihara. De är under andra världskriget konsulter för sina länder i Berlin respektive Kaukasus. Genom att antingen tänja på huvudstädernas instruktioner till bristningsgränsen, eller genom att direkt bryta mot dem, utfärdar de många tusen viseringar till judar som annars hade gått en säker död till mötes. De följde sina instinkter, i det tysta, utan tanke på nytta för sig själva. Deras historier har endast genom tillfälligheter kunnat pusslas ihop långt i efterhand. Också individens val när det gäller legitimitet och integritet har, med andra ord, sin betydelse.

Kanske skulle man rentav kunna beskriva grundhållningen i *The Ambassadors* som, fritt tolkad, idealism grundad i realism. En försiktig hållning, utan tvekan, men inte uppgiven, och ingalunda värderingsfri. ✂

Jan Knutsson

THE AMBASSADORS
THINKING ABOUT
DIPLOMACY FROM
MACHIAVELLI TO
MODERN TIMES
ROBERT COOPER

Weidenfeld & Nicholson 2021

Guds vrede: USA är nu Irans hatade fiende.

FOTO: ALAMY

De oläkta sår

GEOPOLITIK

Hur kunde det som började så bra sluta så dåligt, hur kunde en ömsesidig sympati mellan USA och Iran sluta i till synes oförsonlig fiendskap och bitterhet? Svaret på de frågorna, eller i alla fall ett försök till svar, ger John Ghazvinian i sin omfattande studie *America and Iran*. Ghazvinian är född i Iran, utbildad i England och numera verksam vid University of Pennsylvania.

Jag säger försök till svar; på frågor som dessa finns knappast några definitiva och slutgiltiga sådana. Det handlar om tolkningar och avvägningar som alltid kan göras annorlunda. Sålunda kan jag redan höra vissa läsare av boken tycka att författaren är alltför kritisk mot Washington och för snäll mot Teheran. Andra läsare hamnar kanske till slut i den gamla och ack så banala sanningen att det sällan är ens fel när två träter.

Ämnet är minerad mark. Det går

knappast att skriva en helt objektiv och invändningsfri redogörelse för något som rymmer så mycket hat och heta känslor. Författaren kunde gott ha ägnat större utrymme åt de brutala dragen hos den islamiska republiken. Men det hindrar inte boken från att vara en informativ och välskriven skildring och analys som ger den nödvändiga bakgrunden till en av dagens och säkerligen också morgondagens farligaste storpolitiska konflikter.

Föga överraskande – och rimligen helt naturligt – har Ghazvinians bok en anakronistisk slagsida. Redan på sidan 80 (av 667) är han framme vid 1900-talets början, för det var då som de både länderna på allvar etablerade kontakt.

Innan dess hade det mest varit beundran på avstånd. Grundlagsfäderna – Franklin, Jefferson och Madison – var alla klassiskt bildade och hyste höga tankar om det gamla Persien och dess härskare Cyrus, Darius och Xerxes.

I Iran, eller Persien som det fortfarande kallades, fanns det redan på 1800-talet

bland stora grupper en generellt hög uppskattning av, för att inte säga beundran inför, USA på grund av dess liberalism och anti-imperialism.

Till det kom strategiska och geopolitiska övervägningar. USA har haft geopolitisk tur, skyddat som det är av två oceaner och omgivet av vänliga eller i alla fall ofarliga grannar. Iran har haft en enastående geopolitisk otur, ständigt omgivet av hotfulla grannar. I väst av det osmanska imperiet och senare av ett aggressivt i Irak, i norr av Ryssland och i öst av ofta krigiska stammar från Afghanistan, och senare också av brittiska imperialister som hade strategiska intressen i Afghanistan.

De första amerikanerna i Iran var missionärer under 1800-talets första hälft. De byggde inte bara kyrkor, utan även skolor och sjukhus. Dessa missionärer hade vanligen goda relationer med makten; shahen utfärdade ett dekret som befallde att ingen fick skada dem. Relationerna var länge så vänskapliga att man

>>

talade om "persophilia". Persiska mattor blev högsta mode inom det bemedlade borgerskapet i USA. Edward Fitzgeralds översättning av Omar Khayyams fyrradningar blev en poetisk bästsäljare.

I de tidiga diplomatiska kontakterna mellan de båda länderna var det Persien (det var först 1935 som landet bytte namn till Iran) självt som ville se ökad amerikansk inblandning i landets angelägenheter för att i möjligaste mån stäva ja eller åtminstone balansera de ryska och brittiska intressen som tedde sig alltmer hotfulla. Landet var en bricka i det som brukar kallas *The Great Game* mellan Ryssland och Storbritannien. Ryssland ville skaffa sig hamnar vid Persiska viken och Storbritannien ville ha säkra förbindelser från Medelhavet till Indien. Persien blev en spelplats för denna maktkamp mellan två av tidens stormakter. Man hoppades att USA skulle kunna hjälpa till att få stopp på det. Men under 1800-talet bekände sig USA i gör-ligaste mån till en isolationistisk utrikespolitik. Washington såg med misstänksamhet på snärjande allianser med främmande makter Efter mycket om och men undertecknades 1857 ett avtal mellan länderna som gav amerikanska medborgare immunitet från persiska lagar och frihet från att betala skatt i landet. Mer än så blev det inte; ändå gav det shahen ett dokument att använda mot britterna som var den stora fienden fram till mitten av 1900-talet, då det var USA:s tur (eller snarare otur) att axla den rollen.

Om Iran hade saknat egentlig strategisk betydelse för USA, skulle allt detta förändras med början av 1900-talet då olja blev en tillgång och stridsäpple. På bara några år blev oljan från en livsviktig resurs för det brittiska imperiet, inte

minst för att man hade övergått från en koleldad till oljeeldad örlogsflotta. Storbritannien gjorde sitt yttersta för att skaffa sig i stort sett monopol på landets oljetillgångar och genomdrev koncessioner som gagnade imperiet men däremot inte Iran. Till engelsmännens irritation stod USA inte passivt bredvid och tittade på, utan strävade efter att få sin del av kakan, även om man hade hyfsat gott om egna tillgångar. Iran uppmuntrade alltså ökat amerikanskt inflytande för att hindra Det Perfida Albion från att glupskt roffa åt sig.

"Så började", skriver Ghazvinian, "en av de stora outtalade rivaliteterna under 1900-talet: kampen mellan USA och Storbritannien om Irans väldiga oljefyndigheter. Det var en rivalitet mellan gentleman som man sällan officiellt talade om. Men den skulle utgöra bakgrunden till

"Medan honoratiores smörjde sina redan välsmorda kråsar i Persepolis, led andra delar av landet av hungersnöd. Shahen började visa vissa tecken på storhetsvansinne."

många av det viktigaste och mest omvälvande händelserna i Irans historia." Det var en tid då båda länderna hade en positiv grundinställning till varandra. Persiska diplomater turnerade runt om i USA för att stimulera till ökade kulturella och ekonomiska förbindelser. Det var ett unikt ögonblick av möjligheter "before the songs of innocence turned into songs of experience". Allt var möjligt och ingen var arg på någon.

I början av 1900-talet hade en demokratisk revolution skakat Persien, men man lyckades aldrig med att etablera en stabil demokrati – varken Ryssland eller England ansåg sig vara betjänt av någon-

Jubileum: varken lyxen eller notan visste gränser.

FOTO: GETTY IMAGES

ting sådant. Den siste kungen av Qajardynastin var en odugling och skickades i landsflykt. Reza Shah Pahlavi fick makten under närmast kuppattade men formellt demokratiska former.

Han var en hårdhänt militär och diktator som ville modernisera landet. Han byggde hellre järnvägar än moskéer; han nedvärderade det muslimska arvet till förmån för den gamla, anti-ka traditionen. Han avskaffade den muslimska kalendern och ersatte den med en tideräkning som utgick från det gamla Iran. Hans förebild var Turkiets Kemal Atatürk. Reza Shah avpolletterades 1941 av England och Ryssland, som fruktade att Nazi-Tyskland skulle få inflytande i det nu så strategiskt viktiga Iran. Han efterträddes av sin son, Mohammed Reza Shah, som kom att bli landets sista kung.

1953 inträffade en avgörande händelse i relationen mellan USA och Iran. Ända sedan dess har det vilat något av ett mörkt moln inte bara över shahen utan över relationen mellan USA och Iran rent allmänt. Två år tidigare hade den enormt populära Mohammad Mosaddeq valts till premiärminister och bland annat sjösat en omfattande och ambitiös jordreform. Och det gick väl an. Men när Mosaddeq dessutom nationaliserade landets oljetillgångar gick han för långt och hotade framför allt engelska intressen. USA skickade Kermit Roosevelt till Teheran, där han orkestrerade en statskupp. Mosaddeq avsattes, fängslades och levde resten av sitt liv mer eller mindre i hus-

arrest. Sedan återgick allt till den gamla och alltmer brutala ordningen. Kuppen mot Mosaddeq är än i denna dag ett sår som inte har läkt i förhållandet mellan Amerika och Iran.

Den nye shahen var också han mån om att modernisera sitt land, men han var på många vis sin fars motsats. Han var utbildad i Schweiz, älskade att omge sig med detta livets goda och var förtjust i pomp och ståt. Ökänt är hans firande av det iranska kungadömet 2500-årsjubileum i den gamla huvudstaden Persepolis. Där samlades krönte huvuden och kändisar för en hejdundrande fest med catering från Maxim's i Paris, lyxen (och notan) visste inga gränser. Medan honoratiores

Mohammad Mosaddeq: hotade brittiska intressen.

FOTO: TT

smörjde sina redan välsmorda krås i Persepolis, led andra delar av landet av hungersnöd. Shahan började visa vissa tecken på storhetsvansinne.

Länge rådde det i huvudsakligen oproblematiske förbindelser mellan Iran och USA – särskilt med republikanska presidenter i Vita huset. Iran sågs som viktig buffert mot Sovjetunionen i norr och som en stabiliserande kraft i ett annars oroligt Mellanöstern. Det innebar att shahan hade fria händer att köpa USA:s modernaste och mest avancerade vapensystem. Han shoppade från vapentillverkarnas kataloger som andra gör från Ikeakataloger. Vid ett tillfälle hade det iranska flygvapnet mera avancerad utrustning än vad USA:s eget hade.

Det går inte att frångå shahan att han ofta genomförde framgångsrika kampanjer i syfte att modernisera sitt land och därigenom skapa en ofta överraskande sekulär medelklass. Men framgångarna kom med ett högt pris. Alla protester slogs ner med en ständigt ökande brutalitet. Savak – säkerhetspolisen – fängslade och torterade all opposition. Men Savaks våld skapade bara ännu större protester som slogs ner med upptrappad repression.

Först i Iran, senare i Irak och till sist i Frankrike nedkallade en viss Ruhollah Khomeini Guds vrede över den ogudaktige monarken. Men få brydde sig om en obskyr mullas yrande. Till slut, efter ständigt våldsammare manifestationer, tog USA sin hand från shahan, som tvingades i en landsflykt som först beskrevs som temporär men som nog alla begrep de facto var slutet på en mångtusenårig monarki.

Efter den islamiska revolutionen 1979 och Khomeinis triumfatoriska återkomst till sitt land blir Ghazvinians bok något av ett försiktigt försök till förståelse för Irans politik, men utan att därför bortse från dess brutala och totalitära sida. Han avfärdar upprepade gånger alla anklagelser om att de ledande ayatollorna skulle vara irrationella fanatiker. Han vill visa att de är rationellt kalkylerande politiker vars mål i första hand alltid har varit att själva behålla makten. Khomeini framställs som en mästare i att navigera mellan olika intressen och visade ofta ett förvånande pragmatiskt sinnelag.

Sedan dess har relationen mellan länderna stadigt försämrats. Inte minst sedan president Carter lät shahan komma till USA för läkarvård. Protesterna mot det beslutet ledde till anti-amerikanska demonstrationer i Teheran, som kulmine-

rade i ockupationen av USA:s ambassad. Ockupanterna trodde att de skulle stanna bara någon vecka; de blev kvar i ambassaden i 444 dagar. Ockupationen har blivit ytterligare ett sår som ännu inte har läkt. Minnet av den låg väl delvis bakom USA:s enligt många så okloka beslut att stödja Irak i det långa blodiga kriget med Iran. En annan politik i den frågan hade ändrat världshistorien och då sannolikt till det bättre. Det hade inneburit en möjlighet att åter släppa in Iran i värmen.

Irans minst sagt aggressiva hållning till Israel är också en till synes oöverkomlig stötesten. Ofta anförs president Ahmadi-nejads tal från 2005 som typiskt för Irans oförsonliga inställning. Han påstods ha sagt att Israel måste "sopas bort från kartan". Det är, skriver Ghazvinian, en tendentiös, för att inte säga felaktig översättning. I en finstilt not på två sidor av närgången textläsning menar han att en översättning rimligen bör lyda att Israel "will have to wither from the pages of history". Ghazvinian erkänner att yttrandet är "ovänligt, kanske till och med fientligt, men inte krigiskt".

Och sedan var det förstås det här med kärnvapen, och nu tar Ghazvinian tämligen ensidigt ställning för Teheran. Han påpekar att Israel ända sedan mitten av 1990-talet har hävdat att Iran är kanske bara månader från att ha en bomb, men ännu så här ett kvartsekel senare har inga bevis producerats. Khomeini hade en

gång för alla slagit fast att massförstörelsevapen var förbjudna – haram – enligt muslimska lagar. Det var inga tomma ord. När Irak använde gas i kriget vägrade Khomeini att svara med samma medel. Ayatollorna är inga galningar. De vet att om Iran skulle använda kärnvapen mot Israel, skulle vedergällningen bli snabb och katastrofal; på några timmar skulle den islamiska republiken inte vittra bort från historien utan snabbt och brutalt sopas bort från kartan.

Avslutningsvis ser han en avspänning mellan de två länderna som en win-win-situation för hela regionen. Han hyser föga hopp om att det skulle kunna ske. I båda länderna finns inflytelserika grupper där hatet är alltför djupt rotat. Dessutom skulle konservativa sunnimuslimska länder förlora inflytande i Washington med en normalisering mellan länderna. För att hitta lite hopp måste han gå tillbaka till 1300-talet och citera poeten Hafez ord om näktergalen som efter lång och sorgsen tystnad skall återvända till rosensträdgården och då brista ut i sång. ✨

Carl Rudbeck

**AMERICA AND IRAN
A HISTORY 1720 TO
THE PRESENT**
JOHN GHAZVINIAN
Knopf 2021

Närodlat terror: attentatsmännen var alla fransmän.

FOTO: DENISE CHALRE/TT

Oheligt krig

RELIGION

I en tv-intervju berättade islamkännaren och forskaren Gilles Kepel hur han då François Hollande just hade tillträtt 2012 begärde och fick till stånd ett möte med den nyvalde presidenten. Kepel tyckte sig se mycket oroande tecken på att en ny sorts inhemsk islamistisk terrorism hotade landet, vilket han talade om för Hollande. Jaha, jaha, svarade Hollande, det var jätteintressant, tack så mycket. Och sen gjorde Hollande absolut ingenting, vilket möjligen är begripligt med tanke på att makthavare säkert får massor av tips om olika faror som hotar, och att de inte kan åtgärda allt direkt.

Ändå utgår jag ifrån att François Hollande ångrade att han inte hade lyssnat på just Gilles Kepel då satirtidningen *Charlie Hebdo*s hela redaktion mejades ned av islamistiska terrorister i januari 2015. Ett attentat som bara ett par dagar senare följdes av ytterligare ett mot en judisk livsmedelsbutik, och i november samma år genomfördes ett ännu större attentat mot konsertscenen Bataclan, uteserveringar i Paris och stadens största arena, Stade de France, där en vänskapsmatch i fotboll spelades, och där bland andra presidenten själv var närvarande.

Terroristerna visade sig alla vara frans-

ka (och i det sista fallet även belgiska) medborgare. De var födda och uppvuxna i Frankrike/Belgien. De hade gått i skolan här och bodde i princip fortfarande kvar i de kvarter och förorter de aldrig hade lämnat. Och det var just detta som var nytt, förbryllande och skrämmande i det Frankrike som förvisso har en lång historia av islamistiska attentat, men där dessa utförts av algeriska befrielse- och terrorgrupper, alltsedan kolonialtiden.

Och nu uppstår förstås frågan: Vad är det som har hänt i Frankrike egentligen? Vilka är landets muslimer? Vad tycker och tänker de? Hur många är det som redan är eller skulle kunna bli terrorister?

Den forskning som funnits länge kring de här frågorna förstärks nu ytterligare och framförallt när en ny aktör stiger fram, Hakim El Karoui, kulturgeograf verksam vid tankesmedjan *Institut Montaigne*. Redan i september 2016 kommer han ut med rapporten *Un islam français est possible* (En fransk islam är möjlig), där han med hjälp av ett brett underlag får fram en klar och tydlig bild av de franska, och till Frankrike invandrade, muslimerna. Hur många de är, hur gamla, vilken utbildning de har, vilka religiösa regler som är viktiga för dem och hur det fungerar (eller inte) att leva som muslim i det franska samhälle som ju

är programmatiskt sekulärt. Det resultat som väcker häftigast debatt är att av Frankrikes cirka fyra miljoner praktiserande muslimer bekänner sig ungefär en fjärdedel till en politisk islam, alltså en islam (oftast salafism) där sharia trumfar lagstiftningen. Denna grupp är enkelt uttryckt fattig, ung, dåligt utbildad och lever i det vi skulle kalla utanförskapsområden. Gruppens tolkning av islam kräver också ett tydligt avståndstagande gentemot det omgivande samhället, något som senare i den franska debatten har kommit att kallas *separatism*.

I slutet av den här rapporten kommer El Karoui även med ett antal förslag på hur man via lagstiftning och regler på alla berörda nivåer i samhället, från förskola, föreningsliv till beskattning, på sikt ska kunna motverka och komma till rätta med denna separatism. Och för den som följer fransk politik är det senare lätt att konstatera att den lag mot separatism som klubbadades i båda kamrarna under vintern 20/21 var i stort sett identisk med El Karouis förslag.

El Karoui har sedan dess publicerat ytterligare fem rapporter där han fortsätter undersökningen av ideologin islamism och dess geopolitik. Här har Frankrike stått i centrum, men också den stora muslimska (och många gånger isla-

mistiska) omvärlden och de inbördes relationerna är grundligt genomtröskade. Man kan med fog påstå att El Karoui är en forskare och intellektuell som då och då ställer kollektiva förutfattade meningar på ända via sina breda undersökningar. Med kvantitet i undersökningsmaterialet får han fram en kvalitet i resultaten som är omöjlig att vifta bort.

I boken *Les militants du djihad – portrait d'une génération* (ung. De övertygade jihadisterna – porträtt av en generation), fördjupar Hakim El Karoui och hans medförfattare historikern Benjamin Hodayé, kunskaperna om den mest extrema minoriteten av salafisterna, de unga européer som har vikt sitt liv åt, och ofta dött för, jihad, eller det vi kanske något slarvigt kallar heligt krig i islams namn.

Författarna benämner den grupp de undersöker "militanta jihadist", och definierar dem som de som antingen har rest till Syrien/Irak och stridit för den under en period existerande Islamiska staten, eller har försökt resa dit men stoppats på vägen. I gruppen ingår också de som har planerat ett attentat på europeisk mark och antingen genomfört det eller blivit hindrade av respektive lands polis. Tiden för undersökningen är 2010-talet, och i materialet ingår 1 460 jihadist, hälften från Frankrike, övriga från Storbritannien, Tyskland och Bel-

"Vilka förutsättningar finns på plats för att ett område eller ett kvarter ska frambringa ett stort antal jihadist?"

gien. Författarnas huvudsakliga källa har varit respektive lands press.

Det handlar alltså om att ur den i tidigare rapporter synliggjorda stora gruppen islamister eller som det oftast handlar om, salafister, vaska fram dem som utöver ett rigoröst religiöst leverne (i profetens efterföljd) i uppenbar konflikt med majoritetssamhället, även tagit steget över ytterligare en gräns, och gjort våldet till en fundamental del av "kampen" – och ideologin. Författarna betonar att det inte handlar om att förstå *varför* dessa blev jihadist, utan *hur*. Vilka förutsättningar finns på plats för att ett område eller ett kvarter ska frambringa ett stort antal jihadist?

I svaret ringar man in ett antal faktorer som alltid kan konstateras. Det handlar som väntat om områden (oftast förorter till de största städerna) med låg socioekonomisk nivå. Det är även områden där utomeuropeiska invandrare (första, andra och även tredje generationen) är dominerande. Av dessa är även majori-

Utanförskapsområden: föder militanta jihadist.

FOTO: PHILIPPE LOPEZ/GETTY IMAGES

teten "kulturella muslimer", även om de inte är utövande, och slutligen är befolkningen i dessa områden betydligt yngre än riksgenomsnittet.

Samtidigt konstaterar författarna att det finns nästan oändligt många fler områden med samma förutsättningar som *inte* har sett en stor andel av sin unga

Myndigheter och lokala politiker blunda eller uppmuntrade utvecklingen. Här fanns med andra ord idealiska förutsättningar för rekryterare (ideologisk skola, kunniga i arabiska och Koranen) att flytta in. Så blev Trappes den franska kommun som toppade antalet resor till IS.

Liknande mönster kunde tidigare ses i det som kallades Londonistan innan de brittiska myndigheterna reagerade och stängde moskéer och burade in imamer och andra predikanter, eller i Bryssel som likt London haft en mer mångkulturell och tolerant politik och där man dessutom har låtit Saudiarabien sköta den muslimska religionsutövningen och bygga och sköta moskéer – långt in på 2000-talet.

Rekryterarna, å sin sida, är som sagt med jihadistiska mått mätt välutbildade och långlivade, en sorts veteraner. De är karismatiska och de slår sig alltså ned på platser där "jordmänen" är god. Här bygger de upp sina nätverk och de håller även kontakt med varandra, är spindlarna i den europeiska varianten av jihad med dess nät av globala förgreningar.

Ytterligare ett konstaterande: Med långvarig jihadistisk närvaro på en plats följer oundvikligen attentat på samma plats, vilket Paris, London och Bryssel också visar.

Idag sitter många av de europeiska jihadisterna som överlevde i Syrien/Irak eller ett terrorattentat på europeisk mark i fängelse, och det är förmodligen framförallt här som nästa generation europeiska jihadisterna kommer att skolas, enligt författarna. >>

muslimska befolkning radikaliserar. Och den viktigaste orsaken till detta är nästan löjligt enkel. Orter som har sett många åka till Syrien/Irak har sedan lång tid tillbaka dessutom "rekryterare" på plats.

Förklaringen ligger även i historien, och ett belysande exempel är kommunen Trappes ett par mil utanför Paris. I Trappes miljonprogramsområden flyttade arbetskraftsinvandrare från Nordafrika in under rekordåren. När industrin och byggandet började märkas och arbetslösheten, kriminaliteten och drogmissbruket ökade, installerade sig en muslimsk "predikarorden", Tabligh. Tabligherna hade inga politiska ambitioner men rörde sig ute på gator och torg och uppmanade sina "trosfränder" att rycka upp sig och leva ett värdigt (muslimskt) liv.

Tablighs kölvatten kom Muslimska brödraskapet som även hade politiska ambitioner och så småningom ersattes de av salafister som idag helt dominerar.

Bataclan: föremål för attack.

FOTO: CHRISTOPHE PETIT TESSON/TT

Och då vi åtminstone inte just nu kan se några uppenbara krigsskådeplatser (typ Afghanistan eller IS) utanför Europa som kan locka kommande generationer, så är det mest sannolika att en inhemsk europeisk jihadism kommer att växa och ta sin egen väg. Jihadismen är en ung ideologi som uppstod på 1980-talet och som sedan dess har visat sig vara extremt anpassningsbar och flexibel. Den har frambringat både terrorister och en militär organisation, liksom ett samhällsbygge, och det finns inget som pekar på att den skulle vara utplånad. Förutsättningarna för tillväxt finns dessvärre fortfarande på plats i stort sett hela Västeuropa.

Författarna konstaterar även att myndigheter och politiker kan göra mycket för att stävja utvecklingen. De franska lagarna mot "separatism" är en bra början och de visar den sekulära statens räckvidd. Men. Jihadismen är även religion, den är en sjuk gren på islams stora träd, även om många muslimer inte vill medge att så är fallet. Och det är därför även muslimerna och deras institutioner måste bemöta de religiösa argumenten – med andra religiösa argument. Här hoppas författarna att ett frö av tvivel ska kunna sås i de trosvissas extremism, vilket i förstone låter väldigt beskedligt.

Men, vid närmare eftertanke: Finns det egentligen något bättre svar? ✖

Karin Stensdotter

**LES MILITANTS
DU DJIHAD
PORTRAIT D'UNE
GÉNÉRATION**
HAKIM EL KAROUI &
BENJAMIN HODAYÉ
Fayard 2021

**Annalena Baerbock:
grön kanslerkandidat.**

FOTO: FILIP SINGER/TT

Partiet för vanliga människor

POLITIK

Hamburgaren och förbundskanslern Helmut Schmidt har sagt att de politiker som har visioner bör söka läkare. Det ligger en hel del livserfarenhet i det till synes cyniska uttalandet av den ofta kloke toppolitikern. Visioner skapar motsättningar, polarisering och orealistiska förhoppningar. De gör det ofta svårare att kompromissa och komma fram till rimliga, praktiskt fungerande lösningar i ett alltmer fragmentiserat politiskt landskap. Frågan är bara om inte dagens gröna partiledning i Tyskland har tillämpat den tidigare kanslerns råd alltför konsekvent? Partiet har redan hamnat i centrum av alla realistiska koalitionsdiskussioner. En konsekvens har

blivit ett budskap som i hög grad är präglad av kompromissvilja och moderation. Kommer kärnväljarna och de mest aktiva valarbetarna att känna igen sitt parti när valdagen närmar sig och angreppen blir hårdare? Räcker språkrörens professionalism ända fram, även om de agerar mer genomtänkt och planerat än några andra partiledare?

En bild av det nya gröna partiet ges i kanslerkandidaten Annalena Baerbocks bok *Jetzt – Wie wir unser Land erneuern*. Boken har fått mer uppmärksamhet än den förtjänar på grund av ett antal fel och inkorrekta citat. Kopplat till den i övrigt mycket sympatiska Baerbocks slarv med redovisning av inkomster och tidigare yrkeserfarenhet, resulterade det i en mindre krasch för valkampanjen. Från att tidigare ha mötts av när-

mast pinsamt positiva journalister fick hon nu plötsligt istället pinsamma frågor om sådant som alla förstår och själva kan bedöma. Slarv med pengar och otydliga förklaringar är extra allvarligt i ett parti som vill se sig som det naturliga valet för moraliska människor, som vill väl och som inte fokuserar på vare sig pengar eller karriär.

Boken i sig är ungefär som andra liknande produkter i samma kategori: säl-lan spännande, aldrig utmanande och inte ens särskilt personlig. Det finns stycken om tråkiga händelser tidigare i livet och karriären som mycket duktig simhopperska och mindre framgångsrik fotbollsspelare. Texten når dock aldrig upp till de krav på tragik som numera gäller för till exempel "Sommar i P1". Annalena har haft det bra och har gjort en framgångsrik både akademisk och politisk karriär.

Huvudpoängen med *Jetzt* är att presentera De gröna som ett parti för människor som gör vanliga saker och inte kommer att vända upp och ned på förbundsrepubliken om de för andra gången skulle släppas in i maktens korridorer även på nationell nivå. Baerbock skriver självfallet mycket om miljöfrågor, men utan den

alarmism som tidigare varit vanlig i partiet. Hon betonar istället vikten av att hela samhället deltar i omställningen utan att arbetet försenas av konfrontationer och polarisering. De skarpa kanterna är få, de flesta problem beskrivs översiktligt.

Inget i boken skulle lägga krokben för partiets förhandlare i eventuella koalitionsamtal. Inget i boken skulle heller få hennes egna aktivister att ta svåra samtal eller dela ut flygblad i ösregn. Den är skriven för att underlätta den sista delen av partiets väg mot att bli ett parti bland andra. Resten har de redan klarat av.

Jämställdhet och sociala problem får också ett stort utrymme – utrikespolitik mycket litet. De korta raderna om en mer moralisk utrikespolitik borde ha varit fler. Här står faktiskt De gröna för en i många högerväljares ögon betydligt mer realistisk och konsekvent linje. Även när det gäller socialpolitiken undviker Baerbock känsliga ämnen. Alla ska få samma chans och politiken ska leverera stora nya resurser, för att bland annat sänka kraven på motprestationer inom socialförsäkringssystemet.

Baerbock försöker inte lura någon – felen beror på slarv och möjligen också på överdriven självsäkerhet. Om man är kanslerskandidat för partiet som medier-na älskar är man nog inte så orolig för vad som händer, om något skulle råka bli fel.

Vad Baerbock inte gör är att medvetet fria till högerväljarna. Hon provocerar nästan inte alls men undviker också att markera förståelse, för till exempel dem som har en mer traditionell syn på

"Om De gröna framstår som ett gäng kypare som levererar det kocken har lagat efter eget huvud, lär det snart uppstå nya problem."

familjen och dess plats i det tyska samhället. Det hade inte kostat många rader och måste ses som ett uttryck för vad som är relevant i kanslerskandidatens ögon.

Det finns inte heller några reservationer mot den starka staten, höga skatter och regleringar av näringslivet. Hon skriver mycket positivt om särskilt små företag, men alltså inget om dessa saker som för många liberala väljare – även för många med ett aktivt engagemang i miljöfrågan – ändå är centrala samhällsfrågor. Detsamma gäller invandring och integration – här finns inte mycket om de uppenbara problem som i princip alla europeiska länder har att hantera.

Däremot ägnar författarinnan mycket tid åt utarmningen av landsbygden. Åtskilliga förslag framförs om funktioner som bör garanteras genom subventioner och bidrag. Det här ska nog tolkas både

som ett svar på ett faktiskt problem och som en markering av att partiet inte vill framstå som en organisation för akademiker och alternativa grupper i de stora städerna, vilket det till stor del är idag.

När det gäller den politiska framtiden saknas också tydligare indikationer om i vilken riktning Baerbock vill leda landet. AfD avvisas kategoriskt, men i övrigt är det allmänna fraser om samarbete och enighet som gäller. Samtal över parti-gränserna och ett större inflytande för organisationer och opinionsgrupper lyfts upp som en väg framåt, det senare är inte så konstigt för ett parti som bildades av freds- och miljöorganisationer – senare även i allians med medborgarrättsgrupper i DDR.

ett ofta mer givande sätt att söka kunskap om hur ett parti egentligen fungerar är att konsultera en rimligt utomstående statsvetare, journalist eller författare. Ulrich Schulte är journalist och har under många år nära följt den gröna rörelsen och dess allierade. Hans bok *Die grüne Macht* ger en bred bild av hur partiet förändrats, hur dess inre liv fungerar och vilka spår det hittills har satt i politiken i förbundsländerna. Schulte är kritisk, ifrågasätter och vet vad han skriver om.

Problemet är att författaren för tydligt tar personlig ställning i diskussionen mellan alarmister och konstruktivister, om den bästa vägen ut ur våra nuvarande miljöproblem. När Schulte kritiserar partiet för att köra med dubbla budskap, kompromissa alltför mycket och föreslå moderata lösningar på miljöproblem,

så bygger kritiken i mycket på hans egen grunduppfattning. Den kan och borde ifrågasättas. Att partiet driver en annan linje än den som väljarna har röstat på, går att bevisa. Övriga kompromisser i Baden-Württemberg och Hessen finns på papper. Huruvida den aktuella ledarduons mycket försiktiga linje – förutom att bädda för smidigt samarbete med alla utom AfD – dessutom faktiskt kan sluta med rimliga och effektiva politiska insatser mot miljöhoten, kommer vi troligen inte att veta säkert förrän om flera decennier. Schulte tror sig veta att Greta och hennes allierade har rätt; vi måste radikalt göra om våra samhällen omedelbart.

I den inledande historieskrivningen konstaterar författaren att det finns ytterst litet kvar av det parti som en gång uppstod som alternativrörelsens arga och kompromisslösa svar, på det borgerliga

>>

Luisa Neubauer: Gretas gröna allierade.

FOTO: PABLO BLAZQUEZ DOMINGUEZ/GETTY IMAGES

Tysklands upplevda fel och brister. Kongresserna var kaotiska. De var emot allt och allra mest var de emot att bli en del av det misslyckade och korrumperade system som hade omvandlat Tredje riket, från en rykande ruin till ett av världens mest framgångsrika demokratiska samhällen. De röstade nej till återföreningen med DDR och Maastrichtavtalet – detta erkände Baerbock i ett uppmärksammat tal på CDU:s Konrad Adenauer Stiftung var två stora misstag.

Numera fungerar De gröna ungefär som andra partier i Tyskland. Schulte hävdar till och med att det drivs mer professionellt än de andra mer ålderstigna partiapparaterna. Fundamentalisterna är borta: de röstades bort eller lämnade frivilligt när normaliseringsprocessen i deras ögon hade gått för långt. Det tidigare ständigt pågående lågintensiva inbördeskriget mellan de två språkrörerna har upphört; det fick sitt tydligaste uttryck genom ett på mitten klivet partikansli i Berlin. Idag koordinerar Annalena Baerbock och Robert Habeck sina utspel i medierna noggrant och stämmer omedelbart av när något är oklart eller någon medieinsats gått fel.

Det är tydligt att de verkligen anstränger sig för att inte framstå som oeniga. Att som Bayerns ministerpresident Markus Söder från CSU under sommaren totalt desavouera unionspartiernas föga framgångsrike kanslerskandidat Armin Laschet från CDU på bästa sändningstid, skulle numera aldrig förekomma inom det gröna partiet. Det finns inte heller någon motsvarighet till de regelbundet återkommande radikala utspelen från SPD:s sidorganisationer, som nästan alltid har det gemensamt att de lägger krokben för den egna kanslerskandidaten Olaf Scholz.

Språkrörens politiska linje ansluter sömlöst till den som Baerbock redovisar i sin omdiskuterade bok. Adenauers berömda slogan ”Inga experiment” hade mycket väl kunnat återanvändas. På samma sätt som partiet numera ibland använder citat från författningen i sin egen kommunikation – det hade aldrig varit aktuellt i den tidigare radikala versionen av partiet. Språkrören betonar ständigt samarbetsvilja, öppenhet och moderation. Miljön är viktig men det är också att skapa förutsättningar för att kunna nå den makt som kan resultera i verklig förändring.

Det går inte att dra några verkligt relevanta slutsatser av det tidigare koalitionsregerandet med Gerhard Schröder och SPD. De gröna var ett annat parti där många fortfarande kom ihåg när den tidigare stenkastande demonstranten Joschka Fischer varit en arg ung man i jeans och gymnastikskor. Han lämnade regerandet som oklanderligt välklädd utrikesminister och hade till och med lyckats få med partiet på ett tyskt militärt ingripande på Balkan. SPD:s attityd var också en helt annan, eller som kanslern själv formulerade det: ”Man måste veta vem som är kock och vem som är kypare.” I en ny vänsterkoalition kan rollerna bli ombytta.

Ett möjligt problem är att de krav som De gröna driver i valrörelsen vida överstiger vad man realistiskt skulle kunna räkna med kan rymmas i en framtida budget. Partiets öde avgörs dock fortfarande av miljöfrå-

gan; förtroendet i andra frågor är fortfarande förvånansvärt lågt.

Vad kan vi lära oss av De grönas insatser i förbundsländerna? Partiet sitter med i koalitioner i 11 av 16 förbundsländer. Här har Schulte gjort en seriös insats för att samla exempel och analysera vad det kan säga om framtiden. Uppenbart är att många i De gröna numera är beredda att offra väldigt mycket för att få sitta med runt köttgrytorna. På ett individuellt plan kan de säkert ofta motivera varför de gör det, men för många väljare måste klyftan mellan program och praktisk politik framstå som avskräckande stor.

De grönas store hjälte – Winfried Kretschmann – styr sedan 2011 det gamla kristdemokratiska fästet Baden-Württemberg i koalition med CDU. Ministerpresidenten är väldigt populär men är det delvis på grund av en påtagligt borgerlig framtoning. Ett tydligt exempel är den lokala varianten av Pehr G Gyllenhammars ”Det som är bra för Volvo är bra för Sverige”. Trots sin gröna partibok är Kretschmann mycket lojal med den i delstaten mycket viktiga bilindustrin. Han har ställt sig bakom åtskilliga förslag rörande miljökrav på utsläpp som en populär politiker med starkt stöd i både allmänna opinionen och delstatsparlamentet borde ha mycket svårt att försvara utanför styrelserummen i Stuttgart.

Det gröna partiet i Hessen har också varit osannolikt flexibelt när det gäller att driva både ekonomiska frågor och kriminalpolitik tillsammans med sina koalitionspartner i CDU. Här är dock fortfarande CDU det ledande partiet så agerandet är lättare att försvara inför missnöjda medlemmar och aktivister.

En annan sakfråga som har skapat viss uppmärksamhet är när ett antal delstatsregeringar där partiet ingår har ställt sig bakom regler för utvisning av illegala invandrare, något som samtidigt partiet på nationell nivå tagit avstånd ifrån på ett sätt som påminner om hur partiets grundargeneration på sin

**JETZT
WIE WIR UNSER
LAND ERNEuern**
ANNALENA BAERBOCK
Ullstein 2021

**DIE GRÜNE MACHT
WIE DIE ÖKOPARTEI DAS
LAND VERÄNDERN WILL**
ULRICH SCHULTE
Rowolth Polaris 2021

tid brukade agera. Här framstår klyftan mellan teori och praktik som närmast avgrundsdeep. Därmed inte alls sagt att reglerna är orimliga, men hur långt är det rimligt att frånga de egna principerna för att behålla den politiska makten? Politik är ingen absolut vetenskap – kompromisser kan misslyckas och frågor kan skjutas upp för senare avgöranden. Det är inte givet att De gröna verkligen varit tvungna att ge med sig.

Den viktigaste slutsats man kan dra efter att ha läst *Die grüne Macht* är att kompromissviljan inte kommer att bli problemet för De gröna i en eventuell framtida koalition. Frågan är om upp-lägget håller inför kontakten med koalitionsregerandets vardag? Det är imponerande att se firma Baerbock–Habeck så professionellt lotsa det forna protestpartiet mot makten. Bevakningen av deras framtida minstrars göranden och låtanden är dock en helt annan än den som drabbar delstatspolitiker i Kiel eller Hamburg.

Medlemmarnas reaktioner på en seger blir säkert positiva, men om De gröna även i nästa förbundsregering framstår som ett gäng kypare som levererar det kocken har lagat efter eget huvud, lär det snart uppstå nya problem. Poängen med att bli ett parti som andra är ju att också få samma respekt och rätt till politiskt inflytande som de andra. I Wien har förbundskansler Sebastian Kurz rätt att gå till den österrikiska riksdagen, nationalrådet, om ÖVP och De gröna i regeringen inte kan bli överens i frågor kopplade till invandringen. En sådan lösning skulle aldrig kunna bli aktuell i Berlin.

De verkligt radikala krafterna inom alternativrörelsen är redan öppet kritiska till det parti som många av dem är medlemmar i eller tidigare har arbetat för. Luisa Neubauer, Gretas närmaste allierade i Tyskland, intervjuas i boken och konstaterar först att även hon har partibok. Trots detta är hon mycket kritisk mot hur partiet numera driver miljöfrågorna. Neubauer vill ha mycket mer radikala åtgärder och fruktar allvarliga konsekvenser om inte partiledningen byter fokus.

Oavsett vilken koalition De gröna kommer att ingå i efter valet i september, så lär partiets plats i tysk politik förbli osäker. Inte för att engagemanget i miljöfrågan skulle sjunka undan, men för att det innebär en stor risk att låta avståndet mellan program och politik bli så stort som det idag är i Europas mest framgångsrika miljöparti. ❄

Mats Fält

Abraham Lincoln: resan till Washington blev ett triumftåg.

FOTO: ALAMY

Uppkomlingen

HISTORIA

Ar 1860 hade Abraham Lincoln segtrat i det amerikanska presidentvalet. Han hade fått 39,8 procent av rösterna och 180 elektorsröster. Det var en knapp seger som blev möjlig genom att rösterna hade splittrats mellan fyra konkurrerande kandidater. Lincoln vann på ett kontroversiellt program – ett program som klöv Förenta staterna i två oförsonliga delar. Det som särskilde Lincolns kandidatur var att han drev en linje som syftade till att på sikt avskaffa det slaveri som fanns i en rad amerikanska delstater, i synnerhet i den agrara, bomullsodlande Södern. Presidentvalet 1860 blev genom Lincolns kandidatur ett val om slaveriets avskaffande eller fortbestånd, men det ställde också frågan om Förenta staterna skulle kunna bestå som nation.

Nu hade Abraham Lincoln, en fattig bondpojke och uppkomling från Illinois, valts till president, förvisso med knapp marginal, men han hade ändå segtrat i valet. Det var ett slag i ansiktet på de diktills hegemoniska sydstaterna. Det enda

som återstod för att cementera segern var den formella installationen i Washington, sedan fanns det ingen återvändo. Men för att installeras måste Lincoln komma till Washington. Han måste lämna sitt hem i Springfield, Illinois, för huvudstaden Washington och det var ingen liten tripp. Det var en lång och svår resa, och det stod klart att den skulle bli fylld av faror och strapatser. Redan dagen efter Lincolns seger slog så gott som alla tidningar i Södern upp stora och braskande annonser som lovade riklig belöning till vem det vara mån-de som kunde avsluta den nyvalde presidentens liv med en kula, eller på något annat sätt.

Om den långa resan med alla dess faror, strapatser och attentatsförsök har den amerikanske historikern Ted Widmer skrivit en mycket spännande och intressant bok med titeln *Lincoln on the Verge*. Boken blir till en skildring inte bara av själva den farliga resan utan också av vägen fram mot den slutgiltiga splittringen av unionen och det efterföljande inbördeskriget. Widmer ser dåtidens hotfulla utveckling som genom ett kikarsikte i och med att han begagnar

>>

Bomullsplantage: lönsam tack vare slaveri.

FOTO: GETTY IMAGES

själva den långa resan med alla dess risker och svårigheter som form för berättelsen om hur och varför unionen rämnade och ledde till det blodigaste krig som Amerika någonsin har upplevt.

Resan från Springfield till Washington var allt annat än en nöjestrupp. Under resans gång förekom flera allvarliga attentat, och Lincolns liv hängde stundtals på en skör tråd. Trots de mörka moln som hopades vid horisonten, trots angreppen mot hans liv, lyckades Lincoln göra resan till ett triumftåg. Han stannade i alla betydande städer och samhällen och höll tal till den skara, stor eller liten, som hade samlats för att få en glimt av den nyvalde ledaren. Widmer räknar till att Lincoln höll mer än hundra tal under resans gång och att han därigenom befäst sin djupa folkliga förankring.

Redan i februari 1861, en vecka innan kongressen bekräftade Lincolns valseger, anmälde sju stater i syd (de skulle snart bli elva) att de lämnade unionen och bildade en ny stat, en konfedererad statsbildning, The Confederate States of America, som gav större suveränitet åt delstaterna och följaktligen gav dem rätten att på egen hand bestämma om de skulle behålla slaveriet eller ej. Valet och valsegern för Abraham Lincoln hade inte bara tillspetsat frågan om slaveriets framtid, valet hade också sprängt unionen och klyvt den i två motsatta läger. Sprängningen av unionen var nära sammankopplad med slaveriet i de södra staterna.

Men den hade också andra och mer strukturella orsaker

De amerikanska sydstaterna var i flera avseenden mycket annorlunda i jämförelse med staterna i norr. Socialt och ekonomiskt vilade staterna i söder på en plantageägande aristokrati som odlade bomull för export, en verksamhet som blev lönsam bara på grund av ett omfattande slaveri. Den amerikanska Södern var ett utpräglat agrart samhälle som i allt väsentligt skilde sig från den industriella och urbana omvärld som i nordstaterna befann sig i en explosiv utveckling. Men det var de sydliga slavstaterna som hittills hade varit den dominerande delen av unionen. Sydstaterna hade under större delen av unionens existens vunnit de flesta av valen till alla nationens viktiga ämbeten och därigenom, fram till Lincolns seger, dominerat unionen och satt dess politiska dagordning.

Nu aviserade Lincolns seger i presidentvalet att en ny tid stundade och att den nya ordning som klappade på porten skulle dikteras av staterna i norr. I frågan om slaveriet utkristalliserades alla de sociala och ekonomiska skillna-

ett okänt antal civila offer överträffar det med råge Amerikas förluster i de båda världskrigen. Trots en del motgångar i synnerhet i början av kriget kunde nordstaterna segra och därmed rädda unionen och upphäva slaveriet. Det som föllde avgörandet var nordstaternas överläge vad gällde befolkning, industriell kapacitet och vapenproduktion, och överlägsen styrka vad gällde maritima stridskrafter. Nord kunde blockera i stort sett alla sydstaternas hamnar och skapa brist på både livsmedel och vapen i sydstatsarmén. Med de stora segrarna vid Gettysburg, Wicksburg och Atlanta samt med Shermans marsch mot havet knäcktes Sydstatsarmén och tvingades att kapitulera och acceptera nordstaternas fredsvillkor.

Lincoln splittrade unionen, men det var också han som åter lyckades ena den, åtminstone politiskt. Kulturellt och socialt har emellertid inte sprickan mellan nord och syd helt blivit utplånad och kommer kanske heller aldrig någonsin att bli det. Inte heller har sårn från inbördeskriget helt läkts, vilket kommer till uttryck i USA:s ständigt lika spända ras-konflikter. För Lincoln själv ledde segern

”Dagen efter Lincolns seger slog så gott som alla tidningar i Södern upp stora annonser som lovade riklig belöning till vem det vara månne som kunde avsluta den nyvalde presidentens liv.”

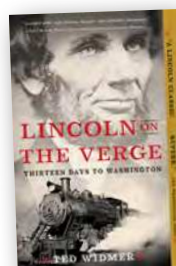
derna mellan norr och söder och skapade ett koncentrerat konfliktmönster som förr eller senare måste få en urladdning och en lösning. Slavstaterna i söder kunde inte uthärda att den expansiva marknadsekonomi i norr visade upp en värld av individuell frihet, en värld som ständigt lockade slaverna att fly ofriheten i söder. För nordstaterna framstod syds krav på låga importtullar på industrivaror som ett flagrant särintresse som hindrade den inhemska nordliga industrins utveckling.

Den 12 april 1861, cirka en och en halv månad efter det att Lincoln hade anlänt till Washington, gick de konfedererade utbrytarstaterna till anfall mot Fort Sumter, den federala arméns befästning vid inloppet till Charleston i South Carolina, varvid hela fästningen ödelades. Därmed var inbördeskriget ett faktum. Det skulle pågå de kommande fyra åren, dvs under hela Lincolns presidentskap. Kriget är det blodigaste i USA:s historia. Med 620 000 stupade soldater och

för hans ideal inte till mer än en kortvarig triumf. Efter att ha undgått ett otal attentat föll han till sist ändå offer för en attentatsmans kula. Han sköts under en teaterföreställning i Washington. Han hade då just blivit omvald för en andra period som president.

USA har haft 46 presidenter med den nyvalde Joe Biden inräknad. Bland dessa är det blott ett handfull som framstår som män som förenat en moralisk resning med stor handlingskraft och ett personligt mod. Abraham Lincoln tillhör otvivelaktigt detta fåtal. Han är inte bara en av Amerikas mest betydande presidenter, han hör också hemma bland de allra största ledarna i västvärldens historia. ✨

Håkan Arvidsson

LINCOLN ON THE VERGE
THIRTEEN DAYS TO
WASHINGTON
TED WIDMER
Simon & Schuster 2020

Civilisationsfara: snabbmaten är ett av de värsta hoten.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Födointagets förfall

KULTURHISTORIA

Hur skall det gå med vår kultur när vi fått allt sämre matvanor? Och då menas inte bara kultur i betydelsen raffinerad smak, fint bordsskick och välbehaget som intagandet – helst i gott sällskap – av vällagad mat ger, utan bokstavligen talat grunden för vår civilisation: måltiden. Det är snabbmaten, livsmedelsindustrin och den krympande tiden vi tillbringar till bords i sällskap med varandra, som är en fara för hela vår civilisation. Det menar i alla fall Jacques Attali, ekonom och presidentrådgivare, i sin bok *Histoires de l'Alimentation* (Åtandets historier).

Med boken har Attali begått ännu en encyklopediskt ambitiös översikt över en del av mänsklighetens historia. Tidigare har han behandlat ämnen som Tiden, Moderniteten och Havet. Av den långa VIP-bemängda tacklistan att döma har han haft en hel stab av medhjälpare till att gräva fram fakta, komplettera källor och kolla bibliografin. Så är det också ett gediget arbete med fotnoter och sakregister. Dyster i sin skildring av den smak- och näringsutarmade, massproducerade födans härjningar i våra kroppar och i vår miljö, blir Attali direkt dystopisk

ifråga om befolkningstillväxtens hotande konsekvenser. Som att vi snart måste vänja oss vid att äta maskar och insekter. Han står så långt från en Hans Roslings optimism man kan tänka sig. Pedagogiskt visar han dock på konkreta kost- och näringsfysiologiska fenomen och sammanhang, till vägledning för sundare odlings- och kostvanor.

Attali bekymrar sig i första hand om bevarandet av vår mänskliga civilisation, i andra hand för att rädda miljön, djuren och naturen. Boken formar sig till en idédiskussion om vad som står på spel när vi snart är tio miljarder individer på jorden och möjligen vill fortsätta att leva fullvärdiga och verkligt mänskliga liv. Då måste vi avkoda de sätt på vilka föregående generationer levde. Något handlingsprogram ges inte, men det manas till besinning och omvändelse till naturligare, mer lokala och miljövänliga sätt att livnära sig.

Att det var i samspelet mellan utvecklingen av nya födoämnen, tillagning och intagande som Homo sapiens utvecklades, har präglat mycket av vårt förhållande till både oss själva – vår självrespekt inte minst – och till andra. Födan påverkar förhållandet mellan könen, vår öppenhet mot omvärlden, rättsläget, vår inställning till arbete, natur, klimat, och

sist men inte minst, till djuren. Måltiden blev tillfället då man samtalade, kom på saker att göra tillsammans, gjorde uppror eller enades om samhällsordningen. Hur länge kommer den att förbli allt det nu, när vi slukar en hamburgare eller sushi på 10 minuter allt oftare ensamma framför en dator? Och snart har vi 10 miljarder att livnära på vår jord. Till slut undkommer vi inte frågan om vi kan producera tillräckligt mycket föda på traditionellt sätt, eller om vi får övergå till att äta insekter och konstgjort kött.

Det skall förstås vara en fransman som Oroar och ondgör sig över hur ätandet snabbt har försämrats i alla avseenden. Frankrike sticker också ut som ett undantag där matkulturen ännu upprätthålls bättre än i de flesta andra länder. Där tillbringar man längst tid till bords: över två timmar om dagen mot halva tiden i USA och Sverige. Ändå är Attali uppriktigt nog att erkänna att inte ens han själv har tid eller tillfälle att uppmärksamma bordets hävor i den utsträckning som var och en borde unna sig, sina arbetskontakter, sina vänner och närstående. Han har också anständigheten att tillstå att de fattiga, utstötta och på andra sätt utsatta samhällsgrupperna aldrig haft säkrad tillgång till god föda, och att det därför kan sköra falskt att lovsjunga matens överlägsna >>

kvalitet i det förgångna. Det var de välbärgade eller jordbesuttna som åt bra. Missväxt, matbrist och svält har präglat mycket av mänsklighetens historia.

Sökandet efter föda är upphovet också till vårt språk, som uppstår när vi måste meddela oss med varandra om förekomst och nedläggande av byten. Till en början dödade djur med händerna, senare med hjälp av mer och mer sofistikerade tillhyggen. Homo sapiens blev den hon blev tack vare tämjandet av elden, som möjliggjorde en tillagning som gjorde det möjligt att bättre uppta viktiga näringsämnen. Den gradvis alltmer varierade kosten – grönsaker, frukt, skaldjur, vilt och senare även mejeriprodukter samt domesticerade gräsarter – bidrog till att människans hjärnvolym ökade i väsentlig grad.

Mellan Euftrat och Tigris installerade sig för runt 10 000 år sedan människor som kommit för att odla den bördiga jorden där. Med hjälp av flodfördämningar och kanalbyggen lyckades reglera vattentillförseln och lägga grunden till vad vi menar med ett jordbruk. Det som odlades var bönor, linser, kikärtor, och så småningom lin. I ansträngningarna för att planera, så, skörda och även lagra överskotten föddes civilisationen. Det var under måltiderna man rådgjorde och beslutade om de gemensamma angelägenheterna.

Man beräknar att det var just i Mesopotamien som hjulet helt i trä uppfanns, liksom vagnen på hjul och den första skriften. Livsmedlen, språket och skriften utvecklades i en och samma process. Mänskligheten utgjorde vid det laget 30 miljoner individer.

Tillgång till föda utgjorde nyckeln till makt. Den som förmådde nära sitt folk ställde sig i spetsen för vad som kom att utvecklas till imperier. Man odlade till en början korn, vildvete, vete och sådant som kunde lagras vid överskott att ha i tider av magrare skördar. Medan det vanliga folket var hänvisat till att i stort sett bara inta ojäst bröd, stod alla sorters grönsaker, frukt och ofta också fläskkött till de rikas förfogande. Deras matsedel kunde se ut så här: vitlök, lök, purjolök, äpplen, fikon, russin, dadlar; men också lamm, fjäderfä, flodfisk, strutsägg, svamp, pistaschnötter och sötsaker gjorda med honung kunde stå på menyn.

Efter en lång exposé där han låter de mest avgörande civilisationernas födoämnen passera revy kommer Attali fram till den verkliga boven i dramat: vår tids matindustri. Han ondgör sig över hur den amerikanska livsstilen har slagit igenom och påtvingats resten av världen – bordets njutningar offras på kapitalismens altare. Och syftet har varit att spara konsumenten

tens tid, uppmärksamhet och pengar så att hen kan konsumera så mycket annat som möjligt. Det var ingen slump att den disciplin och självförbättring som präglade många frireligiösa samfund och nykterhetsrörelser också gynnade företagsamheten. Eller att de många puritanerna till apotekare och doktorer inom dessa

Gästbud: Romarna visste att äta väl.

FOTO: ALAMY

rörelser startade industriell tillverkning av sina hälsokurer, till en början i det ädla syftet att stärka folkets hälsa och moral. Men med tiden alltmer frikopplad från dessa idealistiska syften växte den snabbt till massproduktion och massdistribution av billig färdigmat.

Så lanserade exempelvis en viss protestantisk predikant Sylvester Graham en teori om mat, enligt vilken kött, kryddor och andra stimulerande ämnen som

”Man riskerar att betraktas som mindre seriös om man tar sig tid med att gå ut och ta en rejäl lunchpaus.”

alkohol, tobak, liksom alla former av sex, framkallade dödliga sjukdomar. I syfte att bekämpa dessa, rekommenderade han bröd bakat på en särskild sorts obehandlat biomjöl (grahamsmjölet) som än idag ger namn åt både skorpar och grovt bröd. Smaken tillmättes ingen betydelse, huvudsaken var att födan var närande och verkade ”nervlugnande”. Samma andas barn var uppfinnandet av kalorier som mått på energiinnehåll. En abstrakt kalori ansågs säga mer om födan än hur den smakade och vilken bordskonversation den skapade.

En annan puritan och elev till Graham, skapade en bagerikedja för gramhamsskorpan, ett företag som han lät fusionera med ett kexbolag som med tiden blev till jätte-kakfirman Nabisco och den världsomspännande sötsakskoncernen Mondelez (som äger Marabou). Så mycket för hälsan!

Ännu en Grahamlev, Dr John Harvey Kellogg, chef för ett sana-

torium, ville förbjuda kött och propagandera mot kryddor, alkohol och... onani! Han ordinerade sina patienter en fadd vegetarisk mat för att ge själen ro och främja den goda moralen. Tanken med den majsflinga han började tillverka var att den skulle ersätta vanligt bröd därmed dämpa sexdriften.

Snabbmat, fadd och mättande, minskade tiden vid matbordet, särskilt i fabrikernas kantiner. Men också i hemmet. Hjulen i den automatiserade livsmedelsindustrin snurrade allt snabbare, och dess ekonomiska sida blev allt viktigare. En uppfinning inom branschen skulle få konsekvenser för all industriell framställning: det löpande bandet. Det började med de mekaniskt frammatade djurkadavren på storslakterierna i Chicago med 4 000 oxar om dagen och spred sig därefter först till tobaksindustrin och sedan till Henry Fords bilfabriker.

Fet, salt och söt blev den massframställda maten eftersom man använde billiga råvaror som margarin (Unilever) och serverade den i framväxande snabbmatställen som McDonald's och Kentucky Fried Chicken. 1967 började McDonald's etablera sig utanför USA:s gränser och har idag 35 000 restauranger i mer än 100 länder.

Den snabba befolkningsökningen pressar fram radikala lösningar, samtidigt som antalet jordbrukare som andel av befolkningen minskar över hela lin-

jen. Därav sneglandet mot insekter, alger och artificiellt framställt kött, även i väst. Många frestas även att dryga ut kosten med diverse majsextrakt och palmolja, vilket knappast förbättrar världshälsan. Särskilt skadliga är sötningsmedel, främst det billiga majssackarinet (HFCS), där konsumtionen snabbt har stigit med alarmerande stora mängder. Extrakten är dessutom beroendeframkallande, vilket livsmedelsindustrin inte har försummat att utnyttja, vilket har fått konsumtionen av läskedrycker, efterrätter, kakor, glass och södad yoghurt att explodera. Antalet överviktiga överskug-

**HISTOIRES DE
L'ALIMENTATION
DE QUOI MANGER
EST-IL LE NOM?
JACQUES ATTALI
Fayard 2019**

gar nu sedan länge antalet undernärda. Att smörgåskedjan Subways reklam-satsning under 2014 finansierade en del av Michelle Obamas kampanj mot just fetma, framhåller Attali som den ultimata ironin i sammanhanget.

Vad författaren vill säga är, i kort sammanfattning, att det är medelhavskulturen som i hög grad har format allas vår kultur, och därmed även våra matvanor, och att när dess förhållningssätt till tillvaron marginaliseras innebär det att inte bara maten utan hela vår västliga civilisation lider ett allvarligt nederlag och förfaller. Och det för snöd ekonomisk lönsamhets skull, den som präglar de amerikansk-influerade matvanorna.

Övermättad: det pris vi betalar.

FOTO: ALAMY

Attali ser från sin upphöjda utsiktspunkt att intaget av föda har blivit en bisak i relation till andra aktiviteter. Man småäter och snaskar vid varje timme på dygnet, ofta ensam framför sin skärm. 62 procent av amerikanerna intar regelbundet sin lunch vid skrivbordet, hälften av dem i ensamhet. Man riskerar att betraktas som mindre seriös om man tar sig tid med att gå ut och ta en rejäl lunchpaus. Därför har denna krympt till en sorgslustigt kort och stressad företeelse, nästan som i Chaplins *Moderna tider* som satiriserar det tidiga 1900-talets mekaniserade, tidsstuderade syn på människan i arbetslivet.

Vi må köpa fler kokböcker än förr och lajka folks matbilder på Instagram för jämnan, men vårt livsnjutande i allmänhet och vårt njutande vid bordet i synnerhet minskar i alarmerande hög grad, menar Jacques Attali. Vår tillvaro blir fadd och måttande, vi själva blir feta och deprimerade. Att vi frigör tid för att konsumera annat är inte mycket till tröst. ✨

Ninna Rösiö

Chefsutvisaren: Obama svår för Trump att slå.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Menlösa fanatiker

POLITIK/KULTUR

De senaste åren har begreppet "Culture Wars" fått ett rejält uppsving i den anglosaxiska världen. Det används vanligen för att beskriva de allt starkare motsättningarna mellan två samhällsgrupper i fråga om sociala och kulturella värderingar: I ena hörnet står en företrädesvis ung och multikulturell skara som har en liberal syn på ras, kön och sexuella identiteter, och som äcklas av varje form av diskriminering av minoriteter. Kort sagt: den grupp som har gjort det afroamerikanska begreppet "woke" till ett honnörsord. I det andra står en äldre och etniskt mer homogen grupp som omhuldar traditionella värderingar, vare sig det handlar om familjekonstellationer, sexuella identiteter eller det egna landets imperialistiska historia.

Denna konflikt har eldats på av politiker som Donald Trump och Boris Johnson, som båda aktivt har intagit positioner i symboliskt laddade frågor för att försäkra sig om den senare (och röstmässigt talrikare) gruppens valstöd. Exempelen är många: Trumps kritik mot att låta transsexuella gå på den toalett

som känns rätt i USA och Johnsons kritik mot det engelska fotbollslandslagets knäböjande i protest mot rasistiskt motiverat våld är bara några av alla salvor som avlossats mot de överkänsliga "snöflingorna" i detta kulturkrig.

Dessa "debatter" är ofta mindre givande än ett avsnitt av *Paradise Hotel*, vilket har bidragit till en uppfattning hos vissa enligt vilken det bara handlar om en rökridå som tjänar till att skyla över andra, mer pockande problem och motsättningar (läs: ekonomiska). Men det finns också debattörer som lyfter diskussionen till en högre och intellektuellt mer givande nivå, ofta genom att kritisera båda lägren. En sådan är den indiske författaren och journalisten Pankaj Mishra. Han gjorde sig först känd i början av 2000-talet för en serie romaner och resereportage som beskrev mötet mellan öst och väst ur ett modernt indiskt perspektiv. Sedan dess har han främst skrivit idéhistoriska essäer om förhållandet mellan Västerlandet och de länder som tidigare ingick i dess kolonialvälden. Riktigt stor uppmärksamhet fick han först 2017 med boken *Age of Anger. A History of the Present*, som med nästan kuslig tajmning beskrev den

>>

Landslag på knä: Boris Johnson ogillar.

FOTO: CATHERINEILVILL/GETTYIMAGES

moderna högerpopulismens och religiösa fanatismens rötter i upplysningens skuggsida, och argumenterade för att de är ett resultat av modernitetens landvinningar.

Vid sidan av sina böcker har Mishra ägnat sig åt att i journalistisk form nagelfara hur den reaktionära populistiska vågen sakta men säkert har börjat vinna stöd hos liberala profiler som fram till för några år sedan aldrig skulle ha tagit i sådana idéer med tång. Dessa texter, som ursprungligen är tryckta i publikationer som *London Review of Books*, *The New Yorker*, *The Guardian*, *The New York Times* och *The New York Review of Books*, finns nu samlade i boken *Bland Fanatics. Liberals, Race and Empire*.

Gemensamt för essäerna är att de nästan alla behandlar en viss sorts figur, nämligen uppburna liberala tänkare och profiler som på ett eller annat sätt har anammat idéer som egentligen borde vara svårförenliga med en liberal världsåskådning. Vissa har dock länge varit öppna med sitt försvar för det som de gärna kallar "västerländska värderingar". En av dem är den brittiske historikern Niall Ferguson, som sedan millennieskiftet gjort sig känd som en av de starkaste försvaren av västerländsk imperialism. I en numera ökad recension av Fergusons bok *Civilisation. The West and the Rest* från 2011 (Ferguson hotade med att stämma Mishra för förtal) gör Mishra slarvsylta av inte bara Fergusons bok, utan hela hans dittills publicerade oeuvre. Genom att citera uttalanden som Ferguson gjort i

samband med invasionen av Irak 2003, och som då, åtta år efter USA:s debacle i Tvåflodsländet, hade åldrats illa ("Let me come clean: I am a fully paid-up member of the neoimperialist gang", skrev han i *New York Times* i april 2003), och placera hans böcker i en intellektuell tradition

"Författare som Larry Siedentop, Alan Ryan och Edmund Fawcett får se sina böcker om liberalismens globala segertåg körda genom en veritabel köttkvarn."

som ser Västerlandet som överlägset resten av världen, retade han uppenbarligen gallfeber på Ferguson, som menade att Mishra indirekt antydde att han är rasist.

Mishra gjorde visserligen inte sig själv några tjänster när han kallade Ferguson för "*Homo atlanticus redux*" och jämförde honom med den bigotte miljonären Tom Buchanan i F Scott Fitzgeralds *Den store Gatsby*. Den typen av filippiker bidrog nämligen till att dra uppmärksamhet från Mishras övergripande poäng: att historiker som Ferguson är ovetande om eller systematiskt ignorerar fakta om andra delar av världen som underminerar deras teser. Han citerar såväl japanska och arabiska som västerländska forskare som har påvisat de vetenskapliga och ekonomiska framsteg som hade gjorts i Asien före européernas ankomst, och påpekar att den vetenskapliga konsensusen inom historikerskrået idag är att den traditionella uppdelningen mellan "the west" och "the rest" helt enkelt inte håller.

ler. Konfronterad med sådana fakta framstår Fergusons bok enligt Mishra som ett "mischmasch" (*gallimaufry*) av selekterade anekdoter som valts ut av politiska skäl för att framställa Västerlandet i ett visst, föga originellt, ljus.

Detta är ett genomgående tema i Mishras essäer. Hans enorma beläsenhet och kunskap om icke-västerländska traditioner – främst indiska och arabiska, men även kinesiska och japanska – gör honom särskilt lämpad för att kritiskt granska navelskådande anglosaxiska intellektuellas tvärsäkra uttalanden om dessa områdens kulturer. Ibland krävs det inte heller några expertkunskaper för att vederlägga teserna. Den amerikanske journalisten Christopher Caldwell, som i sin bok *Reflections on the Revolution in Europe* (2009) bidrog till att popularisera tanken om ett Europa som på grund av invandring håller på att förvandlas till ett "Eurabien", blir konfronterad med det enkla faktumet att muslimska invandras födslokal faktiskt sjunker i Europa. Vidare påpekar Mishra att Caddwells okunskap om nyanserna i den religion som hans bok handlar om gör att han kan placera människor från platser med sekulära (Turkiet) eller synkretistiska traditioner (Sind och Java) i samma kategori som människor från platser där de skulle fördömas som otrogna (Saudi-

arabien). Han framhåller också att den typ av "identitetssjälv-mord" som Caldwell i likhet med många franska lagstiftare kräver av muslimska invandrare knappast räddade Europas judar från förföljelse för hundra år sedan, med Dreyfusaffären som emblematiskt exempel.

En av de bästa essäerna bär samma namn som boken. Begreppet "bland fanatics" – ungefär "menlösa fanatiker" – har han lånat från den amerikanske filosofen och antikommunisten Reinhold Niebuhr. Denne riktade under kalla kriget hård kritik mot "den västerländska civilisationens menlösa fanatiker som betraktar vår kulturs högst betingade bedrifter som mänsklighetens slutgiltiga form och norm". Mishra visar hur dessa liberala fanatiker sedan Berlinmurens fall nästan har överdoserat på självförtroende, då historien, med en känd liberal höks formulering, "tog slut" och liberalismen en gång för alla utropades till globalt credo.

Kommunismens fall innebar dock ingalunda att liberalismen acceptera-

des i världens alla hörn, vare sig nu eller då. Författare som Larry Siedentop, Alan Ryan och *Economist*-journalisten Edmund Fawcett får se sina böcker om liberalismens globala segertåg körda genom en veritabel köttkvarn av icke-västerländsk kunskap som förvandlar deras teser till en fint malen fårs. Chanakya, Mencius, Ashoka, al-Ghazali: listan på österländska filosofer och intellektuella vars själva existens fullständigt tillintetgör författarnas eurocentriska förståelse av det politiska tänkandets rötter blir lång och lärorik. Tesen att Adam Smiths liberalism skulle ha mottagits med öppna armar i land efter land där frihandelns evangelium predikades kollapsar vid första kontakt med verklighetens mur.

Faktum är att få ord har haft ett så dåligt rykte i många asiatiska och afrikanska länder som liberalism, införd som den gjordes med "krigsbåtsdiplomati", med avindustrialisering och fattigdom som följd (främst i Indien). Mishra erkänner att den viktigaste ekonomen i många asiatiska länder runt förra sekelskiftet var västerländsk, men det var inte Smith utan tysken Friedrich List. Denne List förkastade Smiths frihandelsteori eftersom den på 1800-talet bara gynnade redan industrialiserade länder på bekostnad av icke-industrialiserade. Hans tankar om behovet av starka inhemska industrier och marknader fick ett naturligt genomslag hos många eliter utanför väst. Mishra anför exempel från Kina, Japan och Indien på hur eliten försökte anpassa sig till Västerlandet genom att imitera de protektionistiska industrialiseringsprocesserna som hade lett till dessa länders försprång, snarare än att okritiskt acceptera deras propåer om frihandel.

Här är Mishra i sitt esse. Ibland gör han det dock väl enkelt för sig genom att attackera personer som knappast har gjort sig kända för sin intellektuella skärpa, såsom Jordan Peterson, Salman Rushdie och Boris Johnson. Långt intressantare blir det när han angriper profiler som i alla fall i teorin står på samma sida som han själv i "kulturkriget". Till exempel den tysk-amerikanske stjärnakademikern Yascha Mounk, som med nästan komisk systematik portionerar ut exakt lika många slag mot vänstern som mot extremhögern.

Eller *Atlantic*-krönikören Ta-Nehesi Coates. Den senare upphöjdes till hovintellektuell under Barack Obamas regeringsperiod efter att hans böcker om rasproblemet i dagens USA tagits emot av unisona hyllningskör. Coates ser våldet mot svarta som en närmast konstitutiv aspekt av USA:s nationella identitet och anser att Obamas valseger 2008

var den enskilt viktigaste händelsen i landets moderna historia. Men i likhet med många så kallade "liberals" saknar Coates öga för hur rasfrågan hänger samman med andra typer av orättvisor i USA. Som exempel påpekar Mishra att det i Coates essäer inte finns någon diskussion om varför begrepp som socialism

Tolerant toalett: transvänlig.

FOTO: SHUTTERSTOCK

och imperialism plötsligt fick ett sådant uppsving bland unga amerikaner under den presidentperiod som han själv anser vara den viktigaste i historien. Det innebär, enligt Mishra, att han inte kan förklara varför någon som Donald Trump kunde väljas till president. Att skylla Trumps seger på en rasistisk "whitelash" innebär att man blundar för det faktumet att Hillary Clinton misslyckades med att vinna de vita väljare som hade röstat på Obama två gånger men som 2016 gick över till Trump. För att förklara det måste man vända blicken mot det som de flesta "woke"-liberaler vägrar se, nämligen klassfrågor.

Mishra gör även en skoningslös utvärdering av Coates hjältes presidentskap. Idén att Obama på något sätt skulle ha gjort saker bättre för mörkhyade personer är förknippad med en hög grad av faktaresistens. Mishra räknar upp alla de sätt på vilka Obama gjorde livet sämre för mörkhyade runtom i världen, vare sig det är genom att utvidga antalet drönarattacker till rekordhöga nivåer eller att eskalera antalet deportationer av invandrare, vilket förlänade

honom smeknamnet "deporter in chief". Två år in i sin regeringsperiod, anmärker Mishra, hade Trump fortfarande svårt att nå Obamas rekord från 2012 på 34 000 deporteringar i månaden.

Bilden ljusnar inte heller om man vänder blicken inåt. Sällan har så många svarta amerikaner deklasserats som efter finanskrisen 2008, då Obama valde att rädda bankerna men inte hushållen. Av rädsla för att framstå som alltför "pro black" valde presidenten, enligt Mishra, att istället anamma en nyliberal retorik som skyllde de svartas utsatthet på deras egna personliga val, med särskild tonvikt på många svartas bristande faderskap. Kvar står bara en halvmesyra till sjukvårdsreform och ett symboliskt viktigt arv som USA:s första svarta president. För liberaler som Ta-Nehesi Coates tycks det senare vara gott nog.

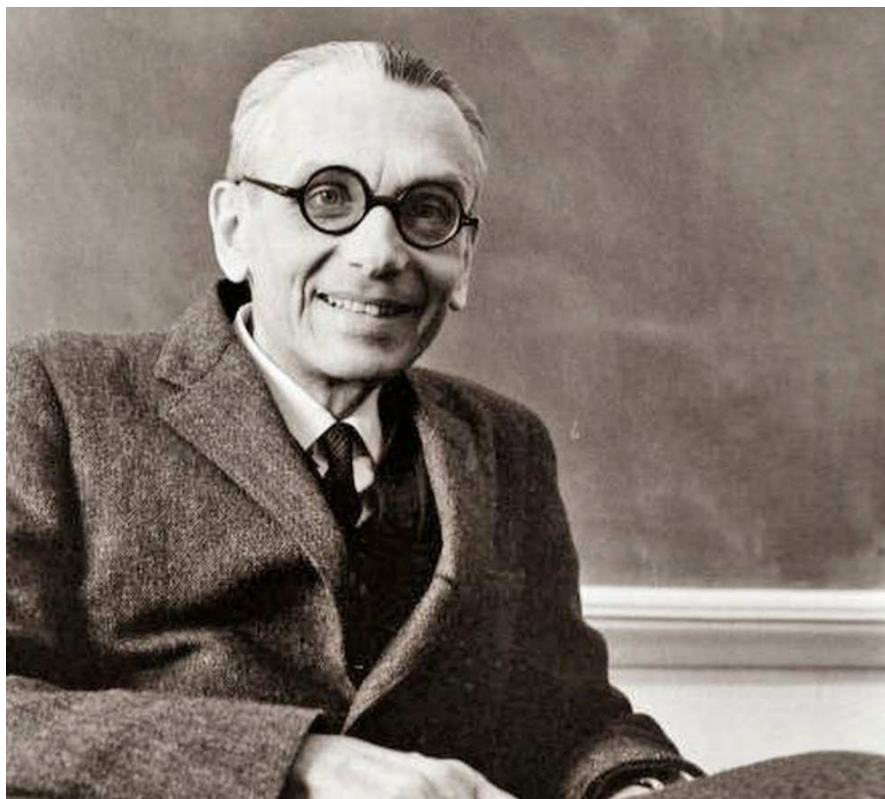
Pankaj Mishras essäer är balsam för själen för dem som inte känner sig riktigt hemma i något läger i kulturkriget. Hans förmåga att nosa upp förljugenhet hos såväl oförblommade Västerlandschauvinister som ytliga identitetspolitiska världsförbättrare har få motsvarigheter. Det enda problemet är egentligen att han ofta kan bli för polemisk. Mishra är den typen av skribent som inspireras av sin egen formuleringskonst och gärna lägger in ett invektiv för mycket. Problemet med en sådan stil är att det får konsekvenser för innehållet. Ingen av essäerna rymmer till exempel något explicit erkännande av att en stor del av det liberala tankegodsd som Mishra så frenetiskt kritiserar faktiskt är värt att försvara, även för dem som tillhör vänstern. Man kan peka på hur många inkonsekventa, motsägelsefulla och förljugna liberala argument som helst, men om man inte är förmögen att också försvara de delar av det liberala arvet som är värda att bevara innebär det att ens egen position kan framstå som nästan lika inkonsekvent.

Detta är ett återkommande problem inom delar av vänstern, där kritiken av liberalismen ofta blir så hård att den överskuggar det faktum att vänstern och liberalismen har ett gemensamt ursprung i upplysningen. ✨

Jonas Elvander

**BLAND FANATICS
LIBERALS, RACE
AND EMPIRE**
PANKAJ MISHRA
Farrar, Straus and
Giroux 2020

Kurt Gödel: übertationell.

FOTO: THE FREE SOCIAL ENCYCLOPEDIA

Ett plågat geni

BIOGRAFI

Få av den rena matematikens resultat är så allmänt bekanta som logikern och matematikern Kurt Gödels ofullständighetsteorem – och få är så missbrukade. Teoremet, som egentligen är två, slår dels fast existensen av oavgörbara påståenden, det vill säga: påståenden som varken kan bevisas eller motbevisas, inom vissa matematiska system, dels omöjligheten för samma system att bevisa sin egen konsistens. Dessa har av mindre nogräknade tänkare applicerats på allt möjligt från evolution till politisk teori, och använts som argument såväl för idén om arv synd som för omöjligheten i att bevisa existensen av en objektiv verklighet.

Vad gäller upphovsmannen till de båda teoremen, som kan sägas ha bidragit till en ny syn på sanning inom matematiken, utgör även hans privatliv i viss mån en del av den vetenskapliga mytologin. Åtminstone somliga aspekter av det. Den populära bilden av Gödel beskriver en man som hämningslöst hängav sig åt konspirationsteorier, misstänkte sina kolleger för

att vilja röja honom ur vägen och mot slutet av sitt liv förlösade sin begåvning på att formulera rigoröst uppställda bevis för Guds existens – för att slutligen svälta sig till döds på grund av rädslan att bli förgiftad genom sin mat.

Gestalten Kurt Gödel förkroppsligar, med andra ord, idén om en rationalitet som tagen till sin extrem mest liknar en sjukdom, ett knivskärpt logiskt intellekt vars kraft helt och hållet ägnas åt att formulera sorgfälliga argument för slutsatser som saknar all reson. Men detta är inte allt, vilket tydligt framgår av den nyutkomna biografen *Journey to the Edge of Reason*, skriven av historikern och New York Times-skribenten Stephen Budiansky. Detta plågade geni – av vännen Albert Einstein beskriven som ”den största logikern sedan Aristoteles” – har ett levnadsöde som i sina mindre välbelysta delar också inbegriper familjerelationer, intima vänskaper, ett ambivalent äktenskap och beröring med betydelsefulla intellektuella sammanhang, bland annat den så kallade Wienkretsen kring filosofen Moritz Schlick. Och inte minst inbegriper det nazisternas övertagande av Gödels hemland Österrike, med ett påföljande världs-

krig som skulle få stora konsekvenser såväl för honom själv som för hans närmaste. Icke desto mindre fortsatte han livet ut att behandla denna fråga med en sorts förnekelsebetonad hyperneutralitet som inte sällan gränsade till absurditet.

Den som likt Budiansky tar sig för att skriva en biografi – och i synnerhet en som likt denna introducerar tidigare okänt material från dagböcker och brev – står inför en grannliga uppgift i form av avvägningen mellan läsbarhet och fullödighet. Det är en uppgift som Budiansky fullföljer på ett imponerande vis: Detta sakprosaverk om en logiker och matematiker låter sig utan svårighet läsas som en intellektuell spänningsroman – eller, kanske ännu hellre, som librettot till en tragisk opera.

Upplägget kan i alla händelser beskrivas som sceniskt. Boken inleds på mottagningen hos en viss Dr Philip Erlich, psykiatriker verksam i Princeton, som i mars 1970 tar emot en ny patient. I journalanteckningarna läser vi att patienten ”anser att han inte har uppnått de mål han satt upp för sig själv och därför är att betrakta som ett misslyckande”, att också andra kommer att förstå det och vilja göra sig av med honom, att man redan har omyndigförklarat honom och en dag kommer att anse honom så farlig att man behöver skaffa undan honom. Han befärar att han kanske tagit sig an för stora ämnen utan att vara begåvad nog.

Kontakten med Dr Erlich kommer så småningom att avslöja alltmer djupgående vanföreställningar hos patienten, fram till dess att denne åtta år senare dör av själsvält; de omkring 30 kilo som då var kvar av den moderna matematikens främsta representant var hopdragna i fosterställning i sjukhussängen.

De ingående skildringarna av Gödels inre liv – vars strikt patologiska drag Budiansky synliggör, samtidigt som han på ett trovärdigt vis sätter dem i förhållande till yttre skeenden – är emellertid bara ett av bokens fundament. Ett annat och minst lika bärande sådant är beskrivningen av den intellektuella miljö i vilken Gödel var verksam, liksom framställningen av den politiska situation som rådde i det mellankrigstidens Wien där Gödel tillbringade sin studietid, liksom i det sedermera tjeckoslovakiska Brünn där han föddes och växte upp. Med hjälp av författare som Robert Musil, Stefan Zweig och Joseph Roth målar Budiansky ett hänförande porträtt av den habsburgska monarkin som förenar sakprosans krav på korrekthet med litteraturens krav på djup; också i sina scenerier och sin rekvisita är föreställningen med andra ord komplett.

En annan utmaning som väntar i synnerhet den vetenskapligt orienterade biografen har att göra med ämnesstoffet i sig. I detta fall: Hur djupt ned i talteorins grunder behöver man låta sig försänkas för att på allvar kunna ta till sig innebörden av Gödels arbeten? Om tidigare biografier till skillnad från denna har saknat materialet från Gödels brev och dagboksanteckningar, har desto fler författare ägnat hans vetenskapliga resultat ingående uppmärksamhet. Douglas Hofstadters bästsäljare *Gödel, Escher, Bach* utgör kanske det mest välkända exemplet, men också texter av filosofen Rebecca Goldstein kan nämnas. Till de mer kreativa tillämpningarna av ofullständighetsteoremen (det vill säga: bland dem som befinner sig på rätt sida av vederhäftighetens gräns) hör fysikern Roger Penroses argument, som gör gällande att Gödels teorem kan användas för att slå fast omöjligheten för en maskin att fullt ut återskapa på mänskligt tänkande.

Också i denna balansgång är Budiansky framgångsrik: Boken avhandlar bevisets tekniska detaljer i ett appendix, men gör desto mer för att fördjupa förståelsen av teoremens mottagande, och av det filosofiska klimat som rådde vid deras offentliggörande 1930, vid en

"Hans ofullständighetsteorem visade, menade Gödel, på människans förmåga att ana sig till det sanna, även när det undflyr våra formella metoders grepp."

tid då frågan om matematikens grunder debatterades livligt inom matematikersamfundet. Att Gödel alls riktade sin tanke mot frågan om konsistens, fullständighet och bevisbarhet inom matematiska system var till stor del tack vare den framstående matematikern David Hilbert, som vid sekelskiftet formulerade sina 23 problem för det kommande århundradet, av vilka frågan om konsistens hos aritmetikens axiom var ett. Hilbert anslöt sig till dem som betraktade matematiken som ett intrikat system av formella regler; ett komplext men i grunden välordnat bygge som till slut inte skulle visa sig innehålla några dunkla vrår. Det var denna övertygelse som kom till uttryck i hans berömda formulering – *Wir müssen wissen. Wir werden wissen* – och det var den som drabbades av ett allvarligt bakslag i och med Gödels resultat. Med avstamp i Bertrand Russells och Alfred North Whiteheads *Principia Mathematica*, ett praktverk genom vilket författarna ansåg sig ha etablerat en solid underbyggnad för matematiken, visade Gödel att varje matematiskt system som omfattar aritmetiken kommer att kunna formulera utsagor vars

Hitler på Heldenplatz i Wien: Gödel var neutral.

FOTO: GETTY IMAGES

sanning varken kan bekräftas eller vederläggas med systemets egna verktyg.

Men ofullständighetsteoremen är långt ifrån Gödels enda matematiska bedrift. I sin avhandling löste han ett annat centralt problem, genom att bevisa fullständighet hos första ordningens pre-

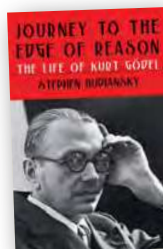
dikatlogik. Utöver detta åstadkom han en ny lösning till en av den allmänna relativitetsteorins ekvationer, och ägnade sig dessutom med framgång åt fundamentala frågeställningar inom mängdlära.

Och vid sidan om detta förde han förstås också en, om än inte alldaglig, så åtminstone vardaglig tillvaro, under många år tillsammans med sin sex år äldre och tämligen dominanta hustru Adele, som trots äktenskapets inre slitningar under makens episoder av psykisk kris länge var den som höll honom vid liv, genom att outtröttligt skedmata honom och själv smaka av varje tugga. Omkring honom fanns också hans mor, senare under hans liv på avstånd men närvarande genom intensiv korrespondens åt bägge håll, liksom i viss mån hans bror, och en vänkrets i vilken personligheter som Albert Einstein, ekonomen Oskar Morgenstern och matematikern och universalgeniet John von Neumann intog en viktig plats.

Budianskys bok tecknar

porträttet av en man med en anmärkningsvärd begåvning, kanske inte fullt ut möjlig att särskilja från de lika anmärkningsvärda svårigheter som under perioder präglade hans existens. En man som mot slutet av sitt liv, då han hade kommit att bli alltmer socialt isolerad, och hans psykiska tillstånd sedan länge gjort mer systematiskt vetenskapligt arbete omöjligt, beklagade sig över att han inte längre var förmögen att fatta positiva beslut, "bara negativa" – men som trots det in i det sista förblev vad som bäst måste beskrivas som en optimist. När andra tolkade hans resultat som ett nederlag för Hilberts "vi kommer att veta" såg Gödel annorlunda på saken: Hans ofullständighetsteorem visade, menade han, på människans förmåga att ana sig till det sanna, även när det undflyr våra formella metoders grepp. Det Gödel själv ansåg sig ha bevisat var i denna mening existensen av en intuition som försätter oss i relation med den matematiska verklighet som genom hela hans liv förblev lika verklig för honom som den fysiska, och som han också möjligen fann det lättare att göra sig hemmastadd i. ✨

Helena Granström

**JOURNEY TO THE
EDGE OF REASON
THE LIFE OF
KURT GÖDEL**
STEPHEN BUDIANSKY
Norton 2021

Den parasiterande egoisten: förödande för gruppen.

FOTO: SHUTTERSTOCK

För det allmännas bästa

EKONOMI

God samhällsvetenskap ger oss visshet om vår tillvaro. För att göra verkligheten hanterbar måste vi dock förenkla den. Det är bland annat därför teorier finns; vi närmar oss tillvaron i hanterbara doser för att den inte ska bli oss övermäktig. Dessa förenklningar kan dock ge vissa bieffekter. Människor tenderar ibland att bli alltför förtjusta i sitt eget perspektiv, vilket ofta leder till strider med andra perspektiv. I bästa fall kan dessa polemiska skådespel belysa komplexiteten i ett ämne på ett konstruktivt och pedagogiskt sätt, i sämsta fall leder det till att lojaliteten med perspektivet – och den grupp människor det representeras av – blir överordnat sanningssökandet.

Det som på engelska kallas "tribalism" är alltför vanligt inom både politik och akademi. Balansgången går mellan att påvisa de olika perspektivens förtjänster och brister, och att inte skymma sikten för den komplexa verklighet som ligger bakom de flesta samhällsfenomen. David C Rose är i sin nya bok *Why Culture Matters Most* lyckligtvis så pass nyanserad och intellektuellt hederlig att han till övervägande del klarar den-

na balansgång. Författaren avfärdar inte andra perspektiv, utan kompletterar dem. Han framhåller kulturens speciella vikt i ekonomi och civilisation och tillför därmed ett, i modern tid, ofta negligerat perspektiv. Dock leder hans argumenterande form ibland till att andra perspektiv, inte minst det institutionella, blir onödigt förenklade.

Utgångspunkten för boken är att mänskligheten under en förkrossande majoritet av sin tid här på jorden har levt i små, ofta våldsamt konkurrerande, stammar om som mest 150 personer, och därmed blivit genetiskt kodad till den-

kultur är anledningen till att vi kan samarbeta fredligt i stora grupper långt utanför den egna flocken, vår främsta konkurrensfördel gentemot andra djur, enligt Rose. Vad denna kultur specifikt ska innefatta för att främja och upprätthålla massblomstring är vad *Why Culture Matters Most* främst handlar om.

Rose anknyter till en lång rad tänkare, från antiken till nutiden, som på olika sätt har behandlat denna Homo sapiens konkurrensfördel, men lägger – som så många andra med ekonomihistorisk inriktning – fokus på upplysningstiden och framåt. Framförallt är Adam Smiths

"Relationen i den stora gruppen bygger på formella överenskommelser och ömsesidigt egenintresse."

na livsföring. Trots det har vi, under den senaste bråkdelen av vår existens, lyckats med något som Rose kallar "mass flourishing", nämligen att samarbeta fredligt i stora grupper och samtidigt uppnå en hög nivå av individuellt och kollektivt välbefinnande. Denna "massblomstring" beror enligt Rose inte främst på våra biologiska drifter, utan istället på den kulturella kunskap som har färdats mellan generationerna genom imitation och uppföstran. Denna avancerade och dynamiska

tänkande ett ideal för Rose, på goda grunder. En central del av Smiths tänkande handlade just om spänningen mellan den lilla gruppen – vännerna, familjen, klanen – och den stora gruppen – staden, nationen, marknaden. Relationen i den lilla gruppen bygger på informell lojalitet och ömsesidig välvilja. Relationen i den stora gruppen bygger på formella överenskommelser och ömsesidigt egenintresse. En av styrkorna i Smiths tänkande var att han lyckades påvisa potentialen i mark-

naden som fredsskapande och kulturell kraft i den stora gruppen; fundamentet för den civiliserade människan. Marknaden gör att vi inte krigar eller hindrar främlingars intressen, utan att vi istället samarbetar och drar nytta av främlingars intressen. Marknaden är – trots de förenklade konnotationer som konkurrens och egenintresse ger den oinvidig – främst ett sätt att samarbeta, i stor skala.

Detta förutsätter, enligt Rose, en avancerad kultur för att kanalisera de biologiskt kodade egenskaperna på ett konstruktivt sätt och samtidigt dämpa de, för den moderna civilisationen, destruktiva egenskaper som biologin har utrustat oss med. Här ligger bokens knäckfråga: den mänskliga rationaliteten och dess roll i ekonomi- och samhällsutveckling. Tvärt emot den gängse nidsbild av den fria marknadens dygder, så är individens rationella nyttomaximerande inte nödvändigtvis synonym med den stora gruppens nyttomaximerande. Till och med Adam Smith själv, som ofta tillskrivs ståndpunkten, hade en långt mer nyanterad bild av denna relation än många av hans uttolkare låter påskina.

Läser man Smiths båda storverk *The Theory of Moral Sentiments* (1759) och *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) så inser man att symbiosen mellan egen- och allmänintresset kräver en hel del avancerad kulturell förfining och avhållsamhet från opportunistiskt beteende. Detta är också en central tes i Roses bok. Det rationella egenintresset som ett tveeggat svärd: i rätt kulturell kontext en källa till välbästandet men i fel sammanhang en källa till samhällens förfall.

Individens rationella nyttomaximerande är inget problem i den lilla gruppen, där vi via biologiskt betingade skamkänslor reglerar oss själva mot opportunt beteende, eftersom vi av ren överlevnadsinstinkt inte vill bli uteslutna ur flocken eller skada andra människor i den. Detta är starka biologiska krafter eftersom de handlar om liv och död. De håller därmed opportunistiskt beteende i schack, i små grupper. I stora grupper fungerar inte dessa biologiska drifter lika bra. Skadan på enskilda och gruppen i stort blir inte lika synlig för den opportunistiske individen, och gruppens kontroll mot skadligt individuellt beteende blir svårare att utöva. Detta leder till att skamkänslorna över att ha skadat en annan individ inte aktiveras på samma intensiva sätt som i den lilla gruppen och ej heller räddslan att uteslutas ur flocken. Det blir rationellt och naturligt att vara en opportunt, nyttomaximerande egoist i stora grupper, vilket i längden gör att den stora gruppen

Skolan: få lär sig stava till "rättssäkerhet".

FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

faller isär, eftersom alla parasiterar på varandra – ett slags kulturell allmänningens tragedi uppstår.

Vi har alltså inte utvecklat någon biologisk egenskap som gynnar den stora gruppen, argumenterar Rose. Koncentrerade vinster men utspridda förluster gör att vi, med blott vår genetik och rationalitet i verktygslådan, väljer att bete oss opportunistiskt och därmed missgynna samhället i stort. Rose är långt ifrån först med att belysa denna problematik. Genom historien har tänkare som exempelvis Platon, Jean Baptist Say, Ronald Coase, F A Hayek, Garrett Hardin, Vernon Smith och Mancur Olson diskuterat detta fenomen utförligt. Roses bidrag är att han presenterar ett teoretiskt ramverk för hur en kultur som motverkar dessa destruktiva krafter bör vara uppbyggd. Vi borde, enligt Rose, begagna irrationella normer som postulerar att opportunistiskt beteende är fel i sig själv, oavsett om individen anser att det gynnar denne samtidigt som skadan på andra individer för stunden är negligerbar.

Genom tidig uppfostran bygger vi upp en tolerans för individens frihet, livsstil och integritet, men aldrig för opportunistiskt beteende eller privilegier och diskriminering utifrån yttre attribut och grupptillhörighet. Detta skapar tillit både till andra människor och till samhällsinstitutionerna, vilket är centralt för att institutionerna ska fungera; för även om Acemoğlu och Robinson i sin inflytelserika bok *Why Nations Fail* svarade "institutioner, institutioner, institutioner" på frågan varför samhällen blomstrar, så är det enligt Rose bara halva sanningen. Kultur är det som legitimerar institutioner, och

om Rose vore tvungen att välja så vore kultur den viktigaste aspekten. En god kultur kan finnas utan goda institutioner, men goda institutioner kan inte finnas utan en god kultur.

Detta tycker jag låter plausibelt om Rose syftar på kultur inom institutioner. Om det exempelvis finns en kultur som främjar godtycke inom rättsstaten, riskerar den givetvis att underminera rättssäkerheten; om det finns en kultur som föraktar kunskap inom skolan så riskerar den givetvis att generera dumskallar; om det finns en kultur av att vara trendkänslig och dogmatisk inom medierna så finns det risk för att denna bransch genererar sociala lynchmobbar, et cetera. Om Rose syftar på kultur mellan institutioner så haltar dock argumentationen en smula. Exempelvis så finns ju en av de viktigaste institutionerna, rättsstaten, just för att kulturellt, socialt och politiskt godtycke inte ska äventyra individernas rättigheter; skulle den vika sig för kulturens nycker inom exempelvis medier så torde vi inte leva i något vidare civiliserat samhälle. En distinktion av kultur inom och kultur mellan institutioner skulle göra boken ännu bättre.

Till följd av Roses argumenterande form belyses förtjänsterna med kulturperspektivet, men av samma anledning skymms tyvärr nyanserna och bristerna ibland. Detta blir tydligt i hans fokus på föräldrarnas uppfostran av sina barn. En så central institution som skolan – och den kultur som råder där – torde vara en faktor minst lika värd att diskutera. Rose belyser den inte alls, vilket är en svaghet då mycket av kunskapen om men också tolkningsramarna kring, den moderna

>>

civilisationen ges i skolan. Faktumet att fler och fler går ut gymnasiet utan att kunna skilja mellan riksdag och regering, domstolar och civilsamhälle, procent och procentenheter, och som inte ens kan stava till ordet "rättssäkerhet", borde i alla fall diskuteras.

En kultur byggd på uppfostran är, precis som Rose antyder, synnerligen känslig för godtycke. Skolsystemet skulle i den bästa av världar vara en institutionell försäkring mot detta godtycke, men denna institution befinner sig tyvärr i allvarlig kris i flertalet västländer. Incitament till betygsinflation, som införts delvis som en följd av cyniskt politiskt maktspel, ställer dessa frågor på sin spets. Införande av konstitutionella förordningar, som står över politiska trender och kulturellt godtycke, kunde ha diskuterats för att nyansera kulturens roll i förhållande till institutionernas. Att politiker skulle vara speciellt moraliska och inopportuna genom den uppfostran de fått är knappast något vi kan ta för givet, vilket jag tror att Rose skulle hålla med om.

Dessa brister hindrar dock inte boken från att vara ett viktigt bidrag till kunskapen om välbefindandet och det civiliserade samhällets fundament. Den kan tolkas som ett motgift mot flockmentalitet och identitetspolitik samt en välbehövlig påminnelse om rättssäkerhetens, yttrandefrihetens och tillitens fundamentala roll för det välbefindande och den frihet vi ofta tar för givna. Precis som Rose skriver i slutet av sin bok är väst under press från krafter som negligerar dessa grundläggande värden, alltifrån politiska och mediala opportunisterna inifrån till auktoritära ideologier och maktfullkomliga stater utifrån.

De senaste åren har många böcker skrivits om vikten av att upprätthålla ett civiliserat samhälle byggt på upplysningsvärderingar. Genom sin stilistiska elegans, teoretiska underbyggnad och känslomässiga driv är *Why Culture Matters Most* utan tvekan ett viktigt och medryckande bidrag till debatten. ✨

Klas AM Eriksson

WHY CULTURE MATTERS MOST
DAVID C ROSE
Oxford University Press 2018

Förebildlig: men det hjälpte inte att posera som Stålmannen.

Inspirerande trams

PSYKOLOGI

I oktober förra året publicerade den vetenskapliga tidskriften *Nature* en artikel med den anspråkslösa titeln "Use caution when applying behavioural science to policy". Artikelns var undertecknad av ett halvduzin akademiker inom socialpsykologi och beteendevetenskap. I sin text avrådde forskarna politiker från att basera reformer på psykologiska rön, emedan dessa sällan håller vad de lovar. Författarna gick så långt som att fråga sig om deras egna forskningsfält verkligen hade gjort "mer nytta än skada" för samhället i stort.

Dagens akademiska värld präglas av en intensiv kamp om uppmärksamhet och offentliga medel, där alla ständigt försöker framhäva den egna forskningens förträfflighet och relevans. Därför framstår artikeln i *Nature* närmast som ett unikum. Dess skamsna budskap kan jämföras med om Kolmårdens djurpark hade börjat varna för rabieessmittade illrar i sina reklambroschyrer.

Likväl finns det goda skäl för psykologer och sociologer att stämma upp i ett gemensamt *mea culpa*. Under många år har de på mycket skör vetenskaplig grund salufört bedrägligt enkla lösningar – eller "quick fixes" – på svåra samhällsproblem. Offentliga medel har sedan slösats på tjusiga sloganer och ineffektiva projekt,

medan forskarna själva har tjänat stor-kovan på böcker och föredrag. Det är, med andra ord, hög tid att dränera träsket.

Detta är vetenskapsjournalisten Jesse Singals ärende i en ny bok, *The Quick Fix. Why Fad Psychology Can't Cure Our Social Ills*. Utöver att kritisera dålig och tramsig forskning anklagar Singal akademins trendsättare för att lägga alltför stor vikt vid individens förmåga att "fixa" sina problem. Vetenskapens mål borde istället vara att blottlägga och rätta till de strukturer som ligger till grund för sociala orättvisor, menar Singal.

Många av de påfund som kritiserats i *The Quick Fix* har faktiskt redan förpassats till vetenskapens skräphög. Singal ägnar exempelvis ett helt kapitel åt Harvardpsykologen Amy Cuddys vilseledande "forskning" om så kallade maktposer. Hennes bedrift var att lura i miljoners Youtubetittare och tidningsläsare att de kunde öka sitt självförtroende – eller rentav sina testosteronnivåer – genom att posera som Stålmannen ett par minuter varje dag. Cuddy och hennes poser har vid det här laget hånats i skrift så många gånger att jag nästan fick dåligt samvete av att läsa Jesse Singals utförliga sägning. Jag frågar mig också i vilken mån Cuddys fans ens brydde sig om huruvida hennes idéer hade något vetenskapligt stöd. Många såg henne nog snarare som en käck, ung kvinna med ett inspirerande budskap. Om så är fallet

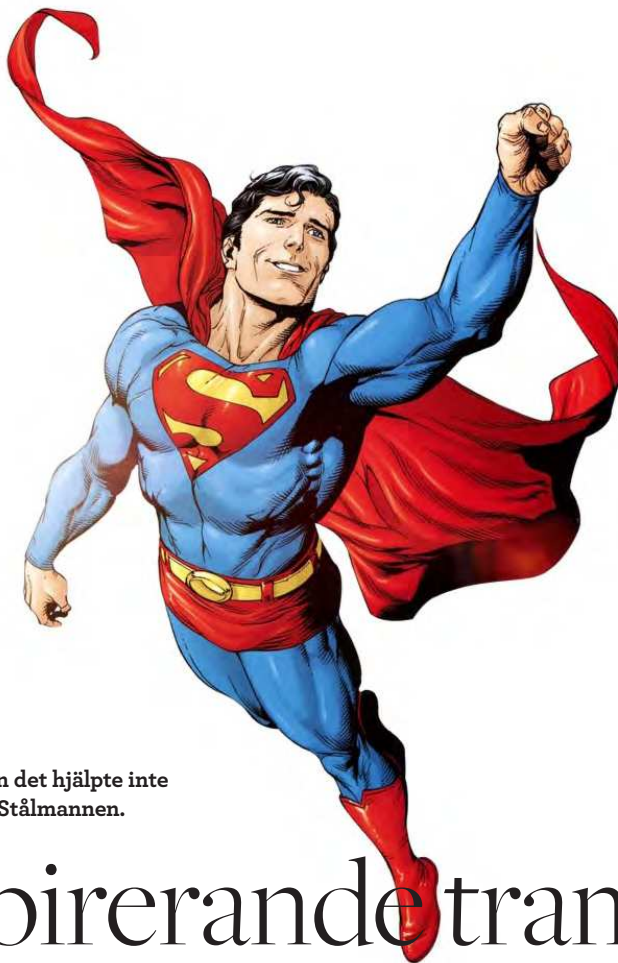

FOTO: COMIC

kan man knappast klandra Dr Cuddy för att hon har givit sin publik vad den ville och möjligen fortfarande vill ha.

Jesse Singal är som bäst när han beskriver hur trendiga idéer får fotfäste inom offentlig sektor. Denna process kännetecknas av vad Lundaprofessorn Mats Alvesson kallar för "funktionell dumhet" – ett slags kollektiv enfald och brist på reflektion och kritik. Ett särskilt slående exempel hämtas från USA:s militär. I slutet av 00-talet förfärdades arméstabschefen George Casey över att så många soldater utvecklade posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) efter att ha stridit i Irak och Afghanistan. Något behövde helt klart göras. I sin jakt på lösningar snubblade han över "positiv psykologi" – en helt ny forskningsgren, utvecklad av psykiatern Martin Seligman. Positiv psykologi var i grunden en form av självhjälp, som betonade vikten av positivt tänkande för individens välmående. Dr Seligman lyckades dock övertyga general Casey om att hans egna metoder även kunde förebygga PTSD hos soldater som skulle ut i krig. Experter inom PTSD-forskning varnade militären för att anamma Seligmans patentlösning, som ju i allt väsentligt saknade stöd i vetenskapen. Den fyrstjärnige generalen Casey var dock helt såld på idén, och hans officerare

Hemvändande trupper: utsattes för positiv psykologi.

FOTO: JOHN MOORE/GETTY IMAGES

sig på tvären, vilket förstås ingen vill. För hur kan man vara emot "ledarskap"?

The Quick Fix är först och främst en samhällskritisk bok. Istället för att saluföra billiga knep och vilseleda karriärkvinnor om "maktposer", bör den empiriska vetenskapen fokusera på att få bukt med exempelvis diskriminering, menar Singal. Hur ska då detta gå till? Jo, ett återkommande förslag i boken är att anställningsintervjuer avskaffas. Arbetssökandes namn, kön och etniska ursprung måste också hållas hemliga, och deras meritförteckningar kraftigt censureras. Om bara chefer kunde tvingas att anställa nya

vurm för populärpsykologi och "quick fixes" med att kollektiva institutioner urholkats och den ekonomiska osäkerheten tilltagit. Följaktligen har vetenskapen kommit att fokusera på individen snarare än på kollektivet, menar Singal. Vi är alla vilse i kapitalismens djungel och begär av forskarna att de ska guida oss.

I detta har Singal måhända en poäng. Självtänks jag dock att den dåliga forskningens dominans snarare beror på det faktum att ingen längre vill veta av bra forskning – åtminstone inom psykologi. Medan socialpsykologer och beteendevetare har ägnat årtionden åt tivelaktiga studier som bekräftar deras politiska fördomar, så har intelligensforskare hållit fanan högt för vetenskaplig kvalitet. Inom detta område märks ingen "replikationskris", utan forskningens fynd förblir stabila över tid och rum. Som tack för detta är intelligensforskningen på god väg att avskaffas, till förmån för empiriskt mindre nogräknade discipliner inom psykologi och humaniora. Problemet med riktig vetenskap är nämligen att dess fynd inte nödvändigtvis gör alla till lags. Därför är det säkrare att ägna sig åt inspirerande trams.

The Quick Fix är på det hela taget en välskriven och läsvärd bok av en högst kompetent vetenskapsjournalist. Det enda som stör mig är författarens ovilja att ens kännas vid den ideologiska likriktning som präglar amerikanska universitet. Något nervöst och ursäktande hämmar Jesse Singals prosa, som om han själv vore på vippen att bli "cancelled" för politiskt katteri. Efter slutförd läsning och en stunds googlande noterar jag att så faktiskt är fallet. Singal hamnade nyligen i blåsväder för en artikel han skrev om barn med genusdysfori i tidskriften *The Atlantic* år 2018. Den texten var lika försiktigt formulerad som *The Quick Fix*, men den mediala åsiktspolisens visade ingen nåd. Jesse Singal har sedan dess blivit föremål för en häxjakt på internet, och riskerar nu att förlora sin försörjning som journalist. Detta är i sig skäl nog att köpa hans nya bok och slå ett slag för god vetenskapsjournalistik, så länge den fortfarande är tillåten. ✨

Erik W Larsson

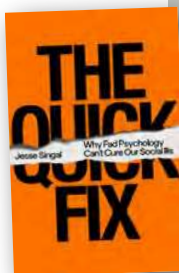
"Varför har den psykologiska forskningen blivit så dålig? En förklaring är den ökade förekomsten av rent fusk."

stälde lydigt in sig i ledet. Under följande år ödslade militären hundratals miljoner dollar på webbkurser om att "jaga glädjen" och workshoppar ämnade att optimera soldaternas "andliga tillstånd". Man får bara hoppas att militärens snöpliga reträtt ur Afghanistan inte lägger sordin på den positiva stämningen.

Jesse Singals exempel är amerikanska, men hans bok hade lika gärna kunnat handla om vårt eget land. Under läsningen påminnes jag särskilt om de ledarskapskurser vi läkare behöver genomgå för att få kalla oss specialister. Många av kurserna utgår från den så kallade DISA-modellen, enligt vilken människor kan delas upp i fyra olika "färger" beroende på personlighet och ledarstil. Denna helt ovetenskapliga modell populariserades i Sverige med hjälp av ledarskapscoachen Thomas Eriksons bästsäljare *Omgiven av idioter* från 2014. Man kan lätt föreställa sig hur någon kommunpamp råkat snubbla över Eriksons bok på Arlandas Pocket Shop, och fallit pladask för hans genialiskt enkla modell. Charmiga konsulter kallas in, kritiska röster ignoreras, och hux flux har DISA fått fäste överallt inom den offentliga sektorn. För att få slut på eländet måste någon aktivt sätta

medarbetare utan att ha tillgång till denna information, så skulle diskrimineringen på arbetsmarknaden minska rejält – där om är alla empiriska studier eniga, menar Singal bestämt. I detta har han kanske rätt. Men vad händer efter den första arbetsdagen, när den anställdes kön och etnicitet har blivit uppenbara för chefen? Hur ska man då bära sig åt för att garantera likabehandling? Jesse Singal tar sig aldrig an denna fråga. Den enda lösning jag själv kan se framför mig är att arbetstagare iförs heltäckande overaller och tilltalar varandra med könsneutrala kodnamn såsom *Kollega X45Z*. En smula omständligt kanske, men onekligen jämställt.

Varför har den psykologiska forskningen blivit så dålig? En förklaring är den ökade förekomsten av rent fusk. Jesse Singal ägnar flera lärorika kapitel åt de statistiska knep som forskare tillämpar för att klämma fram positiva fynd ur sina data. Eller som författaren Gregg Easterbrook en gång uttryckte saken: "Om man torterar siffror så erkänner de vad som helst." Han förklarar också vår tids

THE QUICK FIX
WHY FAD PSYCHOLOGY
CAN'T CURE OUR
SOCIAL ILLS
JESSE SINGAL
Farrar, Straus and Giroux 2021

Gör det dig ont?

VID STRANDEN AV den tyska floden Aller går jag fram till en ung tjej som sitter med stora hörlurar på skallen, och jag frågar henne – på engelska – hur man säger "förlåt" på hennes språk.

Jag har visserligen tre års gymnasietyska i bagaget och kan haspla ur mig mina "Entschuldigung" och "Verzeihung". Men jag är nyfiken på vilken fras som ligger närmast till hands för henne. Har något förändrats under de decennier som förflutit sen jag gnetade med mina an, auf och hinter?

Hon svarar:

– Es tut mir Leid.

Vilket i en någorlunda rak översättning blir: Det gör dig ont.

Vilken ursäkt ligger närmast till hands för oss svenskar? För min del är det nog ett "schäcka". Men att döma av sammanstötningar på trottoarer och i dörröppningar tycks det bli allt vanligare med den tonlösa luftstöten "oj".

Konsten att be om ursäkt har hamnat i fokus det senaste året.

Människor som trampat snett eller straffat ut sig ur offentligheten har försökt tala ut, göra avbön och pudla.

Med varierande framgång.

Knappt har ursäkten uttalats förrän den börjar nagelfaras. Låt den uppriktigt menad? Eller framstod den som pliktskyldig eller framtingad? Var den bara ett sätt för syndaren att snabbt lägga klavertrampet bakom sig? Det finns alltid gott om kritiker som menar att det i så fall är åt helvete för tidigt.

ENLIGT VILKA MÅTTSTOCKAR då, kan man undra? Enligt kritikernas diffusa magkänsla. Och snart ska syndaren upptäcka att hens ursäkt bara gjorde saken värre. För nu möts hen av en kritik som i värsta fall är hårdare än den som kom efter den ursprungliga för syndelsen.

Att be om förlåtelse blir allt krångligare. Åtminstone att göra det på rätt sätt. Vid rätt tidpunkt. I rätt sammanhang. Till rätt person.

Ett vanligt misstag folk gör när de ber om ursäkt, har jag förstått, är att de "gör sig själva till offer". Men att undvika detta är svårare än man tror. Hur ska du till exempel be om ursäkt till din partner om du varit snäsig vid frukostbordet?

– Förlåt för att jag var snäsig i morse. Men jag sov dåligt i natt, och dessutom är jag orolig för presentationen på jobbet i morgon, och...

Fel, fel, fel. Då tar du skydd bakom din dåliga nattsömn och din oro för presentationen. Och gör dig själv till offer.

Kanske finns det bara ett godtagbart sätt att formulera sin ursäkt:

– Förlåt att jag var snäsig i morse. Det berodde på att jag är ett stort svin. Men jag ska försöka bättra mig.

ALLA SOM MED liv och lust nagelfar de offentliga ursäktarna, avböner och pudlingarna tycks känna sig lite smarta som inte låter sig bevakas så lätt, utan behåller sin inkvisitoriska iskyla och tar fram sina verktyg och börjar plocka isär ursäkten, i jakt på det som var bristfälligt eller skenligt eller självförhärligande.

Att ständigt höja ribban för vad som är en godtagbar ursäkt kan framstå som ett moraliskt renhållningsarbete. Men risken finns att ribban hamnar så högt att förlåtelsen framstår som något ouppnåeligt.

De flesta av oss är tack samma över att leva i ett samhälle som avskaffat dödsstraffet, och är hyggligt eniga om att det är inhumant och ociviliserat. Istället frihetsberövar vi brottslingar under en viss tidsrymd. Sen släpps de ut, och då är straffet avtjänat och de ska betraktas som fria medborgare, och brottet de begick ska inte längre läggas dem till last.

Med andra ord: Vi har förlåtit dem.

Om vi istället lät skulden dröja sig kvar på obestämd tid, och var noga med att påminna de före detta brottslingarna om den med jämna mellanrum, då är frågan om det inte vore humanare med ett nackskott.

Möjligheten att få förlåtelse för sina för syndelser är central i de flesta religioner. Det finns goda skäl till det. Att be om förlåtelse kräver en hel del av den som felat. Men att förlåta är inte heller något man snyter ur näsan. Under de senaste åren har allt fler felfinnare och stenkastare utvecklat intrikata strategier för att smita undan det svåra och nödvändiga arbetet som leder fram till att kunna förlåta. Men förr eller senare är det de själva som kommer att behöva förlåtelse.

"Knappt har ursäkten uttalats förrän den börjar nagelfaras."

Bengt Ohlsson

SENASTE NYTT

Nu lanseras Tidningen Näringslivet

Näringsliv • Ekonomi • Arbetsmarknad • Entreprenörskap • Opinion

www.tn.se

 tidningen näringslivet

ROLEX

THE DATEJUST 41

The new generation of the essential classic, with a new movement and design that keep it at the forefront of watchmaking.
It doesn't just tell time. It tells history.

OYSTER PERPETUAL DATEJUST 41

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM